

Вера Бонева

МУЗЕЙНАТА МРЕЖА
В БЪЛГАРИЯ

Vera Boneva

THE MUSEUM NETWORK
IN BULGARIA

На корицата:

Паметник на *Иван Хаджийски* (1907-1944)

на фона на *Музея на народните художествени занаяти*
и приложените изкуства в град Троян

Автори на скулптурната композиция:

Борис Борисов и арх. Пламен Цанев

Автор на фотографията:

Цветан Тончев

Научни рецензенти:

проф. д.ф.н. Сево Явашчев

доц. д-р Светла Димитрова

Езиков редактор на българския текст:

д-р Йордан Желев

Езиков редактор на английския текст:

Лиляна Христова

Вера Бонева – автор, 2014

Издателство **Фабер**, 2014

ISBN

Вера Бонева

МУЗЕЙНАТА МРЕЖА
В БЪЛГАРИЯ

Vera Boneva

THE MUSEUM NETWORK
IN BULGARIA

Текстът на тази книга е създаден като част от проект BG051PO001-4.3.04-0039 "Дистанционно обучение по библиотечно-информационни науки, печатни комуникации и науки за културното наследство"

Изпълнител:

Университет по библиотекознание и информационни технологии, Факултет по библиотекознание и културно наследство

Проектът се осъществява с финансовата подкрепа на Оперативна програма "Развитие на човешките ресурси" – схема за безвъзмездна финансова помощ BG051PO001-4.3.04 "Развитие на електронни форми на дистанционно обучение в системата на висшето образование", съфинансирана от Европейския социален фонд на Европейския съюз.

Специална благодарност изказвам на *колегите от българските музеи*, които са мои постоянни интелектуални спътници и експертни съветници при осмислянето и артикулирането на всеки един съществен теоретичен или практически проблем, свързан с еволюцията и функционирането на мрежата от жизнеспособни институции на паметта в съвременна България.

Вера Бонева

СЪДЪРЖАНИЕ

Table of contents

Уводни думи / Initial words

1. Българските музеи като мрежа	9
<i>1. Bulgarian museums as a network</i>	13

Първа част / Part one

2. Музеят / The Museum	15
2.1. Музеят като част от съвременния културен пейзаж	17
<i>2.1. The Museum as a part of contemporary cultural landscape</i>	24
2.2. Типология на музеите	25
<i>2.2. Types of museums</i>	36
2.3. Правна рамка на музейната дейност	37
<i>2.3. Legislative framework of museum realm</i>	47
2.4. Музейният фонд	48
<i>2.4. The museum fund</i>	64
2.5. Документиране на музейните ценности	65
<i>2.5. Documenting museum valuables</i>	81
2.6. Музейната експозиция	82
<i>2.6. The museum exhibition</i>	102
2.7. Музеят и съвременната наука	103
<i>2.7. The museum and the contemporary sciences</i>	115

Втора част / Part two

2. Мрежата / <i>The Network</i>	117
3.1. Основни исторически стъпки в развитието на музейната мрежа	119
3.1. <i>Main historical steps in the museum network development</i>	128
3.2. Национални музеи	129
3.2. <i>National museums</i>	141
3.3. Регионални музеи	142
3.3. <i>Regional museums</i>	158
3.4. Общински музеи	159
3.4. <i>Municipality museums</i>	175
3.5. Ведомствени музеи	176
3.5. <i>Museums at central governmental, cultural and educational institutions</i>	188
3.6. Обществени музейни колекции	189
3.6. <i>Public museum collections</i>	204
3.7. Частни музеи и музеи със смесено участие	205
3.7. <i>Private museums and museums with mixed ownership</i>	216
<i>Заклучителни думи / Final words</i>	
4. Градежът на българската музейна мрежа	217
4. <i>The edifice of the Bulgarian museum network</i>	223

Приложения / Annexes

5.1. Списък на действащите музеи в публичния сектор	224
<i>5.1. List of the existing museums in the public sector</i>	<i>224</i>
5.2. Обобщени данни за действащите музеи в публичния сектор	251
<i>5.2. Aggregate data about the existing museums in the public sector</i>	<i>251</i>
5.3. Данни на Националния статистически институт за действащите музеи	254
<i>5.3. Actual data of the National statistical institute about the existing museums</i>	<i>254</i>

Източници / Sources

6.1. Печатни източници	256
<i>6.1. Printed sources</i>	<i>256</i>
6.2. Електронни източници	260
<i>6.2. Electronic sources</i>	<i>260</i>

Справочен модул / Reference module

7. 1. Аббревиатури и акроними	264
<i>7. 1. Abbreviations and acronyms</i>	<i>264</i>
7.2. Списък на таблиците	267
<i>7.2. List of tables</i>	<i>267</i>

1. БЪЛГАРСКИТЕ МУЗЕИ КАТО МРЕЖА

На 19 септември 2011 г. в София отвори врати за посетители нова постоянна експозиция на Националната художествена галерия – *Музеят на социалистическото изкуство*. Появата на първата обособена музейна структура, свързана с историческата памет за епохата на държавния социализъм, предизвика горещи дебати в средите на интелектуалци, политици, журналисти. Многобройните "за" и "против" експонирането на разножанрови артефакти, създадени по каноните на официозното направление, известно с името "социалистически реализъм", се пресякоха в публичното пространство със страстта и неблагоприятното отношение на ожесточена ръкопашна схватка. Неизглялата носталгия по времето на относителната социална сигурност пресрещна с остри думи и звънящи медийни жестове незастиналата болка от раните на личности, чиито амбиции или фамилни ценности са били пречупени през десетилетията на обществена еднаквост и лицемерно равноправие.

Неутрализирайки позитивната приповдигнатост на ритуалността по откриването на всяко ново културно средище, спорът за (не)своевременността на появата на Музей на социалистическото изкуство затихна очаквано бързо след вписването на институцията в топографията на паметта на българската столица. София се сдоба с още едно място, което разтваря вратите на миналото пред погледите и умовете на изкушените от музейните наративи нейни граждани и гости. Страната се сдоба с име на поредната посткомунстическа държава, в която културните ценности от периода 1944-1989 започнаха да се декомпозират като реалии на текущия обществен поток и да се конструират като музейни артефакти.

Описаните обстоятелства свидетелстват по недвусмислен начин за специфичната събитийност, бележеща промените в българската музейна среда през последните две десетилетия. Среда, в която изчезването на музей или галерия не е случка, видима за широката публика и/или (ос)мислена като белег на колективна немара. Затова пък появата на всяка нова музейна единица върху неравния хоризонт на българския институционален ландшафт бързо (но и за кратко) влиза във фокуса на обществения интерес и става обект на оживена дискусия около необходимостта от музеефикация на точно този сегмент и около смисловите полета, в които съответният разказ пребивава.

Без да възвеждам очертаната тенденция в универсално правило, приемам че тя съдържа съществени провокации от академичен, естетически, управленски и епистемологичен характер, които сами по себе си представляват достатъчно условие за появата на настоящия обзор. Тук разбира се е полезно да споделя, че създаването на тази книга е резултат от дългогодишните ми преки съпричастия и съучастия в значим обем музейни инициативи и продукти. Вътъкавайки собствения си човешки и професионален опит в съжденията, тревогите и постиженията на една от най-самоотвержените колегии, работещи в културния сектор на съвременна България¹, поемам риска да (въз)създам моята представа за музейните институции в

¹ Тезата ми за самоотвержеността на експертите, работещи в българските музеи и галерии, е продукт не на колегиално ласкателство, а на факта, че и към момента тази група специалисти с висше образование (а някои и с академични степени и длъжности) са най-нископлатените представители на интелигенцията, работещи в държавния сектор. Успоредно с това, около 900-те уредници, главни асистенти, доценти и професори в българските музеи обгрижват над 7 млн. движими културни ценности, които по закон и дефиниция са държавна собственост и престижно обществено достояние. Вж.: Музеи в страната може да затворят врати. 12 май 2012. // <http://www.klassa.bg>.

страната от гледна точка на тяхното функциониране като мрежа. Съзнавам, че всяко едно звено от тази мрежа е колкото уникално, толкова и (без)ценно, но също така съм убедена в полезността на търсенето на цялото сред осезаемата фрагментираност на националния ни културен пейзаж. Общите вертикални ценностни оси, общите перспективи за акумулиране и систематизиране на единен информационен корпус на движимото ни културно наследство, общите интереси за "заразяване" на младото поколение с вируса на музейността, общата мисия за иновативно и мащабно популяризиране на артефактите, завещани ни от предшествениците – това са само част от нишките на тъканта, поддържаща българския музеен сектор като единна, макар и привидно нехомогенна, разпокъсана и неподредена система.

Движейки се сред видимите и невидими елементи на целостта и неразглобимостта, присъщи на националния ни музеен сектор, се осмелявам да мисля за този магнетичен институционален сегмент като за един от най-значимите и най-устойчиви активи на съвременното българско общество – актив веществен, човешки, творчески, емоционален, естетически и метафизически. Актив, чиято възвръщаемост е неизчислима по правилата на класическата аритметика и чиято въздействена сила се увеличава многократно не толкова от ротационния двигател на системните финансови и материални инвестиции, колкото от атомния реактор на креативното управление и коректната положеност в съвременните административни, пазарни, урбанистични, демографски и информационни инфраструктури.

Конструирана върху логиката на споделените погоре съждения, настоящата книга е отворена към няколко типа аудитории – студенти и докторанти, музейни специалисти и експерти по културно-историческо наследство,

галеристи, читалищни дейци, управленски кадри в областта на творческите индустрии, експерти по туризъм и медии. Всички концепции и съждения, които не са подкрепени със съответни цитирания, могат да се считат за част от моите лични представи и оценки за функциониращата в България музейна мрежа. Допускам, че някои от лансираните представи и твърдения са оспорими или дискуссионни от позициите на други професионалисти в сектора. С оглед на това обстоятелство изразявам готовност за диалог по всяка една тема или подтема, интерпретирана в настоящия текст.

Фактическият контекст е актуален към 1 септември 2014 г. Към този момент са ориентирани и позоваванията ми на Интернет сайтове и портали. С цел облекчаване на бележките под линия, по-често използваните действащи нормативни актове са представени в списъка с източниците, в който насочвам читателите да ги ползват чрез общодостъпния портал *lex.bg*. Библиографският списък включва само книги с представително (по мое мнение) значение за осмисляне на проблемите, свързани с конструирането и функционирането на музейната мрежа в страната. Списъците на музеите в *Част 5.1.* отразяват актуалното състояние на системата към отбелязаната дата. С оглед осигуряване на по-лесен достъп до информационните източници, печатните книги и статии, които са експонирани пълнотекстово и легално в Интернет, са включени в групата на дигиталните материали. Частичното *двуезичие* на изданието е свързано с амбицията ми за достъп и на чуждестранни читатели към очертаните тенденции в еволюцията и състоянието на музейната мрежа в България.

Initial words

1. BULGARIAN MUSEUMS AS A NETWORK

On 19th September 2011 a new museum was created in Sofia – the *Museum of Socialist Art*. The new cultural institution showcases art from the Socialist period (1944-1989). Its appearance triggered intense debates among the intellectuals and journalists on the topic of need for public exhibition of the controversial artifacts from the recent past. Eventually, the clamor of (dis)agreements went out and the nascent museum took its place among the sightseeings of the capital. The said story is representative for the peculiarities of the museum network development during the last decades. It demonstrates public awareness regarding the innovations in the museum sphere combined with readiness to embrace the amendments – even challenging ones.

The referred trends and features inherent to the current museum network in Bulgaria are the main subjects of this book, created as a result of a *systematic academic study*, combined by my *personal involvement* in many of the initiatives and activities of the Bulgarian heritage institutions during the past three decades. In the meaningful center of this narrative stands the perception that the existing museums and galleries are essential treasuries of cultural memories and key venues of respect to the achievements of human art and divine perfection of natural wealth.

The thread of notion of the high quality human resources of the museum system is also a guiding line of the present book. My hope is that among readers would be a part of professionals who will manage the delicate museum world during the next decade with the rightful respect and profound devotion.

Първа част

МУЗЕЯТ

Part one

THE MUSEUM

2.1. МУЗЕЯТ КАТО ЧАСТ ОТ СЪВРЕМЕННИЯ КУЛТУРЕН ПЕЙЗАЖ

Всекидневната лексика етиkira с името *музей* сгради, открити площи и други отворени за публиката пространства, в които са експонирани артефакти от миналото или художествени произведения. В много от случаите тези урбанистични (или урбанизирани) пространства не са институционализирани по действащото законодателство, а представляват колекции от веществени материали и/или творби на изкуството, които имат сантиментална стойност за отделни личности/фамилии или изпълняват допълващи функции по отношение на определен бизнес – туристически, рекламен, търговски, образователен и др. Типичен пример за подобна структура е Етнографският ареален комплекс в Златоград, чийто музеен сегмент все още не е регистриран по надлежния ред в Министерството на културата и в Регионален исторически музей – Смолян². По аналогичен начин са поставени нещата и с широко рекламирания като "първи частен музей" във Велико Търново – "Сокай", в който са представени етнографски материали от региона, но структурата също няма формално положение на музей или на обществена музейна колекция³.

Като музеи се именуват и някои Интернет сайтове и портали, които популяризират исторически факти, документи и дигитални изображения на веществени паметници от миналото. Сред добрите попадения в тази група се открояват Виртуалният музей "Габрово" и Виртуалният музей "Сердика – Средец – София". И двете инициативи, впрочем, се уповават не само на ентузиазма на техните създатели, но и на финансовата и логистична подкрепа от страна на съответните общини. При все това те също нямат легитимен музеен статус.

² *Музейни сбирки*. Областна администрация – Смолян. // www.region-smolyan.org

³ Музей *Сокай* във Велико Търново. // www.bulgariainside.com

Същински виртуален музей е дигиталната колекция "Реликви от Съединението 1885 в българските музеи", поддържана от Регионален исторически музей – Пловдив. Тази колекция е създадена като електронна експозиция на артефакти, съхранявани в действащи музейни институции, описани и систематизирани по съответните национални и международни стандарти⁴.

По всичко личи, че думата *музей* има широко присъствие в съвременните неформални комуникации за обозначаване на места (физически и виртуални), в които са концентрирани свидетелства от миналото или артефакти, носещи ценностно послание или представляващи колекционерски интерес. В пределите на настоящата книга визираната употреба е неприложима. Всички споменавания на този ключов термин са свързани само с *институционализирани*, според действащото законодателство, музейни колекции и структури, които са създадени и поддържани с цел да опазват, изучават и популяризират артефактите, придобили статус на движими културни ценности⁵.

Терминът *музей* (*museum*) произхожда от античната традиция – предшественик на модерната европейска култура. В Древна Гърция с думата *мусейон* (μουσεῖον) се обозначава храмът на деветте музи, покровителки на изкуствата. Културно-исторически предшественици на съвременните музеи са колекциите от артефакти, създавани и поддържани през Средновековието и в началото на Новото време от богати аристократични семейства, от владетелски домове и от религиозни институции. През XVII и XVIII век в Европа възникват

⁴ *Реликви от Съединението 1885 в българските музеи*. Електронен каталог. // muzeini-relikvi.net

⁵ Леки изключения от дефинираното правило са допуснати в *Част 3.7* на книгата при анализа на частните музеи и на някои парамузейни структури. Там обаче е направено изрично пояснение на подхода със съответни мотиви и позовавания на отделни фактически ситуации.

първите публични музеи. През XIX и XX век музеят се превръща в основополагащ компонент на културната среда в страните от евроатлантическата цивилизационна зона, като постепенно се оформят основните типологични черти на институцията, националните ѝ особености и регионалните ѝ специфики⁶.

Експертите, свързани с Международния съвет на музеите (International Council of Museums – ICOM/ИКОМ⁷), са постигнали единодушие относно *легалната дефиниция на музея*, която е уточнена и препотвърдена на 21-та Генерална конференция на организацията, проведена във Виена през 2007 г. Тази дефиниция е следната: "Музеят е некомерсиална, устойчива институция, работеща в полза на обществото и неговото развитие. Институция, която е отворена за публиката и която придобива, съхранява, изследва и популяризира материалното и нематериално наследство на човечеството и неговата природна среда с образователни, научни и естетически цели."⁸ Цитираното определение поставя по недвусмислен начин акцент върху обществения интерес, отстояван при опазването на предметите и произведенията на изкуството, обект на музейната дейност.

В разгърнатата форма концепцията на ИКОМ за същността и структурата на музейните институции е заложена в *Етичния кодекс на музеите* и в прилежащия към него каталог с легални термини, отнасящи се до визирияния сегмент от

⁶ Edward Porter Alexander and Mary Alexander. *Museums in Motion: An Introduction to the History and Functions of Museums*. AltaMira Press, 2008, pp. 5-11.

⁷ В книжовната практика на съвременния български език е възприето правилото за обозначаване на Международния съвет на музеите да се ползва транслитерираната форма на абривиатурата *ИКОМ* – от *ICOM*.

⁸ *Key Concepts of Museology*. Edited by André Desvallées and François Mairesse. Armand Colin, 2010, pp. 57-58.

модерната културна среда⁹. Етичният кодекс задава стриктни стандарти по отношение на музейната дейност в четири основни параметъра – институционален статус, сгради, финансови и човешки ресурси. *Институционалният статут* подлежи на задължително дефиниране и предписване в съответен устройствен документ, който трябва да е утвърден от принципала (управляващия орган) и да е публично оповестен. *Сградите* трябва да бъдат адекватни на функциите на музея, като осигуряват в равна степен сигурност на колекциите и достъп на посетителите до артефактите. Изискванията по отношение на *финансирането* са свързани с необходимостта от гарантиране естествения ход на всички основни дейности; освен това, управителното тяло трябва да провежда политика на генериране на доходи – ясно дефинирана и прозрачна. *Персоналът* трябва да е с квалификация, съответстваща на профила на музея, като особено високи изисквания са поставени пред музейните директори, чиито управленски умения, нравствени качества и интелектуални компетенции са от голямо значение за успешното изпълнение на професионалните им ангажименти.

Близки по съдържание и по обхват са и общоприетите понятия и норми, заложени в действащото българско законодателство. Чл. 24 на *Закона за културното наследство* (ЗКН) дава кратка, но по същество синонимична с цитираната по-горе характеристика на институцията: "Музеят е културна и научна организация, която издирва, изучава, опазва и представя културни ценности, природни образци и антропологични останки с познавателна, образователна и естетическа цел." С оглед осигуряване устойчивост на структурите, опазващи артефактите от миналото, в цитирания закон са поставени четири задължителни условия, на които трябва да отговаря всеки музей: а) да разполага с фонд от културни ценности; б) да има подходящ сграден фонд; в) да е подсигурен

⁹ *Code of Ethics*. // <http://licom.museum>

с постоянен източник на финансиране; г) да разполага с квалифицирани специалисти. Всяко едно от тези изисквания е от особена важност за създаването и функционирането на музея, но *само когато са в комплект* и отговарят на определени стандарти за качество, изброените обективни реалности могат да се превърнат в градивна предпоставка за организиране и поддържане на устойчив и адекватен на съвременната публична среда музей.

Действащото българско законодателство поставя в обхвата на описания институционален модел и *художествените галерии*, чиито принципал е държавата. Това обстоятелство е постановено в §1 от допълнителните разпоредби на ЗКН. По споменатата причина в настоящата книга всички употреби на термина *музей* в неговия общ смисъл (ако няма направена специална уговорка) се отнасят и до държавните и общински художествени галерии. Успоредно с това е необходимо да се отбележи, че българските музеи влизат в категорията на *културните организации*, дефинирани в §3 от допълнителните разпоредби на Закона за закрила и развитие на културата (ЗЗРК). Всяка една от културните организации в България се създава и функционира по ред, предписан в ЗЗРК и/или в съответния специален закон. Като допълнителна гаранция за легитимността във функционирането на българските музеи и галерии е поставено изискването техните устройствени документи да се утвърждават от управляващите им органи и от Министерството на културата.

Промените в Закона за културното наследство от юли 2011 г. внесоха един нов детайл в режима на създаване и поддържане на музеи, който носи елементи на частична либерализация на описания модел – но само по отношение колекцията, която подлежи да се превърне в обект на музейна дейност. Вече е възможно да се създават музеи и галерии за представяне на личности, дейности, явления и съ-

бития или тематично обособени произведения на изкуството, които *нямат качеството на движими културни ценности*, но в съвкупност представляват научен, културен, обществен, религиозен или туристически интерес (чл. 25, ал. 2 от ЗКН). При конструирането на този тип институции също е необходимо учредителите да разполагат със сграда, с източници на приходи за поддържането на музея и с условия за съхранение и експониране на колекцията. От описаната законова възможност биха могли да се възползват собственици на произведения на съвременното изкуство, колекционерите на предмети и устройства, свързани с някой от сегментите на динамично променящата се съвременна културна и/или битова реалност.

В приложното поле на очертаня ареал функционират и *обществените колекции* (музейни сбирки)¹⁰, чийто режим беше урегулиран през 2012 г. със специална Наредба. Този тип структури се създават и поддържат от държавни органи и организации с нестопанска цел (вкл. и читалища) и търговски дружества за опазване и популяризиране на регистрирани културни ценности (собственост на съответната институция) и/или предмети и образци "които нямат качества на движими културни ценности, но в съвкупност представляват научен, културен, обществен, религиозен или туристически интерес". Към ведомството, което е собственик на съответната колекция, са предявени изисквания за осигуряване на помещения, финансови средства и за надлежна регистрация на сбирката. При създаването и поддържането на този тип музейни колекции собствениците ползват консултантски услуги от експертите към националните и регионалните музеи. Обществените музейни колекции подлежат на регистрация в Министерството на културата, което е длъжно да

¹⁰ Обществените колекции са самостоятелен обект на анализ и характеристика в *Част 3.6* на настоящата книга.

поддържа актуален списък на тези депа на културното ни наследство и да го експонира публично в Интернет.

Съизмерявайки описания абстрактен модел с фактическото състояние на българските музеи констатираме, че основните стандарти, заложиени в Етичния кодекс на ИКОМ и в двата специални закона (ЗКН и ЗЗРК) са приложими в работата на почти всички институции от интересувашата ни група. Малки отклонения се допускат по отношение на устройствените правилници, които не винаги са актуални и адекватни на реалността и правната рамка. Проблемни остават и определени аспекти на поддържането на сградния фонд, чиято форма на собственост не винаги допуска принципала на музея да има пълна свобода в управленските инициативи и инвестиционните проекти. Определено усложнени са комуникациите между музеите и част от другите културни организации – включително и в пределите на едно населено място. Очертаната неблагоприятна линия в развитието на част от музейната мрежа в известна степен се дължи на разнотиповите модели на администриране, прилагани в някои случаи при еднотипови структури, действащи в близък географски ареал. С недобър пример в това отношение се сблъсках наскоро в Пловдив, когато поисках да си закупя общ посетителски билет за две галерии, разположени в непосредствено съседство на една от улиците на Стария град – Иконната сбирка и Музеят на Златю Бояджиев. Оказа се, че подобна комбинация е невъзможна, защото Иконната сбирка е обект на Градската художествена галерия, а постоянната експозиция "Златю Бояджиев" е дейност на Общинско предприятие "Старинен Пловдив". И ако моят личен проблем в случая не се превърна в пречка за контакта ми и с двата музея, то в много други ситуации пропуснатите възможности за застъпване на дейности и послания определено не биха могли да се квалифицират като пренебрежимо незначителни.

2.1. MUSEUM AS A PART OF CONTEMPORARY CULTURAL LANDSCAPE

The *legal definition* of ICOM for museum as a part of public realm is cited and analyzed in this paragraph. The four basic requirements for museum maintenance are highlighted in the context of current legislation – the Cultural Heritage Act (2009) and its accompanying governmental regulations. Stable institutional standing, physical and financial resources, adequate personnel and a representative collection of cultural assets – these are the statutory components of any publicly recognized museum in Bulgaria. The current model of museum creation, registration and control is a real guarantee for sustainability of the system and for strong protection of the public interest.

Some Bulgarian *specifics of the museum network* building are described in a general way. For example, the full museum status of all state and municipal art galleries is a feature of the Bulgarian cultural landscape inherited from the socialist period. In parallel, it is important to note that the significant number of the provincial museums and galleries are successors of non-state museum collections created by cultural associations and local educational establishments – mainly during the first half of 20th century. The practice of creating and exhibiting unprofessional collections of cultural objects and art pieces is also typical for the second half of the previous century. Therefore, the specified rules and standards for this kind of activities are officially approved in the country.

Operating as whole in the framework of the outlined model, Bulgarian museums are *wealthy institutions* – with impressive artifacts, well trained personnel and varicolored premises. However, the present museum system suffers from a significant shortcoming – an excessive fragmentation of structures, which impedes the attainment of necessary coherence and productive efficiency: two key features of a well-functioning social structure.

2.2. ТИПОЛОГИЯ НА МУЗЕИТЕ

Музеите са *съкровищници* на човечеството и човешкостта. Те съхраняват не само веществените и писмени следи на хората от миналите епохи, но и отпечатащи от техните постижения, разочарования, радости, тревоги, драми, мечти и илюзии. Разнородните обстоятелства, при които тези следи са се превърнали в официализирани колекции, предпоставят и голямото разнообразие между отделните институции. На практика съществуването на два идентични музея е невъзможно. Дори и когато имат общ обект, различните музеи го интерпретират по различен начин. Показателни в това отношение са *трите действащи музея*, посветени на личността и творчеството на *Иван Вазов*, функциониращи в София, Сопот и Берковица¹¹. Всяко едно от тези културни средища осмисля и експонира фигурата на магнетичния творец, но с различни похвати и с посредничеството на различни артефакти. Така, споменатите учреждения се явяват по-скоро разграничени от уникалността на своите колекции и експозиции, отколкото обединени от могъщата сянка на своя основен герой.

В логиката на горните съждения амбицията за строга систематизация на музейните институции придобива известна ефимерност. При все това считам, че е полезно да се прокарат *няколко класификационни маркера* – основно с цел формиране на по-уплътнени представи за мисията и облика на всяка една от *214-те публични и 4-те частни музейни структури на паметта*, функциониращи на територията на съвременна България.

¹¹ Музей на Иван Вазов [София]. // www.slovo.bg; panorama-studio.eu; Къща музей "Иван Вазов" [Сопот]. Издателство "Вион", 2013; Вазовата къща [в] Берковица. Албум. София: Издателство "Септември", 1982.

Най-широко прилаганият критерий за отграничаване на различните типове музеи е *тематичният обхват на колекциите*. В съответствие с този критерий действащото законодателство дели музеите на *общи и специализирани* (чл. 21, т. 1 от ЗКН). Дейността на *общите музеи* покрива главните клонове на знанието, а във фондовете им се пазят ценности, свързани с поне няколко основни сегмента на социалния живот, културата, техниката, природната среда и др. В България общи са музеите с най-дълга собствена история, в чиито депа през различни периоди и при различни обстоятелства да попадали разнообразни ценности. Например, регионалните музеи в Русе, Варна, Плевен и Бургас, които са приемници на създадени в началото на ХХ век дружествени сбирки, имат в структурите си исторически, природни, етнографски, археологически, нумизматични и други отдели. Откроеното разнообразие създава известни трудности при управлението на фондовете, но то е позитивна провокация пред екипите при създаването на експозиции и при всички останали форми на комуникация с публиките. По правило, регионалните и общинските музеи в по-голямото си множество са общи или общоисторически. Тематичната децентрализация в този тип институции се постига чрез прилагането на колекционния принцип във фондовата и експозиционната работа, както и чрез поддържането на физически обособени филиали и/или обекти.

Специализираните музеи са профилирани в една или няколко близки области на знанието или на изкуството. Художествените галерии са най-красноречивите примери за специализирани музеи. Специфичен профил имат и практически всички ведомствени музеи¹². Част от общинските институции на паметта също се отличават със

¹² Виж списъка им в *Част 5.1.г*, разположена след основния текст на книгата.

свой особен профил – Музеят на зографското и резбарското изкуство в Трявна, Музеят на народните художествени занаяти и приложните изкуства в Троян, Музеят "Дунавски риболов и лодкостроене в Тутракан", Музеят на мозайките в Девня, Музеят на старокотленските килими и тъкани в Котел и др.

Центрираните върху отделни личности и/или събития *мемориални музеи* също се включват в групата на специализирани – по подобие на историческите, етнографските, археологическите, нумизматичните, художествените, морските, природните, техническите, индустриалните, военните и др. Следвайки логиката на мрежовия анализ, заложен в основата на настоящия обзор, тук няма да се спирам на особеностите на всяка една от посочените групи – още повече, че характеристики от този порядък са налични в представителни съвременни проучвания¹³. Ще си позволя само да отбележа, че тенденцията за профилирането на някои от общите музеи, съчетана с пълната доминация на тематично обособените институции сред новопоявяващите се структури на паметта, са ясни белези за надмогването на енциклопедизма, присъщ на ранните български колекции, както и за фокусирането на музейната дейност върху теми и сюжети, почерпени от уникалността на локални традиции, значими творчески присъствия или магнетични природни феномени.

Една от забележимите сполуки по посока създаване на нови специализирани музеи, посветени на специфични поминъци, е появата (през 2002 г.) и утвърждаването на *Музея на солта* в Поморие, който е част от по-мощна

¹³ Стефанка Кръстева. Студии по музеология. Кн. 1 и 2. Тотеми, тезауруси, кунсткамери, виртуални пространства. София: Издателство ФДК, 2003.

програма за популяризиране на обвързаните с морето стопански и културни традиции на населението от Южното Черноморие¹⁴. Освен профилиран, Музеят на солта е и типичен пример за музей на открито (*in situ museum*), тъй като е разположен всред солниците на Поморийското езеро и при просещението му могат да се наблюдават всички съществени етапи на хилядолетната технология за добив на сол от морска вода.

Формата на собственост и моделът на управление прокарват друга разграничителна линия всред музеите. На тази основа българското законодателство обособява четири типа институции – *държавни, общински, частни и смесени* (чл. 27 от ЗКН). Тук трябва да се добавят и *дружествените музеи*, поддържани от фондации или от сдружения, регистрирани по Закона за юридическите лица с нестопанска цел. Заемащи средишно положение между публичния и частния сектор, този тип структури притежават особености, които определено им задават по-специфичен статус. Дружествен по форма на финансиране и управление е Литературно-художественият музей "Чудомир" в Казанлък, който е административно и финансово свързан с Фондация "Чудомир"¹⁵.

В пределите на българското публично пространство най-силно присъствие бележат *държавните и общинските музеи*. Частните и дружествените са само няколко, а музеите със смесено участие все още са с проблематичен

¹⁴ *Светът на солта*. Доклади от научна конференция, посветена на 10-годишнината от откриването на Музея на солта, Поморие 4-5 септември 2012. Бургас: Издателство "Либра Скорп", с. 9-14.

¹⁵ Повече по този въпрос Вж. във: *Вера Бонева*. "Нашенци" в акварел и словесни краски: Домът музей на Чудомир в Казанлък. <http://liternet.bg>

статус¹⁶. Практическата доминация на държавата и на при(над)лежащите към нея общини в сферата на музейността е едно от отчетливите наследства от епохата на държавния социализъм. Това наследство в някои отношения се явява ограничение и препятствие, но като цяло то изпълнява охранителни функции спрямо съкровищницата на българските движими културни ценности, които в държавните и общинските музеи са относително добре защитени от мощната притегателност на нелегитимния пазар на "антики"¹⁷.

Тимоти Амброуз и Криспин Пейн предлагат още един критерий, по който да се групират музеите – *публиките*, за които работят. На тази основа двамата автори приемат, че е възможно да се разграничат три типа музеи – за цялата аудитория, за учащи се и за експерти¹⁸. По мое мнение, тази класификация е приложима в по-голяма степен спрямо експозициите, образователните програми, популяризаторските инициативи и другите специализирани музейни дейности. Тя обаче е показателна за осезаемата тенденция за отваряне на структурите на паметта към аудиториите като цяло и към всеки един посетител в частност¹⁹.

¹⁶ Повече за частните и за смесените музеи Вж. в *Част 3.7* на настоящото проучване.

¹⁷ *Магдалена Стаменова*. Модели за опазване на културното археологическо наследство на България. Дисертация. София: Академия на МВР, 2102. Текстът е публикуван на сайта на висшето училище: // www.academy.mvr.bg

¹⁸ *Timothy Ambrose and Crispine Paine*. Museum Basics. Second edition. Routledge, 2012, p. 7.

¹⁹ *Nina Simon*. The Participatory Museum. Santa Cruz, California: Museum, 2010. Текстът е достъпен и в Интернет на следния адрес: www.participatorymuseum.org

Любопитно е да се отбележи, че (макар и като изключение) в България съществува музей, предназначен основно за *експерти* – Музеят на Българската народна банка в София²⁰. Ситуиран в една от трудно достъпните за външни лица сгради в столицата, ведомственият музей на националната банка е подреден по начин, изискващ висока професионална компетентност в областта на нумизматиката и банковото дело. В този смисъл, той е по-скоро инструмент за усъвършенстване компетенциите на съответните експерти, отколкото отворен към широката публика музейен обект.

Полезна е и класификационната система, създадена според *особеностите на експозицията*. От тази гледна точка музеите могат да се разделят на традиционни музеи, музеи на открито, музеи *in situ*, музейефицирани автентични исторически здания, мобилни музеи и интерактивни музеи²¹. Създадени през различни епохи и наследили разнотипови естетически подходи, типични и атипични сгради и външни площи, обгрижващи недвижими ценности и резервати от далечни и близки епохи, българските музеи са богати на експозиционни подходи, като в повечето случаи стилистиките и типологиите на този ключов музейен компонент са смесени, но при доминация на един от изброените видове.

²⁰ Този музей не фигурира в списъка от *Приложение №1*, тъй като той има статус на обществена колекция, т.е. не е регистриран по Закона за културното наследство. Повече информация за него фигурира на сайта на Българска народна банка. <http://bnb.bg>

²¹ Някои автори считат, че ботаническите и зоологическите градини също имат характер на музеи и ги включват в представената класификационна схема, уповавайки се на спецификата на живите им "експозиции". За нашата страна обаче този подход е неприемлив, тъй като двата споменати типа институции имат по-специфичен статус, уреден със специално законодателство.

Като цяло най-широко са представени музеите с *традиционни вещественно-документални постоянни експозиции*. Тези експозиции са конструирани от артефакти, включени във фондовете на съответния музей или предоставени му за временно ползване от други собственици. Считани не без основание за основно изразно средство на музейната дейност, класическите експозиции продължават да пазят престижа си на медиатор между разноречиви послания от минали епохи или уникални късове от природната среда и потопения в океана на унифицираното всекидневие съвременен човек²².

Музеите на открито по правило представляват комплекси от исторически здания, съхранили интериора и екстериора на отминали епохи – най-вече на традиционната архитектура и бит, както и на типичните аграрни и занаятчийски поминъци на XIX век²³. В България този тип комплекси се създават в селища и региони със съхранени недвижими ценности от епохата на Възраждането. Най-популярният музей на открито е Архитектурно-етнографският комплекс "Етъра" край Габрово, който е създаден през 60-те години на XX век и към момента продължава да привлича многобройни посетители от страната и чужбина²⁴.

²² Темата за експозициите на съвременните български музеи е развита по-подробно в *Част 2.6.* на настоящата книга.

²³ Повече по темата Вж. в: *Симеон Недков*. Музеи на открито. София: Издателство ЛИК, 2000; *Илиана Борисова*. Археологически музеи и музейни експозиции in situ в България. // *Археология*, 2002, кн. 4, с. 63-67.

²⁴ По своя формален статус АЕК "Етъра" е търговско дружество, създадено и функциониращо с капитали и други активи на Община Габрово. По Закона за културното наследство е регистриран само музеят към комплекса, който по профил е етнографски. Вж. за него повече в: *"Етъра" на 40 години*. Съставител *Ангел Гоев*. Велико Търново: Издателство "Фабер", 2004.

Характеристики на *музеи на открито* имат и останалите около 20 архитектурни комплекса с национално значение, съхранили духовните и вещественни послания на българската стопанска и културна възмога от последните десетилетия преди Освобождението (1878/1879 г.) – Трявна, Старинен Пловдив, Копривщица, Старинен Несебър, Мелник, Ковачевица, Боженци, Старо Стефаново, Рилския манастир, Жеравна и др. Представляващи сами по себе си музеи на бита, технологиите, образованието, религията и инфраструктурата на тогавашното общество, голяма част от визираните резервати поддържат в системите си и класически музейни експозиции, които пазят и (пре)предават концентрирана информация за отделни събития, личности, поминъци, институции, културни практики, свързани със съответното селище или общност. Допълнителна въздействена сила на архитектурно-историческите резервати придават паметниците на исторически личности и/или събития, вградени в тях, както и инфраструктурните компоненти – улици, чаршии, мостове – свързващи в едно цяло уникалните обекти на жилищната, обществената и култовата архитектура, съставляващи основните ядра на визираните комплекси от недвижими ценности.

Близки до описаната категория са *музеите in situ*. Те също възпроизвеждат архитектурни реалии от миналото, музеифицирайки археологически структури на мястото, на което са съществували през предходни исторически епохи. В богатата на археологически обекти наша страна такъв характер имат резерватите, обособени в териториите, където са разкрити прикрепени към околната среда жилищни и обществени постройките, транспортни и производствени съоръжения, култови здания. Археологическите структури от Праисторията, Античността и Средновековието (българско и османско) притежават значителна

притегателна сила за масовата публика и за експертите от страната и чужбина. Всред голямата група успешно експонирани обекти се открояват Музеят на мозайките в Девня²⁵, Музеят "Неолитни жилища" в Стара Загора, Античният обект "Хисар" в съвременния град Хисаря, Архитектурно-музейният резерват "Царевец" във Велико Търново²⁶ и др.

Групата на *музеефицираните автентични исторически здания* е силно представителна за българския музеен пейзаж. Тя включва няколко десетки къщи музеи, които са съхранени или възстановени във вид близък до този, в който са били обитавани от историческата личност и/или фамилия с национално значение – Музея на Добри Войников в Шумен, Музея на Димитър Пешев в Кюстендил, Музея на Георги Герасимов в Пазарджик²⁷ и др. Формално погледнато повечето етнографски музеи също могат да се впишат в тази група. Тук обаче на преден план е изведено не само наличието на музей в дадена историческа сграда, а музеефицирането ѝ в посока, свидетелстваща за реалните ѝ функции през отминалите епохи. Типичен пример в споменатия контекст са замъците и дворците,

²⁵ Анастас Ангелов. Музеят на мозайките в Девня. Варна, 1999.

²⁶ Уникални музеи в България. Редактор *Ванина Паскалева*. София: Издателство "Бук Бутик", 2010, с. 138-143, 172-179; *Николай Овчаров*. Царственият Търновград. София: Издателство "Стандарт", 2011. Вж. и: *Илиана Борисова-Кацарова*. Археологически ценности в градска среда: предизвикателства и перспективи. // Известия на Старозагорския исторически музей. Т. 3. Стара Загора, 2008, с. 394-402.

²⁷ Вж. непълнен, но представителен списък на музеите, посветени на видни исторически личности и/или творци, който съм съставила през 2013 г. и който подлежи на леки добавки и уточнения. *Вера Бонева*. Мемориалните музеи в България: пазители на историческата памет и/или стожери на националната идентичност. // Музеят и градът. Сборник с доклади от Национална научна конференция, посветена на 50-годишнината на Музея на занаятите. Троян, 2013, с. 334-343.

превърнати в музеи. В нашата страна тази група исторически паметници почти липсват, но въпреки това притежаваме притегателни знания с *музеефицирани исторически функции и интериори* – зданието на Учредителното събрание във Велико Търново, многобройни православни храмове и манастири с частичен музеен статус, Старинната гара в Русе, в която се помещава Музеят на транспорта, крепостта "Баба Вида" във Видин и др.

Мобилните и интерактивните (дигиталните) музеи са физически отделени от основното седалище на институцията и пребивават в публичното (реално или дигитално) пространство по начин, осигуряващ активна комуникация между презентиранияте артефакти и публиките. Тези гъвкави и динамични музеи все още не са пълноценна част от българската мрежа на културни институции. Техни несъщински вариации обаче функционират успешно под формата на мобилни експозиции²⁸ или под формата на Интернет портали с музейно съдържание²⁹. Иновативният характер на мобилните и интерактивните музеи е съществена предпоставка за тяхното постъпателно утвърждаване в културното пространство при оптимална ориентираност към представите, навиците и техническата съоръженост на младото поколение.

²⁸ Форматът на мобилните музейни изложби се развива активно през последното десетилетие. Реализират се и успешни инициативи за координиране и популяризиране на този гъвкав експозиционен продукт. Симптоматичен в това отношение е Панаирът на музейните изложби, организиран от РИМ – Русе, който се превърна в ежегодно събитие, подкрепено от Министерството на културата и от Община Русе. На сайта на Русенския музей е достъпна информация (включително и PDF каталози) за тези събития. Вж.: www.museumruse.com

²⁹ Темата за Интернет експозициите на българските музеи е интерпретирана по-подробно в *Част 2.6* на настоящата книга.

Широко разпространена е и класификацията на музеите и музейните структури по *обхвата на тяхната дейност*. В публичната среда на съвременните унитарни държави обикновено се ползва следното деление – национални, регионални и локални музеи. С известни модификации визираният подход е залегнал и в действащото законодателство на България – ЗЗРК и ЗКН. Чл. 26, т. 2, от ЗКН регламентира присъствието на *национални, регионални и местни музеи* в културната карта на страната. Това деление има ключово отношение към поддържането мрежовата структура на българската музейност и по тази причина е залегнало в основата на нейния анализ тук – във втората част на настоящата книга.

Всеки един от описаните класификационни модели представлява *полезно сечиво* за анализ на българския културен сектор, свързан с опазването и популяризирането на движимите ценности, наследени от миналото и/или продуцирани в хода на съвременния артистичен живот. Разграничаването на музеите по типове в зависимост от начините, по които функционират, от колекциите им, от експозициите и публиките, от изразните средства и творческите похвати, приоритизирани от екипите им, задава продуктивни оси за смислени системни анализи. При все това нито един от описаните модели *няма универсална тежест* и не би могъл да опише изцяло многоцветността и многоизмеримостта на случващото се в музейния сектор. По тази причина при характеризирането на отделни институции и прояви прибягвам до разнопосочни разрези, уповаващи се не само на формалните белези на основните музейни параметри, но и на оценка на съдържателните аспекти, връзката със съответната социална и/или урбанистична среда, естетическите измерения и ценностните послания на всеки един визиран сегмент от живото тяло на българския музейен организъм.

2.2. TYPES OF MUSEUMS

The classification of whole number of *217 public* and *4 private museums* functioning nowadays in Bulgaria is not an easy operation primarily because of uncountable variety of mentioned repositories of tangible cultural heritage. Nevertheless, the outlining some distinction in the rich diversity of museum institutions is a useful intellectual act – mainly in terms of its high analytical potential in the process of understanding the specificity of each separate structure.

Usually, the Bulgarian museums are divided into two groups by their profile – general museums and specialized museums. *General museums* hold collections in more than one subject. Typical representatives of this type are some older regional museums, situated in major cities – Russe, Pleven, Varna. The large number of Bulgarian museums are *specialized* – historical, natural, archeological, ethnographical, memorial, military museums. The newly established museums are specialized by rule – Salt Museum in Pomorie, Pancho Vladigerov's Museum in Sofia, Anthropological Museum in Sofia, etc.

The recent legislation distinguishes cultural organizations depending on the territory of their jurisdiction into three large groups – *national, regional and local*. The division by type of ownership is also important; this principal divides them into four main groups – *governmental, municipal, private and mixed museums*. The vast majority of institutions are governmental and municipal on this criterion. This situation is the result of national tradition established in the area of cultural heritage management during the previous century.

Some significant differences could draw out among the subjects of the Bulgarian museum network by taking into account the *peculiarities of exhibitions*, the working patterns by publics, media, other organizations, etc. The existing varieties in all kind of museum activities are signs of vitality and prerequisites for attractiveness.

2.3. ПРАВНА РАМКА НА МУЗЕЙНАТА ДЕЙНОСТ

Чл. 23 от *Конституцията на Република България* постановява следното: "Държавата създава условия за свободно развитие на науката, образованието и изкуствата и ги подпомага. Тя се грижи за опазване на националното историческо и културно наследство." Цитираният текст предписва изрични ангажименти на държавата по отношение сектора на културата и националната идентичност. В практически план тези ангажименти намират израз в няколко насоки – формулиране на водещите принципи на културните политики, създаване на продуктивна институционална среда за действие на културните субекти и индустрии, "разчертаване" на ясни и равнозначни правила за дейност на структурите в сегмента на културното наследство. След 2007 г. отговорностите на българската държава в тази област са свързани и с координиране на националното законодателство със съответните нормативни актове и управленски практики на Европейския съюз³⁰.

Най-широката рамка на управленския модел по отношение на културата (и в частност на музеите) е заложена в *Закона за закрила и развитие на културата* (ЗЗРК). В чл. 2 на споменатия закон са формулирани 10 принципа на културната политика, които имат силна степен на валидност спрямо всички инициативи и действия в сектора – включително и по отношение на културното наследство. Тези принципи са следните: 1) демократизъм на културната дейност и свобода на творческите изяви; 2) де-

³⁰ Обект на тази част от книгата е само националното законодателство. Международната правна рамка на опазването на движимото и недвижимо културно наследство е интерпретирана подробно в: *София Василева*. Културно наследство и устойчиво развитие. София: Издателство "За буквите * О писменехъ", 2013.

централизация в управлението и финансирането на културните дейности; 3) равнопоставеност на творците и културните организации; 4) опазване и обогатяване на културно-историческото наследство, съхраняване на българския книжовен език, традиции и обичаи; 5) закрила на националната културна идентичност и на културата на българските общности в чужбина; 6) насърчаване на културното многообразие при съхраняване единството на националната култура; 7) поощряване на културната индустрия и пазара на произведения на изкуството и стимулиране на продуцентството в областта на културата; 8) откриване, подпомагане и обучение на млади таланти; 9) поощряване на дарителството, меценатството и спонсорството; 10) развитие и усъвършенстване на образованието в областта на изкуството и културата.

Представените принципи са валидни с пълна сила за музейния сектор, като някои го засягат пряко, а други – косвено. Текстуалното им възпроизвеждане тук е продукт на убеждението ми, че всяка една стъпка (абстрактна или практическа, административна или творческа, експертна или популяризаторска) в областта на приложната музеология и във всекидневните прояви на българските институции на паметта би трябвало да бъде обвързана с правилата, смислите и ценностите, формулирани в тези 10 водещи норми.

ЗЗРК дефинира *статута на културните организации* и културните институти, които осъществяват дейности по създаването, опазването и разпространението на културните дейности. Създадените със закон или с акт на изпълнителната власт държавни културни институции са разграничени в зависимост от обхвата и управлението си на *национални, регионални и общински*. Частните културни организации са обявени за равнопоставени на държавните, ако функционират в рамките на закона. Към

частните културни организации спадат и дружествените структури – основно творчески, академични и други организации, регистрирани по Закона за юридическите лица с нестопанска цел (ЗЮЛНЦ). Националните, регионалните и общински музеи и галерии са приобщени към покровителстваните от държавата културни институти, като са определени общите правила на субординациите между тях и органите на изпълнителната власт, източниците на финансирането им и правилата за определяне на техните директори. Макар и звучащ абстрактно в част от текстовете си, Законът за закрила и развитие на културата определено изпълнява заложената при създаването му роля на регулатор в системата на културните организации в България³¹. По отношение опазването на движимото културно наследство този закон има съществен принос за утвърждаване позициите и престижа на регионалните исторически музеи в страната – една от най-позитивните тенденции в развитието на музейната мрежа през последното десетилетие.

Законът за културното наследство бе приет през 2009 г. след продължителен и сложен обществен и експертен дебат. Той (ведно с прилежащите му подзаконов нормативни актове) се явява основополагащ специален закон по отношение на музейната дейност. Независимо от някои крайни становища³², по мое мнение този закон е адекватен

³¹ За съжаление, някои от важните постановления на този закон и към момента не се изпълняват от съответните органи. По-голямата част от общините не са създали общински фондове "Култура", както ги задължава чл. 36 от ЗЗРК. Министерския съвет не е реализирал всички необходими стъпки по подготовка, обсъждане и утвърждаване на Национална стратегия за развитие на културата за срок от 10 години (чл. 2а от ЗЗРК).

³² *Валентина Едрева*. Законът за културното наследство допринася ли за опазването на културното наследство? // *Паметници, реставрация, музеи*, 2009, кн. 1-2, с. 115-121; *Светлин Русев*. Гримиран закон. //

на съвременната публична среда. Той осигурява пълноценна приемственост с исторически наложилите се практики в опазването и експонирането на артефактите, като успоредно с това гарантира (относително ефективно) и обществения интерес в тази област.

ЗКН дава аналитична (чл. 2) и синтетична (чл. 6) дефиниции на категорията културно наследство, поставяйки в обхвата ѝ движимите и недвижими материални и нематериални културни ценности, "които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност за миналото". Съществен знак за посоките на социализиране на артефактите от миналото и съвременността е отложен в законовият текст, обявяващ културните ценности за *обществено достояние*³³ – независимо от формата на собственост и особеностите на тяхното придобиване, движение и управление.

Статутът, типологията и основните функции на *музеите* са предписани от закона еднозначно, изчерпателно и в продуктивен паралел със съответните дефиниции, заложили в общеевропейската правна рамка. Държавните, общинските и частните музеи са приобщени към

Труд, бр. 55 от 26 февруари 2009; *Евгений Сачев и Димитър Иванов*. Защита на културно-историческото наследство. София: УИ "Св. Климент Охридски", 2009.

³³ В чл. 2, т. 2 на ЗКН е пояснено, че в качеството си на *обществено достояние* културните ценности "се ползват със закрила от държавни и общински органи в интерес на гражданите на Република България". Този пояснителен текст предполага необходимостта от отвореност на културните институции към обществото – посетители, потребители, специализирани публики, експерти. Единствените ограничители в случая са сигурността на физическите носители на съответните ценности и институцията на авторското право. Повече за динамиката в развитието на категорията *обществено достояние* в съвременното общество Вж. в: *James Boyle*. *The Public Domain: Enclosing the Commons of the Mind*. Yale University Press, 2008.

националната система по опазване на културното наследство (чл. 11) с приоритетна насоченост към движимите културни ценности. Специфичният начин, по който е очертан ареалът на движимите културни ценности³⁴ създава условия за максимално широко тълкувание на категорията, следователно и за обогатяване на музейните колекции с артефакти с разнообразен произход и разноречиво съдържание.

ЗКН дефинира музеите не само като *културни*, но и като *научни институти*. Ангажиментите по научния анализ и експертната оценка на паметниците, обгрижвани от съответните екипи, задават специфичен академичен профил на музеите, към които могат да се създават научни групи, а част от щатните сътрудници (в зависимост от интересите и амбициите си) да придобиват академични звания и да заемат академични длъжности. Създаването и дейността на научните групи към музеите е регламентирано в специална Наредба, издадена от Министерството на културата³⁵. В съответствие с тази Наредба, научноизследователската дейност на българските музеи се намира под протектората на специализираните институти към Българската академия на науките. Тясната обвързаност на музейната научна работа с академичната структура на БАН е особеност, завещана от епохата на държавния социализъм. Тя е продуктивна и към настоящия момент (особено спрямо музеите в системата на самата Академия), но не отчита в достатъчна степен потенциала на университетската наука, реализирала отчетливи постижения

³⁴ Според чл. 9 на ЗКН, "недвижимото културно наследство обхваща културни ценности, които са трайно закрепени към земята, включително под водата, както и прилежащата им среда". Движимото наследство, от своя страна, е всичко останало, което има качества на културна ценност (чл. 10).

³⁵ Наредба № Н-5 за реда за създаване и дейност на научни групи към музеите. // *Държавен вестник*, бр. 2 от 8 януари 2010. <http://lex.bg>

през последните десетилетия – включително и в областите, в които би могло да се осъществи успешно теоретично и практическо научноизследователско сътрудничество с музеи и галерии.

Независимо от посочената едностранчивост на действащата правна рамка, голяма част от българските музеи и галерии разгръщат успешни научни проекти, свързани както с технологиите на опазване и популяризиране на културното наследство, така и с някои тяснонаучни аспекти на хуманитаристиката, изкуствознанието и природознанието³⁶. Тези проекти намират израз в представителната научна периодика, в сборници и монографии с приносен характер, както и в нарастващ корпус от полезни справочни издания – енциклопедии, библиографии, документални публикации, каталози на колекции и експозиции.

Структурата и начините за комплектуване на *музейните фондове* са очертани в ЗКН по традиционен за националните ни културни практики начин (чл. 34). Редът за идентификацията и структурирането на колекциите от културни ценности е регламентиран в *Наредбата за формиране и управление на музейните фондове*, издадена през 2009 г. от Министерството на културата. Пряко обвързаните с тази материя правила за контрол и проверка на фондовите наличности и дейности са вменени на директорите на музеите и на създадения към структурата на централното ведомство Инспекторат за опазване на културното наследство (чл. 15 от ЗКН).

Чл. 29 от ЗКН задължава управителните органи на музеите да разработят и утвърдят *правилници*, които след съгласуване с министъра на културата придобиват статут

³⁶ Този въпрос е представен по-системно и фактологично в *Част 2.7* на настоящия обзор.

на легален устройствен документ на институцията. Пресрещнала се с някои инерционни тенденции и с липсата на съзнание за значимостта на устройствените актове, работата по подготовката и легитимирането на документите по чл. 29 от ЗКН не се придвижи с необходимата за случая деловитост след 2009 г. При все това по-голямата част от действащите музеи вече имат актуални правилници, които гарантират устойчивостта им и са добра основа за градеж на добър публичен престиж³⁷.

В ЗКН са предписани и другите присъщи на музеите дейности – идентификационна, експозиционна, популяризаторска, издателска, оценителска (по отношение на предмети с евентуални качества на културни ценности). Като културни организации, музеите не са ограничени да извършват и *стопанска дейност*, но само в обхвата на компетенциите и профила си (чл. 35). Приходите от стопанската активност се разпределят по правилата на съответното бюджетиране, като придобитите финансови средства и други активи могат да се инвестират само в присъщи на институцията дейности.

Част от музеите имат и *консултантски функции* по отношение на цялата мрежа от структури на паметта. В зависимост от своя тематичен обхват, националните и регионалните музеи са задължени да оказват *методическа помощ* на общинските, частните музеи и музеите със смешено участие. От методическата помощ на националните и регионални музеи могат да се възползват държателите на обществени музейни колекции, както и другите структури, работещи в областта на културните индустрии – театри, библиотеки, читалища, частни галерии, граждански организации със сходен предмет на дейност и т.н.

³⁷ Вж. например *Правилника на РИМ – Смолян*, разработен и утвърден през 2010 г. // www.museumsmolyan.eu

ЗКН урежда относително новата за българското законодателство материя по създаването и регистрирането на колекции от културни ценности със собственици физически и юридически лица – *частни сбирки*. Нормативно са дефинирани условията за създаването и поддържането на частни сбирки. Надлежно са описани правилата за осъществяване на търговски сделки с регистрирани културни ценности, както и регламентите за износ и временен износ на културни ценности. По-детайлните аспекти на визираните процедури са предписани в няколко отделни наредби, издадени от министъра на културата. Критикувани остро и системно през последните години от притежатели на частни колекции с артефакти³⁸, тези правила и процедури запазват правната и фактичката си тежест и се прилагат системно от експертите в музейния сектор. Ако в практиката на всекидневните общувания съществуват обстоятелства, свързани с наличието на нерегламентирани дейности и колекции по отношение на обекти с културно-историческа стойност, те би трябвало да се разглеждат като реалии, които не са в пряка субординация с личностите и институциите, работещи в мрежата на държавните и общински музеи. Разположени извън обхвата на легитимните практики, въпросните обстоятелства са обект на работа на институциите на изпълнителната власт, съда и прокуратурата³⁹.

³⁸ *Валери Стефанов*. Как се пази [културно] наследство от закон. // Труд, бр. 276 от 9 октомври 2009; *Светлин Русев*. Законът за културното наследство е сбъркан из основи. 14 април 2014. [Интервю пред *Дарик Радио*]. // *dariknews.bg*

³⁹ Не случайно очертаната тематика е обект на изследване от експерти по национална сигурност. Вж. например дисертацията на Магдалена Стаменова от Академията на МВР, която е публикувана пълнотекстово в Интернет. *Магдалена Стаменова*. Модели на опазване на археологическото наследство в България. София, 2012. // *www.spisanie.ongal.net*

Не така обаче стоят нещата с културните ценности собственост на *Българската православна църква* и на другите регистрирани вероизповедания. Тази значима и представителна група артефакти влиза в приложното поле, очертано от ЗКН, и подлежи на регистриране, опазване и популяризиране по същите правила, които са валидни за веществените паметници и за произведенията на изкуството, съхранявани в музеите и галериите. По силата на своето привилегировано положение и поради отдалеността си от държавата, представителните органи на различните религиозни деноминации практически не предприемат никакви действия в споменатата насока. Не са ясни правилата, по които се описват и съхраняват съответните светини на националната ни култура. Не е ясен дори обемът и съдържанието на колекциите, обгрижвани от отделните религиозни институции. Това състояние на религиозното ни културно наследство подлежи на промяна. Споменатата промяна би трябвало да се инициира от държавните институции, които с подobaващ респект и с посредничеството на влиятелни интелектуалци и творци (приобщени към съответното вероизповедание) биха могли да дадат тласък на процесите на символно връщане ценностите на традиционните религии към общностите, на които те принадлежат – по традиция, по начин на сътворяване и по каноните на духовността.

Пряка връзка с музейната дейност има и *Законът за меценатството*⁴⁰, който действа от 2005 г. Чрез този закон се създават стимули на юридически и физически лица да предоставят безвъзмездна помощ за създаване, съхра-

⁴⁰ Закон за меценатството. // Държавен вестник, бр. 103 от 23 декември 2005. // www.lex.bg

нение и популяризиране на творчески продукти, включително и културни ценности⁴¹. Принципите, управленските технологии и механизмите, заложените във визирания акт като цяло се оказаха слабо ефективни. Въпреки това, добрата стара традиция на дарителството продължава да обогатява фондовете на българските музеи с движими ценности и с произведения на изкуството. Не са малко и случаите, при които заможни граждани или фирми закупуват артефакти от владелците и/или собствениците им и ги предоставят безвъзмездно на музеите. Дарителството по отношение на музеите се простира и върху доставката на оборудване, обзавеждане, снабдяване с компютърна техника, с текущи консумативи и др. Така, макар и в косвен порядък, идеите, заложените в Закона за меценатството, проработват в полза на музеите.

Извън споменатите три закона, в полето на музейната работа се прилагат разпоредбите и на редица други нормативни актове от същия порядък – Кодекса на труда, Закона за счетоводството, Закона за местното самоуправление и местната администрация, Закона за националния архивен фонд, Закона за общинските бюджети, Закона за Българската академия на науките, Закона за туризма и др. Вписани по различен начин и в различни сегменти от практиките на музеите, действащите закони и подзаконовни актове⁴² осигуряват съответстващия на съвременните реалности *правен комфорт*, в чиито предели експертите и другите служители да изпълняват отговорната си мисия по опазване и популяризиране на културното наследство на страната.

⁴¹ Живка Томова. Новият Закон за меценатството. // Български счетоводител: Месечно списание, 2006, кн. 6, с. 17-19.

⁴² Вж. относително пълния справочник на действащите към 2009 г. актове – включително и международните: *Опазване и закрила на културното наследство*: Сборник нормативни актове. София: Издателство "Сиби", 2009.

2.3. LEGISLATIVE FRAMEWORK OF MUSEUM REALM

The actual *museum legislation* has been established over the past two decades. It takes into account the specific Bulgarian tradition in the care of tangible cultural heritage along with full compliance with all norms of the European legal framework of cultural realm. Bulgarian laws situate the museum (net)work in the heart of all activities, related to the protection and promotion of all essential parts of movable cultural valuables.

The Protection and Development of Culture Act (approved in 1999) includes the museums in the privileged group of cultural organizations, which can rely on the governmental and municipal financial, administrative and logistic support for its ongoing work and long-term projects. In the period between 2000 and 2006, on the basis of this law, the most significant recent reform was accomplished. The positions of national museums was strengthened. Regional museums was (re)created in each administrative province. Municipal museums have been given more chances for effective work.

A new *Cultural Heritage Act* has been in force since 2009. It defines museum as a "cultural and scientific organization, which shall search, study, protect and present cultural and natural valuables and samples with cognitive, educational and aesthetic purpose" (art. 24). Law point out the main specifics of each type of museums. The fundamental museum functions are strictly prescribed. The fund maintenance and the exhibition performance are compulsory for any museum. Furthermore museums shall keep scientific work, educational programs, and contacts with the media and with other subjects of cultural industries. The law declared *public and private museums as equal* on the point of view of the possibilities for state support and institutional development.

2.4. МУЗЕЙНИЯТ ФОНД

Колекциите от движими културни ценности, принадлежащи легално и трайно към активите на даден музей, съставляват неговия *музеен фонд*. Музейният фонд е отворена система, която постоянно се попълва с нови артефакти. Фондовете на българските музеи се формират постепенно през годините на съществуването им. С оглед на това може да се отбележи, че най-обемни фондове имат най-старите музеи, които са приемници на първите държавни музеи или на музеите към археологическите дружества – *Националният природонаучен музей*, регионалните музеи във Варна, Шумен, Плевен, Велико Търново и др. Своеобразно изключение от отбелязаното правило е *Националният исторически музей*, който е създаден само преди четири десетилетия (1973 г.), но към момента активите му включват над 600000 музейни единици⁴³, което представлява около 8% от всички артефакти, приобщени към колекциите на българските музеи. Осезаемият приоритет на Националния исторически музей по отношение на обема и съдържанието на фондовете му наличности е функцията преди всичко на високия престиж на институцията и на средищното място, което тя заема в културното всекидневие на столицата и на страната като цяло. Не е за пренебрегване и фактът, че при създаването на НИМ към неговите колекции по административен ред бяха прехвърлени значими обеми представителни ценности от тогавашните окръжни и общински музеи. Другата голяма историческа съкровищница на България е *Националният археологически музей*, в чиито депа и експозиции се съхраняват над 450000 музейни ценности⁴⁴.

⁴³ *Национален исторически музей*. Пътеводител. София: UnicArt, 2009, с. 5-6.

⁴⁴ Вж. очерка, озаглавен "Отдел фондове", на сайта на НАИМ при БАН. // <http://naim.bg>

Академичната прецизност изисква да бъде внесено едно уточнение. Съвременната музеология използва няколко термина за обозначаване на артефактите, регистрирани в музеите. Най-коректният термин е този, който е въведен от ЗКН – *движима културна ценност*. Всеки отделен предмет, притежаващ предписаните от закона качества и особености и вписан по надлежния ред в музейната документация или в описа на съответната частна или обществена колекция, има статус на движима културна ценност. В някои случаи се работи с понятието *музейна единица*. Споменатото понятие е свързано с регистрационните процедури и обозначава ценност(и), вписана/вписани под един инвентарен номер⁴⁵. Зад една музейна единица понякога се "кроят" няколко предмета, представляващи смислова цялост или неразчленим комплект. Това означава, че броят на музейните единици, принадлежащи към фонда на една институция, почти винаги е по-малка цифра от броя на отделните *предмети*. Споменатата дума *предмети* е приложима към културните ценности само в логическите фигури на ясна синонимика и на пълноценен контекст. По аналогичен начин е приемлива и употребата на още две думи – *артефакт* и *експонат*. Трите посочени словесни обозначения присъстват системно във всекидневните общувания – включително в медиите и в някои популярни анализи. Употребата им в академични текстове, отнасящи се до културното наследство, е допустима само при налична уговорка, че те са пълноценни лексикални *заместители* на официалния термин *движима културна ценност*⁴⁶.

⁴⁵ Вписването под един инвентарен номер на няколко обекта, които са физически отделени един от друг, е широко прилагана практика в процедурите по регистриране на музейни ценности. На тази практика обръщам по-пространно внимание в *Част 2.5* на настоящата книга.

⁴⁶ Използвам ситуацията по експониране съдържанието на визираната терминология, за да уточня, че в рамките на тази книга при всички

Попълването на музейните колекции се осъществява по няколко основни канала. *Музейните експедиции и теренните археологически проучвания* са сред приоритетните форми на събирателска дейност. Към планираните инициативи в тази област могат да се приобщят и *системните контакти с личности или институции*, които имат потенциал да осигурят на музея артефакти със съответния профил – оригинали или копия. По-активните екипи обогатяват фондовете си и чрез получаване на отчислени вещи, документи, снимки, реквизит и други излезли от употреба активи от държавни предприятия, закрити институции – кметства, училища, предприятия, библиотеки. По този начин е възможно да се набавят документи и снимки⁴⁷, старинно обзавеждане и оборудване, училищни пособия, излезли от употреба технически съоръжения с музейна стойност – пишешци машини, телефонни апарати, старинни грамофони, магнетофони, радиоапарати и др. Не са малко и семействата, които по своя инициатива и безвъзмездно предоставят на музейните институции старинни предмети с културно-историческа стойност.

случаи, когато не е упоменато друго съображение, думите/словосъчетанията *артефакт*, *експонат*, *предмет*, *художествена творба*, *движим паметник* са пълноценни синоними на термина *движима културна ценност*.

⁴⁷ По стечение на ред исторически обстоятелства, българските музеи поддържат и колекции от архивни материали – документи на лица и организации, снимков материал, албуми, ръкописи и др. Запазвайки статуса си на компоненти на *националния архивен фонд*, визираните материали се вписват и обработват по правилата на архивното и музейно законодателство. Без да е проблемен по същество, двойственият статус на този обемен документален корпус създава определени трудности при идентификацията и ползването на архивните ценности. Вж. повече във: *Вера Бонева*. Архивния документ в историческия музей – правен статут и фактическо състояние. // *Архивен преглед*, 2004, кн. 3-4, 43-48; *Анка Игнатова*. Националното документално наследство и българските музеи (1878-1989 г.). Издателство "Фабер", 2013.

Ведомствените музеи са силно облекчени при комплектуването на своите фондове, тъй като при тях постъпват веществени, документални и книжовни материали, които са били в употреба или са собственост на ведомството принципал. Такъв е примерът с най-богатия музей в България – Националният военноисторически, който пази в хранилищата и експозициите си веществени свидетелства, свързани с отбраната на страната, с водените през предходните столетия войни, с видовете войски и с офицерския корпус, както и редица съпътстващи войната и мира материали – картини, ръкописи на офицери и дипломати, снимки, униформи, знамена, образци от различни видове въоръжение, ордени и медали.

Като цяло, *дарителството* и *откупките* са се наложили като най-продуктивните методи за обогатяване на колекциите от културни ценности. И при двата варианта субектът (личност, институция, семейство), предоставящ артефакти на музея, се възприема от експертите като "силната страна" в договора по прехвърляне на собствеността и с оглед на това се прави необходимото за стимулиране и популяризиране на подобни актове.

Знайно е обаче, че част от най-интересните ценности попъхват музейните фондове в хода на *инцидентни ситуации* – случайни находки, непредвидени дарителски инициативи, неочаквани предложения за откупки, изкопни или строителни работи, акции на граничните власти, полицията или прокуратурата и др. С оглед осигуряване приоритета на обществения интерес, законодателят е предвидил известни привилегии на държавните музеи при откупуване на предложени за продажба от собствениците им регистрирани движими културни ценности. Правило е че, българските музеи и галерии са поставени в *облагодетелствано положение* по отношение възможностите за попъл-

ване на колекциите си – както поради обилието на цивилизационни пластове, върху които е съградено днешното ни битие, така и поради относителната неразграденост на традиционните структури и отношения, в чиито предели малко от значимите вещи и обстоятелства могат да останат невидими и незнайни – особено когато има воля да се отстоява обществения интерес по коректен и достоен начин. Споменатата специфика, съчетана с ресурсите на действащото законодателство, изнася на светло почти всяко съществено движение на артефакт(и) с висока културна стойност, реализирано в рамките на страната или планирано като трансгранична инициатива.

Фондовете на музеите включват не само придобити ценности, но и такива, които са предоставени на културната институция от собствениците им за *безвъзмездно ползване*. Сред най-масовите материали от последния тип в българските музеи и галерии са религиозните артефакти (икони, църковна утвар и други предмети на православния култ), които се съхраняват и експонират в редица национални, регионални и общински музеи⁴⁸. С подобен статус са някои от техническите съоръжения във военните и техническите музеи, част от личните вещи на видните дейци на културата и политиката в мемориалните музеи, фамилни реликви (мебели, снимки, накити и др.), произведения на изкуството, собственост на техните автори или наследници, както и други вещи и творби. Режимът на ползване на тези ценности се регламентира с писмено споразумение между собственика и културната институция.

Музейните фондове се *структурират* по няколко критерия. Първият и най-съществен критерий е заложен в чл. 34 от ЗКН и се отнася до значимостта, репрезентативността на артефактите, както и връзката им с профила на

⁴⁸ Тамара Попова и Наско Якимов. Варненски икони. Варна: Издателство "Славена", 2006.

културната организация. По традиция и на основание на посочения законов текст, българските музеи систематизират ценностите си в *основен, обменен и научно-спомогателен фонд*. Част от предметите, които се съхраняват в основния фонд биха могли да придобият статут на национално богатство и да се впишат и в *Националния музейен фонд*. Правило е също музеите да поддържат *научен архив и библиотека*. С оглед значимостта на всеки един от посочените корпуси, ще очертая основните им особености с примери от дейността на различни музеи.

По силата на чл. 34 от ЗКН, "в *основния фонд* се включват придобитите от музея и предоставените му за безвъзмездно ползване движими културни ценности с изключително голямо научно и културно значение – национално богатство, както и тези, които съответстват на неговия тематичен обхват". Почти идентична по съдържание е и формулировката, която се съдържа в чл. 2 от Наредбата за формиране и управление на музейните фондове (НФУМФ). Пречупен през фокуса на всекидневната работа на експертите, критерият "*изключително голямо научно и културна значение*" задава ангажимент за внимателна и разностранна експертиза на всеки предмет, стоящ на "входа" на музейния фонд и подаващ сигнали за съответствие с посоченото изискване. С оглед максимална прецизност при вземане на отговорното решение за приобщаване на една или друга вещ към музейния фонд, законодателят е предвидил учредяването на *Фондова комисия* в състав от трима специалисти, назначавана от директора за срок от една година. По силата на чл. 10 от НФУМФ, тази комисия се произнася по всеки отделен казус, свързан с отнасянето или неотнасянето на движимите културни ценности, придобити от музея, към основния, научно-спомогателния или обменния фонд, както и за движението на предметите между сегментите на фонда в рамките на самия музей. Пак

Фондовата комисия прави предложения пред Министерството на културата за предоставяне статут на национално богатство на определени ценности.

С цел внасяне на по-ясни правила и на известна унификация в рамките на страната, в Наредбата за музейните фондове са включени обстоятелствени инструкции какви движими паметници би трябвало да формират състава на музеите. Подробните списъци са публикувани в специално приложение към нормативния акт и засягат осем типа музеи – природонаучни, исторически, къщи музеи, мемориални музеи за събития, художествени галерии или художествени отдели към общинските музеи, технически и селскостопански музеи.

С оглед по-добра обозримост и по-успешно управление, големите музеи разделят основния си фонд на *колекции*. В масовия случай това разграничение се основава на съчетание между хронологическия и тематичния подход, приложен в зависимост от спецификата на най-представителните и многобройни артефакти. Административното деление на музеите по отдели също в много от случаите следва делението на колекциите – ключов компонент на музейното тяло. Последното обстоятелство е регистрирано еднозначно в съответните устройствените документи. Например, в утвърдения на 10 април 2010 г. Правилник за устройството и дейността на РИМ "Стою Шишков" – Смолян е записано, че към музея съществуват следните специализирани отдели: Археология, Българските земи XV – XIX век, История, Етнография, Фондове и Научен архив. Първите четири отдела съответстват на четирите големи колекции, от които е съставен фондът на РИМ – Смолян⁴⁹. Близък до посоченият е и моделът на вътрешно разделение на

⁴⁹ Тази информация е достъпна на сайта на институцията. // www.museumsmolyan.eu

колекциите в *РИМ – Русе*, в който съществува и природонаучна сбирка и структурата на фонда му изглежда така: Археология (ок. 70000 м.е.), Етнография (ок. 6500 м.е.), История на България XV – XIX век (ок. 4000 м.е.), Нова и най-нова история (ок. 15000 м.е.), Природа (ок. 7000 м.е.)⁵⁰. Макар и в приблизителен порядък, цитираните цифри демонстрират силната доминация на археологическите материали, включени във фондовете на по-старите ни музеи, какъвто е русенският. Това състояние е резултат от факта, че в началото на миналия век първите извънстолични музеи възникват като археологически сбирки към дружества, читалища или училища.

Съчетаването на хронологическия с тематичния принцип е видимо и в начина, по който са конструирани колекциите на един типичен художествен музей – *Националният музей на българското изобразително изкуство* (НМБИИ) София. В правилника на тази институция е записано, че във фонда са обособени четири колекции: Християнско изкуство, Ново българско изкуство, Съвременно изкуство и Декоративно изкуство. Аналогично са структурирани и отделите, които управляват колекциите с произведения на българското изкуство⁵¹.

По силата на действащото законодателство българските музеи трябва да поддържат и *обменен фонд*. В обменния фонд се включват "придобитите от музея и предоставени му за ползване движими културни ценности, които не

⁵⁰ *Регионален исторически музей Русе*. Каталог на колекциите. Русе, 2013.

⁵¹ Споменатата културна организация е по-широко известна с историческото си име *Национална художествена галерия*, затова при споменаването ѝ е приемливо и това обозначение. Пространни данни за четирите колекции от основния фонд на НМБИИ са експонирани на сайта: www.nationalartgallerybg.org На същия сайт е достъпен и Правилникът на музея.

съответстват на неговия тематичен обхват, както и многократно повтарящи се културни ценности", екземпляри от които има заведени в основния фонд (чл. 34 от ЗКН). Попадането в музея на ценности, които не съответстват на присъщия му профил е казус, който възниква при дарителски актове, случайни находки, откупуване на цялостни колекции от частни лица или от организации и др. Многоекземплярните обекти като печатни книги, монети, серийни продукти на индустрията и занаятчийското производство и др. също предпоставят възможност за попълване на обменния фонд. Минераложките, зоологическите и ботаническите материали също биха могли да попаднат в категорията на многобройни екземпляри от един вид и част от тях да се впишат в обменния фонд.

Практическият смисъл от създаването и поддържането на обменни фондове в музеите е свързан с възможността за замяна на ценности между отделни държавни институции в сектора при спазване принципите за реципрочност и взаимен интерес. При все че този тип "сделки" не са широко разпространени в българския културен пейзаж, самият факт на обособяването на подобен вид сбирки е добра основа за по-интензивен и реален обмен в бъдеще.

От достъпните данни може да се приеме, че в рамките на страната музеите, които поддържат обменни фондове и броят на културните ценности в тези фондове, не е голям⁵².

⁵² Единичен пример в тази насока е *Музеят на резбарското и зографско изкуство в Трявна*, който през 2013 г. оповести в Интернет, че обменният му фонд възлиза на *647 единици* от общо *86 179 единици* с културна и художествена стойност. Подобни данни фигурират и в достъпната за професионалисти документация на част от природонаучните музеи. Най-ревниви по отношение пазене на фондовете "секрети" са археологическите и етнографските музеи и съответстващите им отдели в регионалните музеи, чиито колекции са и най-богати. Вж. напр. статията "Фондовете на Националния археологически музей" на сайта на НАИМ, в която подробно е описана историята на музея без да се

Единични са и реалните инициативи за обмен. Все повече институции обаче дават информация в рамките на колегията за наличностите в обменните си фондове в съдържателен и количествен план. Това е обективна предпоставка за прилагане на законовата възможност да се разменят артефакти между държавните и общински институции с цел обогатяване на основните им фондове, разнообразяване на експозициите и по-смислено социализиране на артефактите.

Съществено място в структурата на всеки музей заема *научноспомогателният фонд*. Той се състои от "предмети и други материали, които са от значение за изследователската, експозиционната и образователната дейност на музея" (чл. 34 от ЗКН). В научноспомогателния фонд не се вписват оригинални културни ценности. Той е депо за съхранение на копия, рисунки, карти, диаграми, макети, печатни материали в масов тираж, фотографии в масов тираж, образци от селскостопански култури и други лесно पोхабими природни материали. По преценка на експертите в тази част от фонда се включват материали, регистриращи експозиционни и изследователски прояви на музея. Пазят се и екземпляри от всички материали, печатани в хода на текущата музейна дейност. Научноспомогателният фонд е мястото, в което е систематизирана информация за културни ценности, собственост на други музеи, но имащи отношение към профила на съответната институция.

Обемът и обхватът на научноспомогателните фондове зависят от продължителността на съществуването на музея, от добросъвестността в отлагането на спомогателни материали и регистрирането на текущи прояви и от интен-

дават никакви актуални данни за структурата на сбирките в тази най-голяма съкровищница от археологически артефакти на България.
<http://naim.bg>

живността на събирателската работа. Цифрите при различните институции варират, но в порядъка на типичните примери може да се посочи *Музеят на Никола Вапцаров* в София, чийто основен фонд възлиза на 1130 броя м.е., а научноспомогателният му е 123 броя м.е.⁵³ В създадения през 2002 г. *Исторически музей – Стрелча* също е обособен научноспомогателен фонд – 460 броя материали с краеведско значение, като в основния фонд са инвентирани 1695 експонатата⁵⁴. В някои музеи обемът на научноспомогателния фонд надхвърля неколkokратно обема на основния. Макар че това положение е извън пределите на типичната доминация на оригиналите над копията и допълващите материали, то не може да се характеризира като асиметрично или неправилно. Например, към 2010 г. във фондовете на *РИМ – Перник* се съхраняват 17 085 единици основен фонд, докато спомогателният фонд възлиза на 37833 единици (общо 54918 единици)⁵⁵. В конкретния случай тази пропорция е логична, тъй като институцията има специфична история – възниква през 1953 г. като Музей на социалистическото строителство, а през 1959 г. е преобразувана в Окръжен исторически музей – Перник. Специфичното профилиране слага отпечатък върху фонда, който след преобразуването в регионална културна институция (2006 г.) е реструктуриран, за да отговори на общоисторическия профил⁵⁶.

Българските музеи са задължени да поддържат и два вида архив – учредженски и научен. В *текущия учредженски архив* се отлага административната и финансова документация, свързана с управлението и цялостната дейност

⁵³ Информацията е представена на музейния сайт vaptzarovmuseum.org

⁵⁴ Данните са актуални към 2010 г. Вж. вестник "Бащино огнище" [Стрелча] от май 2010.

⁵⁵ Исторически музей – Перник. // <http://pernik.bg>

⁵⁶ Известия на РИМ – Перник. Том първи. Перник: Издателство "Аргус", 2008.

на институцията. Части от него подлежат на предаване в системата на държавните архиви, тъй като музеите и галериите са фондообразователи на тази система. На предаване не подлежат инвентарните книги – дори и тези, които са излезли от употреба. Те остават на постоянно съхранение в музея. В съответствие със Закона за Националния архивен фонд, след определен срок по действащата номенклатура на делата, част от текущите документи подлежат на физическо унищожаване.

Научният архив на музеите се организира по правилата, заложили в специално издадената по този предмет Наредба на министъра на културата⁵⁷. В документа е посочено, че научният архив е "постоянно попълваща се съвкупност от систематизирани документи, отразяващи етапите в процеса на изпълнението на дейностите по проучването, опазването и представянето на културните ценности независимо от времето, начина и мястото на създаването на документите, както и от вида на носителя им". В споменатия документален корпус се съхраняват материалите от издирването и опазването на движимите културни ценности, писмените свидетелства по движението на ценностите (вкл. и тяхната реставрация и консервация), теренната документация от археологически проучвания и други експедиции, научно-справочната документация – паспорти, картотеки и др. носители на метаданни. Научният архив се съхранява безсрочно в музея.

Музейните библиотеки са профилирани книгохранилища, които приоритетно се ползват от специалистите на музея за текущата им работа. Част от тези библиотеки осигуряват достъп и на други читатели – изследователи,

⁵⁷ Наредба № Н-3 от 26 януари 2012 г. за създаването, съдържанието, поддържането, съхраняването и използването на Националния документален архив на Националния институт за недвижимо културно наследство и научния архив на музеите. // mc.government.bg

краеведи, ученици, студенти, журналисти. Някои от библиотеките пазят ценни колекции от издания, свързани с отделни личности или институции, които са дарявали вещи или произведения на изкуството на музея. Не са за пренебрегване и уникалните за българския културен пейзаж издания, постъпвали в музеите по волята на библиофили, чрез откупки или по стечение на случайни обстоятелства. Например, библиотеката на *РИМ – Благоевград* пази 82 тома от периодичните издания на музея Майнц в Германия, много албуми с фотоси на произведения на изкуството и редки книги по изкуствознание.

Част от музеите провеждат активна политика за стимулиране попълването на ведомствените библиотеки със специализирани издания от наследници на известни учени. По този начин само за няколко години библиотеката на Музея "Земята и хората" е увеличила броя на своите книжовни ресурси от 500 на 3000 единици. Това рязко нарастване е резултат от включването във фондовете на Музея на личните архиви и личните библиотеки на четирима природоизследователи – акад. Йовчо Йовчев, проф. Мария Желязкова, инж. Емануил Максимов и Александър Харалампиев⁵⁸.

В обхвата на фондовата дейност на музеите влизат и ангажиментите по създаване и поддържане на *Националния музеен фонд*. Този фонд е една абстрактна колекция от ценностите, които са идентифицирани като национално богатство. По силата на действащото законодателство (чл. 3 от НФУМФ) предложението за включване на отделни артефакти се прави от директорите на музеите пред МК. Експертна комисия към министерството се произнася по всяко отделно предложение. Всички културни ценности със статут на национално богатство се вписват в Регистър

⁵⁸ Информацията е извлечена от статия в сайта на институцията. // earthandman.org

към МК. Успоредно с това те са част от фондовете на музеите, в които първоначално са инвентирани и като такива остават в самите музеи. В този смисъл, Националният музеен фонд е само една база данни, която прави видими в национален план (за експерти, учени и администрация) артефактите с най-висока естетическа, историческа и научна стойност. За съжаление, към настоящия момент управляващото ведомство и музеите не са изпълнили ангажиментите си по идентифициране на ценностите със статут на национално богатство и Регистъра на Националния музеен фонд практически не съществува⁵⁹.

Причината за описаното фактическо положение е както немарата от страна на администрацията на МК, така и подозренията на част от експертите в музеите, че след като бъдат включени в Регистъра, най-атраktivните им артефакти биха били обект на преместване в други музеи – предимно национални. Тези опасения нямат основание в съществуващата правна рамка, но са продукт от опита на някои дългогодишни музейни експерти, които още помнят, че погълването на фонда на Националния исторически музей през 70-те и началото на 80-те години на XX век става именно по този начин – чрез принудително прехвърляне на движими паметници на културата от бившите окръжни и общински музеи.

В практически план обаче трябва да се отбележи фактът, че експертите в много от музеите поддържат (под различни форми) информация за най-ценните експонати във

⁵⁹ Този въпрос по-подробно съм го третирила в специална статия: *Вера Бонева*. Националният музеен фонд и европейският дигитален Ренесанс – успоредици и пресечни точки във виртуалното пространство. // Музеят и предизвикателствата на XXI век. Материали от конференция 1-2 юли 2011. София, 2013, с. 17-33. Текстът е достъпен на www.militarymuseum.bg

фондовете. Тези експонати заемат ключово място в експозициите – постоянни и временни. Те са обект на прецизни реставрационни и консервационни процедури, на научни анализи и популяризаторски статии. Някои от уникалите се превръщат в запазена марка на музей, община, регион. Други влизат в ценностния корпус на европейската култура чрез участия в изложби и чрез научни публикации. Каталогите, които музеите подготвят, също включват най-емблематичните им ценности⁶⁰. Отделни музеи организират специални изложби, в които представят уникалните и магнетични обекти, принадлежащи към колекциите им⁶¹. Така, неконструираният във формален порядък Национален музеен фонд все по-отчетливо и все по-реално се доближава до своя същински владеец – музейните публики и обществото като цяло.

Състоящ се на практика основно от уникали и от предмети, чиято ценност обективно нараства с времето, корпусът от артефакти, съхраняван във фондовете на българските музеи подлежи и на някои формалистични разрези. По данни на Националния статистически институт, към края на 2013 г. в българските музеи се съхраняват почти 7,5 млн. движими културни ценности. (*Таблица №12*) Разпределението по административни области показва определена неравномерност. Почти 1/3 от обема на този внушителен корпус (2,27 млн. м.е.) е ситуиран в столични културни институции. Това обстоятелство е обективен резултат от факта, че в София са локализиран най-големият брой национални музеи, сред които са и музеите

⁶⁰ Вж. например: *Регионален исторически музей Хасково*. Избрано от фондовете. Каталог. Редактор *Георги Граматиков*. София: Издателство "Borina", 2007. [Издание е двуезично – на български и английски.]; *Каталог [на] Исторически музей – Разград: Избрани находки – Археология, Етнография, История на България XV-XIX век*. Русе: Издателство "Парнас", 2004.

⁶¹ Над 100 уникала се съхраняват в плевенския исторически музей. 18 май 2014. // *Север*. Информационен сайт. // *bgsever.info*

с най-дълга история⁶². Другите селища с висока концентрация на движими културни ценности са Габрово, Велико Търново, Пловдив, Варна, Стара Загора, Плевен. При все че цифровите показатели са твърде относителен измерител в сферата на културното наследство и изкуството, споменатите стойности дават ясни знаци за осезаемата неравномерност в разпределението на колекциите от веществени паметници и художествени творби, собственост на държавни и общински музеи и галерии. Продукт основно на обстоятелства от исторически и управленски характер, тази неравномерност не е пречка за превръщането на неголеми колекции от културни ценности в притегателни места за разнородни публики – локални, национални, интернационални. Показателен пример в това отношение е Художествена галерия "Димитър Добровиц" в Сливен, чийто фонд от произведения на изкуството възлиза на около 6000 м.е. Сред тях има творби на малко известни автори, но и творби на емблематични художници – Сирак Скитник, Иван Милев, Владимир Димитров-Майстора, Николай Райнов, Бенчо Обрешков, Стоян Венев, Ненко Балкански, Борис Денев, Златю Бояджиев, Давид Перец, Васил Бараков, Иван Ненов, Дечко Узунов и др. Част от шедеврите, с които ни среща Сливенската галерия, поставят под съмнение смисъла от статистиката, свеждаща нещата до цифри и други изчислени от ценностни отпечатъци параметри. Пак в противовес на относително невисоките цифрови стойности на своите колекции Сливенската галерия поддържа четири постоянни експозиции и още два музейни обекта, в които организира временни изложби и други културни прояви⁶³. Така, артефактите, подбрани и подредени по правилата на съвременното изкуствознание, заговорват с универсалния език на човечността и с магията на творческата инвенция.

⁶² Повече за *националните музеи* Вж. по-нататък в *Част 3.2*.

⁶³ Подробна, подредена и смислена информация за дейността на този културен институт е достъпна в Интернет на специализирания сайт на Сливенската художествена галерия. // art-gallery.sliven.net

2.4. THE MUSEUM FUND

The collection of artifacts which belongs to an individual museum constitutes *the museum fund*. Every Bulgarian museum possesses and governs a unique fund build up of various cultural values. The content and volume of each institution fund depends on its own profile. Besides, the significant diversity of most Bulgarian museum collections is a real product of unique historical paths which went up by every particular institution during its longer or shorter development.

Traditionally, Bulgarian museums enrich their funds by different *acquiring procedures* – archaeological excavations, scientific expeditions, purchases, donations, and so on. The growth of the movable valuables is a priority but not a goal in itself. The "hunt" for materials is a function of medium term museum politics, subordinated to clear investigative and promotional purposes.

According to the law, museums shall divide their collections into three parts – *basic fund*, *exchanging fund*, and *scientific-assisting fund*. The basic fund contains the acquired by the museum movable cultural artifacts, which have exclusively great scientific and cultural significance. The exchange fund have to include movable cultural valuables, which do not correspond to the museum thematic scope, as well as repeatable cultural valuables of the basic fund. The scientific-assisting fund contains items and other materials of importance for the research, display and educational activities. The most significant artifacts, kept by the Bulgarian museums, must be described in a special database, maintained by the Ministry of Culture, named *National Museum Fund*.

All museum funds are also divided into smaller *internal collections* formed on the base of various principals – chronological, specificity of material, type of objects, etc. Thereby valuables became more manageable and better visible – for the experts and for the general public.

2.5. ДОКУМЕНТИРАНЕ НА МУЗЕЙНИТЕ ЦЕННОСТИ

Когато преди повече от две десетилетия постъпих на щатна работа като уредник в Старозагорския музей, имах нагласа да работя непосредствено с артефактите от богатите колекции на една от най-старите и престижни извънстолични културни институции. Реалността обаче се оказа по-прозаична. Основните ми професионални задължения се оказаха прикрепени към разнородни дейности по документиране и систематизиране на информацията за ценностите от фонда. Допускам, че в подобна ситуация изпада всеки новопостъпил музеен специалист и че дори част от младите хора в началото на кариерата си намират музейната професия за малко скучновата и бюрократична. Причината за подобна оценка е обективна и е свързана със *строгите процедури по документиране на движимите ценности*, които са заложили в съществуващия режим на управление на културното наследство и които са наследени от музейните практики на нашите предшественици. Визираните процедури са сред съществените гаранции за защита на паметниците от миналото и на художествените творби, обгрижвани от българските музеи и галерии.

С оглед на споменатото обстоятелство отделям специално място на темата за документирането на музейните ценности, като допускам, че това експозе би било полезно не само като основа за (само)обучение по част от бюрократичните тайнства на музейната професия, но и като отворена врата за извънмузейните среди към част от скритите технологии на нашия специфичен занаят. В условията, при които доминират все по-отворени модели за опазване и управление на културното наследство, *прозрачността* по отношение на начините, по които се документират, подреждат, движат и реставрират фондовите наличности в

българските музеи и галерии е съществена гаранция за реалното приоритизиране на обществения интерес в тази иначе консервативна и по правило тежнееща към затвореност система от публични и частни структури на паметта.

Основните процедури по документиране на културните ценности в музеите биха могли да се систематизират в няколко групи: 1) първична обработка; 2) идентификация; 3) инвентирание; 4) научна обработка; 5) документиране на опазването и движението на културните ценности в рамките на фонда; 6) документиране на изнасянето на ценностите от музея – в страната и извън нея; 7) документиране на периодичните проверки на фондовите наличности – инвентаризации; 8) документиране на отчисляването и ликвидацията на материали, които са принадлежали към музейните фондове. По-голяма част от правилата по тези осем процедури са разписани в Наредбата за формиране и управление на музейните фондове (НФУМФ). Някои от регламентите са залегнали в други наредби на Министерството на културата или на ведомствата принципали на съответните институции. В част от правилниците на музеите също са формулирани норми, имащи отношение към документирането на артефактите. С оглед на многото специфики и разнородността на колекциите, тук представям само най-общата рамка, регулираща визираната материя⁶⁴.

Първичната обработка на движимите вещи, които имат потенциал да се превърнат в част от музейния фонд,

⁶⁴ Извън обхвата на настоящия обзор остават действащите стандарти по документирането на дейностите за *управление на музея като институция* – административно и финансово. Този проблем е засегнат частично при представянето на различните групи музеи във втората част на книгата. Тук не му отделям специално внимание, тъй като го приемам за част от специалната материя на музейното дело, имаща отношение към професионалните задължения на относително тесен кръг експерти и управленски кадри.

включва регистрацията им в записи, свидетелстващи за произхода, собственика и/или владелеца (ако има такъв), лицето, което ги е предало на музея. Съществено е и отбелязването на обстоятелствата, при които съответните вещи са попаднали в музея. Общото правило е да се издават временни разписки в два екземпляра, единият от които остава в музея. Към всяка вещь се прилага и кратка справка с исторически данни и други фактически обстоятелства. В случаите, когато материалите постъпват от археологически разкопки, предметите се инвентират в полева инвентарна книга, към която се прилагат изображения (снимки, рисунки, графики, карти и др.) и която се води паралелно с полевия дневник на археологическото проучване⁶⁵. След приключване на разкопките ръководителят на обекта предава по опис материалите, вписани в полевата инвентарна книга, на общински или държавен музей.

Предметите, които техни собственици биха искали да продадат на музей, също се предават в институцията с разписка, в която може да се посочи срок за идентификация и оценка и за евентуално връщане на собственика при липса на интерес или мотивация за сключване на сделка по прехвърляне на собствеността. И при този казус правилото е към писмения документ да са приложени снимки и други съпътстващи материали, осигуряващи възможност за еднозначно разпознаване и за отпадане на всяко съмнение от разкомплектоване, увреждане или подмяна на предмета.

Ключово място във фондовата работа на музея заема процедурата по *идентификация* на вещите, притежаващи

⁶⁵ Редът за водене на документацията, съпътстваща археологическите проучвания, е предписан в специален нормативен акт. // *Наредба № Н-00-0001 от 14 февруари 2011 г. за извършване на теренни археологически проучвания*. Издадена от министъра на културата и публикувана в *Държавен вестник*, бр. 18 от 1 март 2011 г. // mc.government.bg

потенциал да придобият статус на културни ценности. Основният субект по тази процедура е Фондовата комисия в музея или галерията, към която при необходимост могат да се привлекат други експерти – щатни или извънщатни. Заседанията на Фондовата комисия се протоколират и на основа на съответния протокол се осъществява включването на идентифицираните като културни ценности вещи в основния или в обменния фонд на музея. Пак Фондовата комисия препоръчва в коя колекция да се впише съответния артефакт. За част от предметите е допустимо да бъдат регистрирани в научноспомогателния фонд, ако се установи, че са от значение за работата на институцията, но нямат качества на културна ценност.

На идентификация от фондовите комисии подлежат и предметите, които музеите получават от органите на изпълнителната и съдебната власт след наказателни производства за незаконно притежаване и трафик на културни ценности. В този случай обаче се изчаква приключването на съответните административни или съдебни процедури и освобождаването на предметите от временния им статус на веществени доказателства за (евентуално) престъпление или нарушение. След този акт по отношение на визираната група ценности се действа по начин, аналогичен на модела, по който се обработват всички други музейни единици.

За вещите, които са предложени на музея за откупуване и са идентифицирани като културни ценности, се прилага процедурата на финансова оценка. Последната се извършва от Експертно-оценителна комисия към музея, назначена със заповед на директора⁶⁶. Комисиите към

⁶⁶ Правомощията на тази комисия са регламентирани в отделен нормативен акт. Вж.: *Наредба № Н-2 от 12 януари 2012 г.* за определяне размера на възнаграждението на лицата, предали вещи по реда на чл. 93 от Закона за културното наследство или съобщили ценна

държавните и общинските музеи имат право да оценяват предмети със стойност до 5000 лв. Ако стойността е по-висока, предметът се подлага на експертиза от съответна комисия към Министерството на културата. Въз основа на протокола на експертната комисия се прави предложение на собственика да продаде движимата ценност на музея. При наличие на взаимен интерес сделката се финализира със специален акт за откупуване. Предвидени са правила за обжалване, както и възможност предметът да бъде предложен за откупуване на друг държавен музей.

Фактическото приобщаване на артефактите към фонда на музея става чрез вписване в инвентарната книга – *инвентуране*⁶⁷. Инвентурането е основна форма на регистрация на културните ценности. То се отнася до материалите в основния, обменния и научнопомагателния фонд. Инвентурането представлява точно и изчерпателно описание на предмета в специална формулярна книга – инвентарна книга. Инвентарните книги се отпечатват по определен модел, който е зададен в Приложение №5 към НФУМФ. Те се попълват на ръка – ясно и четливо, без задрасквания и с максимална коректност към изискуемите данни. *Инвентарните книги са основна документация на музеите*. Те се водят в специален регистър. Тези от тях, чието съдържание е прехвърлено в нова инвентарна

информация за такива вещи. Издадена от министъра на културата и обнародвана в *Държавен вестник*, бр. 7 от 24 януари 2012 г. // tc.government.bg

⁶⁷ С цел избягване на терминологичната амбивалентност е необходимо да се отбележи, че в приложната музеология съществуват две различни процедури с близки наименования в съвременния български език – *инвентуране* и *инвентаризация*. *Инвентурането* е вписване на информацията за ценностите в инвентарните книги, докато *инвентаризацията* е проверка на състоянието на фондовете, която се прави по определен ред и с определена периодичност. И двата типа музейни дейности са представени в настоящия текст с оглед на актуалните им специфики и регламенти.

книга, остават за постоянно съхранение в научния архив на музея. Ръководствата на музеите са длъжни да полагат специални грижи за физическото опазване на инвентарните книги. По правило те се съхраняват в огнеупорни каси.

Инвентирането се осъществява от експерт на длъжност уредник, главен асистент, доцент, професор, който има необходимата квалификация и в длъжностната му характеристика изрично е отбелязан този професионален ангажимент. Преди вписването експертът взема решение относно възможността да обедини няколко предмета в група и да ги впише под един инвентарен номер. Този подход се прилага с цел запазване целостта на групи артефакти, обединени от общ произход или изпълняващи функции на част от едно цяло; например, отделните части от един традиционен костюм или снимките от едно историческо събитие, постъпили от конкретно фотографско ателие и др. Описаната процедура е твърде специфична и изисква отлична подготвеност на инвентирация, както и широк поглед върху практиката на други институции в тази област.

При попълването на инвентарната книга се вписват безспорни факти и данни за физическите параметри на обекта или групата предмети, носещи общ инвентарен номер. Самият инвентарен номер по същество е *шифър*, тъй като представлява съчетание от букви и цифри. Част от шифъра обозначава музея, отдела, колекцията⁶⁸, а другата част е цифра, показваща поредния номер по линията от едно до безкрайност, до който се е достигнало в хода на вписването в регистрационната книга. След поставянето

⁶⁸ Този шифър се дава на всеки отделен музей със заповед на министъра на културата, като се спазва правилото да няма съвпадение между шифрите и да има близост между буквите в шифъра и абривиатурите на музея/галерията.

на съответния инвентарен номер на предмета или на групата, те остават трайно прикрепени към този музейен шифър. Всеки един от отделните предмети, вписани в група, се регистрира с цифров индекс – също от едно до безкрайност. Така музейните ценности в страната се регистрират по начин, при който е невъзможно два предмета да носят един и същ инвентарен номер. Споменатото обстоятелство е ключов елемент в опазването на културното наследство и градивна предпоставка за създаването на национална електронна база от данни с регистрационната информация на музейните единици, съхранявани в основните и обменните фондове на всички специализирани институции.

Освен инвентарния номер, в инвентарната книга се вписват следните данни: дата на регистрацията, номер на акта за приемане на предмета, наименование и описание, историческа справка, номер и дата на протокола за идентификация, местосъхранение, номер на фотонегатива от фотоархива, номер от Националния музейен фонд (ако е получил статус на национално богатство), забележка. За масовия тип музейни предмети се ползва общият формуляр, представен тук и надлежно описан в НФУМФ. За някои по-специализирани типове ценности нормативната уредба изисква ползване на профилирани инвентарни книги. Това е валидно за материалите в природонаучните сбирки, за нумизматичните материали и за художествените произведения. Специализирани инвентарни книги се водят и при регистрацията на обменните и научнопомагателните фондове на музеите. При вписване на книги и печатни материали като културни ценности се ползват съответните библиографски стандарти, а при вписването на

архивни материали е задължително спазването на Методическия кодекс за управление и организация на националния архивен фонд⁶⁹.

Формулярите на инвентарните книги на българските музеи и галерии се подготвят и отпечатват от Министерството на културата. Те съответстват на заложените изисквания и съдържат подробни инструкции за работа. Инструктивни текстове има и в приложенията към НФУМФ.

Правило на музейната дейност е инвентарирането да се осъществява в едномесечен срок от постъпването или идентификацията на предмета. За археологическите материали този срок е едногодишен. Изключения са предвидени само при по-сложни приемно-предавателни процедури. Тук със съжаление ще отбележа, че в много от българските музеи тези срокове не се спазват – някъде поради кадрови ограничения, другаде поради немара на експерти и ръководни кадри. В особено тежко положение са археологическите материали, които с години стоят неинвентарирани в основния или в научнопомагателния фонд – основно заради криворазбрано авторско право от част от българските археолози. Този проблем обаче е разрешим – при воля от страна на музейните ръководства и при готовност на Инспектората за опазване на културното наследство към МК да внесе съответния коректив.

Въведеният след 2009 г. стандарт за водене на инвентарни книги в музеите до голяма степен е съобразен с националната традиция при формирането на музейните фондове. Успоредно с това той е паралелен и с водещите

⁶⁹ Осъвремененият вариант на *Методическия кодекс* (2013 г.) е достъпен в електронна форма на сайта на Държавна агенция "Архиви". // www.archives.government.bg

европейски практики в тази област⁷⁰. Така, метаданните за културните ценности на България се оказват адаптируеми към матриците, в които се обработва и систематизира информацията за артефактите на по-голяма част от страните в Европейския съюз. Визираната особеност е от съществено значение за популяризиране на отделни сегменти от съкровищницата на историческото, културното и природно богатство на страната в общоевропейското пространство, а и извън него⁷¹.

Независимо от въвеждането на нови формуляри за инвентарни книги след приемането на ЗКН и на съответната наредба, замяната на старите инвентарни книги с нови не се допуска⁷². Така актуалната документация в българските музеи включва записи с давност от няколко десетилетия, а и повече. В част от по-старите музеи фигурират действащи инвентарни книги, съставени още в средата на ХХ век, когато е осъществена пълна (пре)инвентаризация на фондовете. Техните предходници обаче – книгите, попълвани от пионерите на музейното ни дело, се пазят стриктно в Научния архив на всяка една институция. Визираното обстоятелство поддържа приемствеността на националната ни музейна традиция. В някои случаи то има и стойността на културно явление от висок порядък.

⁷⁰ Като основа за сравнение тук предлагам статия от представителен сборник по приложна музеология, публикуван от ICOM. *Andrew Roberts. Inventories and Documentation. // Running a Museum: A Practical Handbook*. Paris: International Council of Museums, 2004, pp. 31-50. Вж. и: *Stuart Holm. Facts and Artifacts: How to Document a Museum Collection*. Cambridge: Museum Documentation Association, 1991.

⁷¹ По-пространно мнението ми по тази тема е представено в отделна статия: *Вера Бонева. Български музеи и музейни ценности в европейската дигитална библиотека Европеана. // Паметници. Реставрация. Музеи. // Февруари-април 2011, бр. 1-2, с. 85-94.*

⁷² Изключение се прави само с разрешение на министъра на културата, за което е предвидена отделна процедура – чл. 14 от НФУМФ.

Какво имам предвид? Първите инвентарни книги на Музея на Вазов в София са водени от писателя *Елин Пелин* (1877-1949) – уредник на институцията в периода 1924-1944. Ранните инвентарни книги на Националния етнографски музей съдържат записи, правени от друг писател – *Стефан Лазаров Костов* (1879-1939) – етнограф и комедиограф. Огромни масиви от материалите на Музей "Искра" в Казанлък носят творческия отпечатък на друга магнетична фигура – писателя и художника *Димитър Чорбаджийски – Чудомир* (1890-1967). Това изброяване може да продължи дълго, включвайки емблематични за националната ни култура имена – от едната страна, и музеи или галерии, в които те са работили за известен период – от другата. Поставено в контекста на привидно скучната и бюрократична практика по инвентариране на паметниците на историята и изкуството, откроените факти показват, че мнозина влиятелни творци и учени не са странили (и не странят) от дейностите по идентифициране и регистриране на културното ни наследство. Нещо повече. Писмените следи, оставени от ярките имена на духовността ни в инвентарните книги на българските музеи и галерии, са се превърнали във вторичен културен ресурс, който за съжаление е познат само на малка група музейни експерти.

Инвентарните номера на музейните ценности с включения към тях цифров шифър на музея и отдела се прикрепват трайно към всеки един предмет. Установени са подробни правила за начина на поставяне на съответните *отчетни обозначения* върху предметите, като се спазва правилото да не се нарушава целостта и естетическия им вид, но шифърът да е четим и неотделим от основния корпус на предмета. За някои обекти (монети, сипкави тела, крехки структури) са предвидени изключения, които също са описани в нормативната документация. Музейни единици, които се състоят от няколко физически отделени (или отделими) компоненти, подлежат на обозначаване

със съответния шифър върху всяка една част, при отбелязване на поставения в инвентарната книга номер и индекс.

Задължителен компонент от документирането на музейните ценности е и така наречената *научна обработка*. Тя включва изготвянето на *научни паспорти* на всички материали, принадлежащи към основния и обменния фондове. Научните паспорти са стандартизирани формуляри, в които се вписват различни обстоятелства по придобиването, състоянието, съхранението, опазването, експонирането и всички останали моменти от музейната "биография" на всеки един предмет, притежаващ статус на културна ценност. Съществено място в "персоналното досие" на артефактите заемат библиографските справки, научните данни за паралели с други ценности, сведенията за направени копия или реплики. Според актуалните стандарти, музейният паспорт включва 26 позиции, като попълването на всяка от тях е задължително, дори и да няма податки по съответния параметър. Паспортът по правило включва и качествена снимка на културната ценност. Инвентарните номера на паспортите съвпадат с инвентарните номера на ценностите. Паспортите се пазят постоянно в научния архив на музея, като не се допуска унищожаването им, дори и да се е наложило даден предмет да бъде паспортизиран вторично.

В доелектронната епоха част от данните, включени в паспортите, се разгръщаха в *картотеки на книжен носител* по различни критерии – хронологичен, тематичен, топографски, именен, предметен и др. След навлизането на дигиталните технологии каталогизирането се осъществява в електронна форма. Чл. 27 от НФУМФ дори предвижда следното: "Научно обработените движими културни ценности в основния и обменния фонд подлежат на електронна обработка по единен софтуер за управление на музейните фондове, одобрен от министъра на културата."

Следвайки изискванията на цитираната норма, голяма част от музеите инвестират усилия и креативност за дигитализация на метаданните, включени в научните паспорти. Например, през 2014 г. Националният музей на образованието в Габрово започна работа по мащабен проект за електронна обработка на паспортите на всички 200000 м.е., включени в неговия основен фонд⁷³. Аналогични инициативи се разгръщат и в много други музеи. За съжаление, предвиденият от нормативните документи единен музейен софтуер все още не е разработен и утвърден от Министерството на културата. Липсата на такъв софтуер е пречка не само за нормалния ход на текущите дейности, но и за бъдещото управление на дигиталните ресурси на музеите, тъй като неизменно ще се наложи вторична работа по трансформиране на данните или по пълното им вместване в новия електронен формат.

Опазването на културните ценности в музейните фондове е гарантирано и от *правилата за тяхното съхранение*. Всеки един предмет си има постоянно място в съответно *фондохранилище*, което е отбелязано в инвентарната книга и в паспорта. При необходимост от експониране, реставрация, консервация, напускане на музея за участие в изложби и при други предвидени от законодателството обстоятелства се съставят актове за движение на ценностите, които се заверяват

⁷³ Проектът на НМО Габрово е финансиран от Министерството на образованието и науката. Поради спецификата на фонда, включващ много печатни материали и архивни документи, течащата към момента дигитализация на тази група културни ценности ще бъде пълнотекстова. Данни за този проект са достъпни на сайта на МОН. // www.mon.bg Успоредно с тази инициатива, само за 2014 г. Министерството на културата одобри проекти на 13 музея (сред които два частни, една обществена музейна колекция и четири художествени галерии) за дигитализация на основните им фондове или на представителни сегменти от тях. // www.mc.government.bg

от материалноотговорните лица и от директора. На документиране подлежат всички дейности по изготвяне на копия за музейни и образователни цели, както и на реплики за рекламни и търговски цели. Строги са и регламентите за разпространение на изображения на културни ценности, принадлежащи на музеи и галерии⁷⁴.

Периодичните проверки на музейните фондове са въведени в задължение на директорите и на другите длъжностни лица. Те се обозначават с термина *инвентаризации* и са два вида – пълни и частични. Пълна инвентаризация се прави на всеки пет години, а частична – ежегодно. Частичната инвентаризация се осъществява по т.нар. репрезентативен метод, т.е. задават се случайни параметри за проверяване – например петия номер от всяка стотица (105, 205, 305 и т.н.) Ценностите, регистрирани в Националния музеен фонд, се инвентаризират цялостно всяка година. За целта се назначава специална комисия, която преглежда *de visu* всички подлежащи на инвентаризация ценности, както и прилежащата към тях документация. Правят се сравнения между фактическото състояние на предметите и описанията в инвентарните книги и в паспортите. Съставът на комисията и ценностите, които тя трябва да провери, се определят със заповед на директора. Пълна инвентаризация на фонд се прави при всички случаи на смяна на лицето, което е материалноотговорно за съответната част от колекцията – напускане, пенсиониране, поемане на нова длъжност в музея и др. Резултатът от работата на комисията се оформя като доклад, по чиито констатации проверяваният трябва да изрази писмено съгласие или несъгласие. Документите от проверките на фондовете се пазят в Научния архив на музея.

⁷⁴ Тази материя е уредена в специална *Наредба* № Н-00-0005 от 8 юни 2010 г. за условията и реда за възпроизвеждане на културни ценности в копия, реплики и предмети с търговско предназначение, публикувана в *Държавен вестник*, бр. 46 от 18 юни 2010. Достъпна е на: www.mc.government.bg

Действащото законодателство е предвидило и възможност за *отписване на музейни ценности* от фондовете. Това става по реда на чл. 32 от НФУМФ, който предвижда четири хипотези за евентуално отписване: 1) смяна на собствеността чрез прехвърлителни сделки между музеи; 2) отнемане на собствеността на музея по реда на чл. 114 от ЗКН; 3) кражба, изгубване, унищожаване; 4) изгубване качество на културна ценност. При всяка една от хипотезите се прави експертиза, която стриктно се документира. При кражба, изгубване или унищожаване се взимат предвид становищата на органите на МВР, МК и прокуратурата.

Движимите ценности, които са изгубили свойствата си на такива, се проверяват от експертна комисия, която съставя акт за бракуване и предлага начин на ликвидация на вещите. Ликвидацията се извършва от друга комисия, която съставя съответен акт. Ако тази процедура се реализира в национален, регионален или общински музей, ръководството му е длъжно да уведоми министъра на културата, който определя свой представител за участник в комисиите по бракуване и ликвидация. Бракуваните вещи се отписват от инвентарната книга – без задраскване, а само със запис в графа "Забележка" с позоваване на съответните актове. Свободният инвентарен номер не може да се ползва за други ценности.

Проверки на фондовете, както и на цялостната работа на музеите и галериите се правят и от служителите на Инспектората за опазване на културното наследство към МК. Този тип одити могат да бъдат цялостни и частични. Те се реализират на основа писмена заповед на ръководителя на Инспектората, в която са посочени състава на комисията за проверка и правомощията ѝ⁷⁵. Повод за подобни проверки

⁷⁵ Обхватът на правомощията на *Инспектората за опазване на културното наследство* е разписан в Устройствения правилник на Министерството на културата – чл. 24. Вж.: *Постановление* № 176 на Ми-

може да бъде инициатива от страна на принципала, сигнал до някоя структура на изпълнителната власт, публикация в медиите или рутинна дейност за осъществяване контрол по спазване на ЗКН. Проверките и констатациите на този орган се документират в доклади и констативни протоколи, екземпляри от които получават и проверяваните институции – за сведение и изпълнение. Предписанията са задължителни – както по отношение на дейностите, така и по отношение на сроковете и отговорните лица.

Описаните стъпки и процедури по регистриране и документиране на музейните ценности задават устойчива и проследима мрежа от записи и актове, чрез които артефактите се вписват в една относително хомогенна система, която гарантира идентичността и правния статус на всеки отделен елемент от тази система. Значим позитив на съществуващия модел за регистрация на културните ценности е последователно следваният *колекционен принцип*. Не е без значение и фактът, че относително големите масиви от културни ценности създават условия за продуктивни научни анализи, за паралели, както и за атрактивни и богати експозиции. Трудностите и пречките в тази област са свързани основно с парцелираността на музейните фондове по институции (а понякога и по отдели в една и съща институция), което определено препяства разгръщането на помасабни надлокални и надрегионални инициативи за осмисляне и презентирание на веществените материали и художествените творби. Пак парцелираност е пречка за повишаване нивата на дифузия между артефактите, съхранявани в музеите и културните продукти, обгрижвани от други владелци – библиотеки, архиви, читалища, фонда-

нистерски съвет от 16 август 2013 г. за приемане на Устройствен правилник на Министерството на културата. // *Държавен вестник*, бр. 74 от 23 август 2013.

ции, държавни структури, обществени организации, образователни учреждения, стопански субекти, частни лица. Тази особеност на българския институционален пейзаж е силно отчетлива в градове с висока степен на концентрираност на разнообразни структури на паметта. Например, в част от областните градове, където успоредно съществуват всички посочени видове институции, подобни колаборации са възможни. Проблемът е, че тези институции трудно отварят фондохранилищата си и депата си с документи за "външни лица" – дори и когато те са експерти, журналисти, преподаватели, ученици или студенти. Споменатата типично нашенска подозрителност ражда "феномени" като неколккратно дигитализиране на едни и същи старопечатни книги, съхранявани във фондовете на различни музеи и библиотеки или като невъзможност да се консолидира (дори и на ниво метаданни) наследството на някоя историческа личност. Ярък пример в това отношение е композиторът Панчо Владигеров, паметта за когото е съхранена в два музея в Шумен и София. Различният статут на двата музея, както и връзката на всеки един от тях с отделни групи наследници на музиканта поражда парадоксалната ситуация на нулево сътрудничество между двата Владигерови музея, което ще рече и фактическа разпокъсаност на богатото му наследство.

Независимо от констатираните несъразмерности и препятствия пред консолидирането на музейните колекции в регионален и национален план, фактът на все по-умелото им управление и на все по-осезаемата видимост на представителен брой от високите образци на културното ни наследство е безспорен. Безспорни са и перспективите за разширяване влиянието на престижните артефакти, експозиции и обекти в пространството на националните ни културни общувания, включително и сред младото поколение.

2.5. DOCUMENTING MUSEUM VALUABLES

Documentation procedures implemented by the Bulgarian museums are strictly prescribed by law in force. Besides, they are consistent with *international standards* and suitable for digital systematization and exposure. The main responsibility for the strict record keeping is on the museum curators and directors.

The *acquisition of every object* (or group of objects) starts with accessioning records, which form depends on the circumstances of legal transfer of the objects' ownership. Next step is the identification procedure implemented by the Museum fund committee. After these procedures each object shall be entered into the inventories and become a part of a particular collection.

The *register book* should be filled manually and accurately. As a rule it is a hardback volume with archival quality paper. It should have columns for accession number, date, source, method, brief description of the object or group, number of objects comprising the group, and the name or initials of the museum curator.

The next stage of registration procedure is connected to the purposes of research, public access, display, education, collection development, collections management and security. It includes creating and maintaining of object passports and inventory catalogues. In the conditions of digital age this kind of documentation might be kept in an electronic format. Thus it *could be more accessible* and more useful for the experts. Cultural Heritage Act (2009) prescribes the establishment of a national database with metadata about all objects registered as movable cultural valuables.

The current documentation system in our museums is reliable and well working, but it has *two significant drawbacks* – fragmentation at national level and low access possibilities for external experts and general public. These shortcomings can be overcome through the modern information technologies and with accurate effort of all museum teams.

2.6. МУЗЕЙНАТА ЕКСПОЗИЦИЯ

" – Изтрийте си краката! С ръка нищо не се пипа! Гледай само и не пидай! <...> Свали си шапката! <...> Свето място е тука, не е туй-онуй! Уважение трябва!" Макар и обвито в меката Чудомирова ирония, властното заповедничество на читалищния разсилен бай Марин по отношение на шарената група софийски интелектуалци, допуснати в светая светих на селското читалище "Светулка", титулувана с високото име "Археологически музей за старини и изкуства", черпи своите основания от естествения респект на модерния човек пред организирания в експозиция артефакт. Представата за *музейната експозиция* като *свято място* не е обект на присмехулство в емблематичния разказ на Чудомир "Три века преди Христа"⁷⁶. Напротив, тази представа е твърдият сценичен мизансцен върху който се разгръща комедийният сюжет, организиран около свръхекспонирането на ценностите от миналото и напъните на псевдоексперта да тълкува експонатите с инструментариума на масови представи и градски легенди. За този *мизансцен* ми е думата тук, при все че с удоволствие бих се впуснала и в обилната фактичност, продуцирана от интерпретаторските постижения на съвременните бай Мариновци, плъзнали широко отвъд тясното пространство на провинциалните читалища.

При дефинирането на категорията *музейна експозиция* е полезно да се открият водещите особености, присъщи на визираното културно явление, като се остави максимално отворено поле за експериментиране на куратори и дизайнери в тази примамлива контактна зона между музея и публиките. В смисловото поле на казаното приемам, че музейната експозиция е пространствена инсталация с образователно съдържание и с естетически параметри,

⁷⁶ Чудомир. Събрани произведения в шест тома. Том 2. Разкази и фейлетони. Велико Търново: Издателство "Абагар", 2013, с. 411.

включваща културни ценности с характер на музейни експонати, разгърната върху определена площ и притежаваща свойството на медиатор между съответната колекция от артефакти и публиките⁷⁷.

Приоритизирането на *образователните* и *естетическите* същности на експозицията в представената дефиниция е естествен израз на категорично наложилото се през последните десетилетия схващане за музея като културен топос, който се конструира около потребностите и интересите на посетителите, а не около абстрактните оценки за значимостта на артефактите във фонда⁷⁸. Музеят като динамичен и провокативен *разказ*, а не Музеят като *склад* на (без)ценни "антики" и художествени творби – това е водещата представа, върху която се упоават не само теоретичните търсения на учените, но и приложните решения на експертите, създаващи и поддържащи най-атрактивните и смислени експозиции в съвременните музеи – български, европейски, световни.

Открояването на връзката между експозицията и *физическото пространство*, обитавано от нея, е въведено поради значимостта на мястото, в което се разгръща всяка една инсталация от споменатия тип. В повечето случаи това място е музейна сграда, но това правило има изключения, повечето от които са колкото нетипични, толкова и

⁷⁷ Представената дефиниция е мой авторски продукт. Той разбира се представлява синтез на големия брой определения на музейната експозиция, битувачи в съвременната музеоложка книжнина. Вж. една близка представа, която обаче поставя феномена в силна зависимост от интерпретативните техники и технологии – вторичен елемент на музейната експозиция, по мое мнение. *Yani Herreman. Display, Exhibits and Exhibitions. // Running a Museum...*, p. 91.

⁷⁸ Споменатият културен обрат е интерпретиран убедително в: *Леонора Бонева. Музейните изложби. Пространство – колекции – публика. София: Сдружение "Кръг Будител", 2007, с. 29-41.*

примамливи. Прикрепването на експозицията към конкретни помещения или фиксирани части от ландшафта е израз на представата ми, че виртуалните експозиции не са същински такива, а по-скоро имитативни дигитални модели с вторичен характер. На първо четене този възглед изглежда леко демоде, но към настоящия етап все още не съм готова да се съглася с пълната равнопоставеност на въздействия ресурс на реалния и на виртуалния музей.

Последният (но не по значимост) задължителен елемент на музейната експозиция е присъствието – по правило физическо, на *културните ценности* в пределите на конкретното изложбено пространство; присъствие, при което посетителят има възможност за максимално осезаем контакт с артефактите и за получаване на допълнителна информация за същността им, както и за положеността им в определена социална, природна или естетическа среда. Допустимостта да се експонират копия, макети, снимки, диорами, холографски изображения или други *заместители* на оригиналните предмети или творби присъства в експозиционната норма, но като изключение, продиктувано във всеки конкретен случай от основателни причини – сигурност, временно "турне" на културната ценност, реставрационни и консервационни дейности и др. Това правило произтича от спецификата на музея като топос, осигуряващ възможност за физически (визуален) контакт с автентични вещевени късове от битието на отминали епохи, на специфични природни феномени или от творческия свят на магнетични личности. *Автентичността на ценностите* и *разгадаемостта на посланията* – това са двата магнита, запазващи притегателната сила на музея дори и в днешното (свръх)дигитализирано общество. Това са и двете условия *sine qua non* на подредбата и поддържането на класическите, а и на съвременните иновативни музейни експозиции.

Основният критерий за типологизиране на музейните експозиции е тяхното *съдържание*, което по правило е продиктувано от *профила на колекциите*. Върху основата на споменатата разграничителна линия бихме могли да идентифицираме следните основни типове експозиции: исторически, археологически, етнографски, природонаучни, художествени, мемориални, технически, спортни, стопански и др. Тук, разбира се, биха могли да се посочат и подтипове – нумизматични (на археологическите), църковно изкуство (на художествените), палеонтологични (на природонаучните), автомобилни (на техническите) и т.н. В практически план обаче, преобладаващият брой експозиции представляват съчетание от няколко типа. Например, основната експозиция на *РИМ – Плевен* е организирана в пространната сграда на бивша казарма (строена 1884-1888), която осигурява голям простор за разгръщане на музейните интерпретации. Върху площ от почти 7000 кв. м. на практика са подредени няколко експозиции – историческа, етнографска, археологическа, природонаучна и тематична мемориална изложба за прѐмата на българската опера Гена Димитрова (1941-2005). Това съчетание на теми, предмети и сюжети от известна гледна точка е претоварващо и разноречиво, но то има ясен тематичен център – град Плевен с общностите и личностите, които са обитавали региона през последните няколко хилядолетия. По аналогичен начин са организирани и основните експозиции на други регионални и общински музеи, чийто сграден фонд е концентриран основно в едно здание – Стара Загора, Благоевград, Смолян, Русе, Асеновград, Етрополе и др.

Относителната парцелираност на зданията, ползвани от повечето български музеи в пределите на едно населено място (а понякога и в няколко географски отдалечени селища или региони), предопределя възможността за профилиране на експозиции и за физическо обособяване

на отделни обекти със самостоен смислов и естетически заряд. Регионалните музеи във Велико Търново, Кюстендил, Разград, Добрич, Сливен, както и общинските в Казанлък, Свищов, Трявна, Троян, Тутракан, Копривщица и много други поддържат по няколко отделни обекти, във всеки от които е подредена различна експозиция – етнографска, археологическа, мемориална, природонаучна, художествена. Значим брой от българските музеи поддържат и обслужват екскурзоводски и логистично представителни недвижими ценности, експонирани като музеи *in situ*. (Част 5.1). Особено притегателни за публиките са тематичните експозиции, свързани с даден поминък или с уникален културен феномен като Музеят на розата в Казанлък, Музеят на солта в Поморие, Музеят "Дунавски риболов и лодкостроене" в Тутракан, Къща музей "Алеко Константинов" в Свищов и др. Отчетливата тенденция за надмогване инерцията на общите експозиции и за центриране интереса на посетителите върху различни сегменти на културното наследство зарежда музейната мрежа на страната със сюжетно разнообразие и смислова разноречивост – две качества, подсилващи притегателната сила не само на отделните обекти, но и на българската музейна палитра в цялост.

Не като контрапункт, а като добавка към предходната теза държа да подчертая значимостта на *обзорните експозиции* с представителен характер, присъщи на повечето от големите музеи – предимно национални. Пространните като хронология, логика и образователен ефект експозиции на Националния исторически музей в София, Националния музей на образованието в Габрово, Националния военноисторически музей в София, Политехническият музей в София, Националната художествена галерия в София и на още ред други институции изпълняват отговорни функции по сглобяване целостта и осигуряване

плътността на историческото съзнание и културната идентичност на нацията⁷⁹. Функционално обвързани с част от конструктивните канони и продуктивните митологеми, поддържащи устоите на общността на надлокално ниво, тези експозиции задават въпроси, но и дават отговори на много от питанията, пред които се възправяме всекидневно, пресичайки условното време/пространство на дигиталните комуникации или пресрещайки се с неразбираеми стереотипи, присъщи на личности с различен от собствения ни произход, език, светоглед.

Най-широко разпространената класификация на музейните експозиции ги дели по критерия *продължителност* на постоянни и временни. Постоянни са експозициите, създадени и аранжирани с оглед продължително присъствие в специализираните пространства, като разбира се във времето са допустими малки промени в съдържанието и в оформлението. В случая терминът *постоянни* (permanent) не е съвсем коректен, тъй като давността на тези по същество *основни* експозиции е между десет и петнадесет години. Предложеният от някои учени алтернативен термин е *продължителни* (long-term) експозиции в опозиция на другия вид – *временни* (temporary) или *краткотрайни* (short-term)⁸⁰. Положени предимно в полето на лексикологията, визираните терминологични уточнения не изместват факта, че става дума за два вида експозиции, които са твърде различни не само по време на пребиваване в музейните зали, но и по съдържание.

Постоянните експозиции са представителни за колекцията на съответната институция. Те се планират и организират по начин, който трябва да осигури видимост на

⁷⁹ По-пространен анализ на дейността на националните музеи е направен по-нататък в *Част 3.2*.

⁸⁰ *Exhibitions in museums*. Editor Michael Belcher. London: Leicester University Press, 1991.

най-ценните експонати, подредени около една или няколко тематични линии. Концептуалната цялост, научната убедителност и смисловата хомогенност са други задължителни особености на постоянните музейни експозиции. Пресечните точки между *интерпретацията* и *посланието*, разказа и ценностното внушение, информацията и инвенцията се поставят в зависимост от замисъла, наличните културни ценности и материалните рамки (помещения и бюджет). Визирайки баланса между споменатите същностни измерения, част от изследователите прокарват още една линия на типологизация, според която постоянните експозиции се делят на (по-скоро) *интерпретативни* и (по-скоро) *концептуални*⁸¹. Приложена по отношение на българския музеен пейзаж, тази класификация би отнесла огромната част от експозициите в групата на интерпретативните, т.е. на разказващите и поясняващите.

Извън споменатото е полезно да се приведе и таблицата на Тимоти Амброуз и Криспин Пейн, (де)композираща абстрактното съдържание на постоянната експозиция и взимаща предвид и *техниките* на създаване и поддържане на този съществен музеен продукт⁸². Макар и изброени в общ порядък, включените в *Таблица №1* елементи уплътняват представата за музейната експозиция като сложна интердисциплинарна реалност, натоварена както с присъщите на *научното знание* системност и фактичност, така и с присъщите на *изкуството* комплексност и фикционалност. Тук обаче непременно трябва да се отбележи, че всички характеристики и структурни компоненти на постоянната експозиция имат значение, ако в

⁸¹ *David Dean*. Museum Exhibition. Theory and Practice. London and New York: Routledge, 1994, p. 3-4.

⁸² *Timothy Ambrose and Crispin Paine*. Museum Basics. Third edition. Routledge: London and New York. 2006.

нейния център стои *стожерът на музейното тяло* – ко- лекцията от културни ценности.

Таблица №1

Компоненти на музейната експозиция

Статични компоненти	Динамични компоненти
Културни ценности	Беседи и лекции
Текстове и етикети	Звукови пътеводители
Триизмерни модели и макети	Филми и видео продукти
Рисунки и картини	Работещи модели
Снимки и факсимилета	Компютърно базирани интерактивни материали
Диорами	Механични интерактивни материали
Схеми, карти, диаграми	Обекти за проучване с пряк физически контакт
Информационни листовки	Драматургични игри
Пътеводители и каталози	Интернет сайтове

Представените класификационни признаци и абстрактни модели⁸³ са полезно сечиво за анализ на действащите в страната постоянни експозиции. Без да се натоварвам с непомерната задача да характеризирам всички

⁸³ Вж. един добър пример за обзор на постоянна експозиция с профилиран характер: *Георги Гинев*. Археологическата експозиция на Историческия музей. // *Археология*, 1996, кн. 1, с. 67-70.

или повечето от тях, ще скицирам особеностите на постоянните експозиции на *два музея*, всеки от които е носител на конструктивни практики и иновативни идеи във визираната област, но по свой специфичен начин.

Постоянната експозиция на *РИМ – "Стою Шишков"* в Смолян е озаглавена "Културно-историческото богатство на Родопите от древността до наши дни". Тя е разположена върху 2000 кв. м. експозиционна площ, представляваща част от сграда, построена през 1983 г. специално за музея. Податливите на музейефициране пространства, подходящото осветление и ненатрапчивите компоненти на вътрешната архитектурна среда позволяват на артефактите да "звучат" по отчетливо не само в условен, но и в пряк смисъл, тъй като в центъра на експозицията е вградена композиция от 100 родопски чана, които при определени ситуации звънтят с магическата сила на неръкотворен оркестър. Лишена от директни политически внушения и подчертано вторачена в традиционната битова и обредна култура на родопчаните, експозицията на смолянския музей не само показва археологическото и етнографско богатство на този приказен край, но и слепва веществените късове от миналото с практики, легенди, съновидения и мечти, доминирали във всекидневието на местните хора в продължение на хилядолетия. Текстовете са четливи, ненатрапчиви и разбираеми. Експонираните във витрините ценности са информативни, видими и атрактивни. Възстановките и етнографските композиции от текстил и дърво създават усещане за пребиваване в уютен и изискано подреден дом. Това усещане се подсилва от относително необемното включване на фотоси, факсимилета и печатни материали, както и от подсиленото присъствие на дървото, кожата, ръчно обработения метал и естествените тъкани. В тази по космически извисена и по домашному уютна атмосфера музеят ненатрапчиво просмуква в ума и емоцията на посетителя обагрената с родопска пъстрота

идея за неизчерпаемостта на човешката духовност и за неразчленимостта на цивилизацията и природата.

Други експозиционни решения предлага общинският Музей "Старинен Несебър" – институцията ангажирана с обгрижването и популяризирането на културното наследство на древния град, регистриран през 1983 г. в престижния списък на ЮНЕСКО на историческите места със световно значение. Музеят поддържа две "класически" постоянни експозиции – археологическа и етнографска и три средновековни църкви ("Св. Спас", "Св. Йоан Кръстител" и "Св. Стефан") с характер на музеи *in situ*. Извън това, институцията подсигурава с екскурзоводска и логистична дейност целия комплекс Старинен Несебър, който в качеството си на археологически резерват е подведомствен на Министерството на културата и на Община Несебър⁸⁴. Археологическата експозиция е разположена в специално построена сграда с неголяма площ, намираща се в близост до внушителни фрагменти от средновековната крепостна стена. В четири експозиционни зали е визуализирано стопанското, социалното, културното и политическото развитие на града от Античността до края на османския период. Тематичните акценти са морето и свързаните с него поминъци, урбанистичният статус и вид на селището през вековете и изкуството. Без тежнение към свръхизчерпателност, но с известна склонност за претоварване на витрините и на останалата част от музейното пространство с артефакти, създателите на експозицията постигат търсените внушения, провокирайки у посетителя чувство на респект пред високите стопански, социални и естети-

⁸⁴ Подробности за модела на управление и перспективите за развитие на този значим културен топос са достъпни на специализирания сайт, активиран наскоро в Интернет от принципала на резервата. Вж.: *План за опазване и управление на Старинен град Несебър*. // <http://pou-nesebar.org>

чески стандарти, присъщи на живота в Месамбрия/Несебър през вековете. Подчертано разбираема е и тематичната линия, насочваща към тезата за консолидиращото влияние на православната идентичност на местното население в периодите на византийското, българското и османското средновековие. Тази тематична линия се поддържа и от прецизно реставрираните и консервирани три православни храма – също обекти на Музея.

Предмет на експозиционния разказ в етнографския музей (Къща "Москояни") е градът през XVIII и XIX век със специфичната му жилищна архитектура и с уникалното му градоустройство. Риболовът, лозарството, винарството и корабоплаването са представени чрез подходящ инвентар, снимки и текстове. Особено изискани са стаите на втория етаж, пресъздаващи битовата среда на средно заможно гръцко крайморско семейство. Промените в етническата структура на региона, разгърнали се през първите десетилетия на XX век, също не са подминати. С фотографии, облекла и домашни тъкани е показан битът на преселниците, българизирали постепенно крайморското селище, вътквайки във всекидневието на крайбрежния град късове от традиционната култура на Тракия и Македония. Разнородна по стилистика и леко нецентрирана в посланията си, постоянната етнографска експозиция в Несебър е отражение и на недомлъвките в националната ни историопис по проблемите, свързани с етническия облик и демографския развой на Българското Черноморие от началото на XVIII до средата на XX век.

Музей "Старинен Несебър" отговаря и на високите стандарти за популяризиране на културното наследство. Поредица от каталози, научни издания, луксозни брошури и дипляни прави археологическите ценности, иконите, храмовете, църквите и другите несебърски съкровища преносими (във вид на изображения и текстове) за

всеки посетител, останал впечатлен от прекия контакт с артефактите. Професионално оформен и информационно коректен е и Интернет сайтът на Музей "Старинен Несебър"⁸⁵, който има качество да бъде не само начало на контакта на българи и чужденци с историческото селище, но и виртуално продължение на пътешествието във времето и пространството на курортния център.

Комплексната структура на постоянната музейна експозиция подлежи на интерпретации и оценки от различни семантични и естетически позиции. Ключова е преценката на експонираните *оригинални артефакти* – разположение, физическо състояние, видимост и др. Съществени са разрезите, отчитащи особеностите на музейните текстове (етикети, информационни табла, електронни текстове и др.), макетите, фотографиите, изобразителните материали, схемите, диаграмите и всички останали компоненти на експозицията, пред(о)ставящи на публиките музейно съдържание и музеен контекст. Успоредно с това, от значение за въздействиения ефект на постоянната експозиция са извънсъдържателните компоненти – витрини, тъкани, осветление, мебели, цветове и материали на обзавеждането и на другите интериорни структури – прозорци, стени, подове. Привидно периферни, изброените части на музейната експозиция имат ресурс както да подсилват въздействието на основното послание, така и да го неутрализират⁸⁶. Ще дам само два примера. Положителният пример е *Археологическият музей във Варна*, разположен в представителната сграда на бившата девическа гимназия в морския град. Експозицията впечатлява с обилието от

⁸⁵ Сайтът на Музея е изцяло двуезичен (български и английски) – по подобие на всички печатни материали, разпространявани в резервата през последните години. // www.ancient-nessebar.com

⁸⁶ Диана Тодорова. Ролята на цветовете в етнографската музейна експозиция. (По материали на Етнографски музей Варна). // *Известия. Регионален исторически музей*. Кн. 13. Русе, 2008, с. 63-68.

високи образци на материалната култура и изкуството, включително и съкровища със световна стойност. Усещането за музейност обаче се подсилва от мраморните коридори, от високите прозорци с добре реставрирана дървена дограма, от добре поддържаните дървени подови настилки и от отлично аранжираният вътрешен двор, използван през лятото като "зала" на открито за концерти и други културни събития. С противоречиво усещане обаче останах от *друг музей* в друг наш морски град, чиято смислена етнографска експозиция влиза в определен дисбаланс с разхвърляния заден двор на старинната къща, принадлежащ към имота и видим поне от няколко прозореца на втория етаж. Така, макар и привидно, вторичните елементи на музейната среда понякога укрепват, а понякога ерозират ключовото усещане, което по дефиниция (трябва да) доставя музея – усещането за потопеност в паралелния свят на автентичните културни ценности.

Специфичен подвид постоянна експозиция е *лапидариумът* – трайна изложба на едромащабни артефакти от камък, подредени по правило на открито в дворните пространства около музеите. Добити основно в хода на археологически разкопки и проучвания, културните ценности от камък по правило са разнообразни – статуи, надписи, надгробни плочи, архитектурни детайли и др. Те пазят спомени за различни исторически периоди – от Праисторията до раннобуржоазната епоха. Информативни са – особено когато съдържат надписи. Атрактивността им е функция на усещането за (дълго)трайност, което носи в себе си камъкът, съчетано с пряката възможност да се наблюдават отблизо, включително и да се проучват с пряк физически контакт. Добре подреденият и коректно етикиран лапидариум е чудесно рекламно пространство, което обозначава мястото на музея в съответната урбанистична среда, бидейки успоредно с това пряко свързан с основната експозиция – като нейна предистория или като естествено

продължение на интериорните музейни сюжети. Привлекателни и добре структурирани лапидариуми се поддържат във външните пространства на Националния археологически музей, РИМ – Монтана, Археологическия музей – Велико Търново, РИМ – Плевен, РИМ – Стара Загора, РИМ – Пазарджик, Историческия музей – Малко Търново и др.

Определено по-пряка свързаност със съдържанието на постоянната експозиция имат метаекспозиционните елементи от динамично естество – беседи и лекции, възстановки, прожекции на филми, работилници за деца или възрастни, компютърни информационни точки, звукови пътеводители, механични модели и др. Както традиционните, така и иновативните елементи от посочената група работят само ако са продуктивно свързани със смислите и посланията на експозицията и ако отговарят на профила на аудиторията, към която са насочени. Формулираното правило е валидно в пълна степен и за материалите с рекламно и информационно естество, които посетителите биха могли да си закупят в *музейния магазин*. Рекламни копия, каталози, монографии, дипляни, картички, макети и предмети на бита с марката на музея – това са само част от сувенирите, които по правило съпътстват постоянните експозиции. Част от българските музеи предлагат богата палитра от споменатия тип материали, повечето от които са с качество, съответстващо на високата мисия на институцията. Положителни практики във визираната насока реализират РИМ – Стара Загора, Исторически музей – Панагюрище, Националният исторически музей в София, музеите в Трявна, Русе, Шумен и др. Една от последните атракции в тази насока, притежаваща мощна притегателна сила за туристите, е инсталирането на машини за сувенирни монети във фойетата на музеите. Поставеният наскоро в Музея на народните художествени занаяти и

приложните изкуства в Троян автомат продава на посетителите (срещу сума от 4 лева) *възпоменателна монета*. На лицевата част на монетата е изобразен символът на институцията, а на гърба има надпис *България* на кирилица и латиница, съчетан със знака на обединена Европа⁸⁷. Троянският музей е и един от първите в България, който популяризира експозициите си с посредничеството на авангардната дигитална технология "добавена реалност", осигуряваща достъп до образи и текстове с посредничеството на смартфоните⁸⁸.

Временните експозиции са една от най-динамичните и бързоразвиващи се форми на музейна комуникация през последните десетилетия. Те са значително по-гъвкави от техническа и логистична гледна точка и по тази причина създаването и поддържането им е част от текущата работа на почти всеки музей. Особено типични са временните експозиции за художествените галерии, които осигуряват в залите си пространство както за постоянни експозиции на най-представителните образци от колекциите си, така и за временни изложби, организирани по тематични групи, по жанрове или с авторски цикли.

За разлика от постоянната, временната музейна изложба е по-кратка по времетраене – от един ден до шест месеца. Между тези две крайни точки е разположена най-предпочитаната продължителност – *от три до шест седмици*, като при настойчив интерес от страна на публиките или при възникване на други обстоятелства е възможно експозиционното време да се удължи.

⁸⁷ Повече информация за този атракцион на Троянския музей е достъпна в статия, публикувана на сайта на Българската телеграфна агенция. Вж. *Автомат за сувенирни монети е монтиран пред музея на занаятите в Троян*, 5 юли 2013. // <http://www.bta.bg>

⁸⁸ Вж. страницата "Добавена реалност" на Интернет сайта на музея в Троян. // www.troyan-museum.com

Създателите на временни изложби са относително свободни при избора на сюжети и на дизайнерски решения. Правило е тематиката да е свързана с колекциите или с дейностите на музея. Особен приоритет е показването на ценности, които не са намерили място в постоянната експозиция, но представляват интерес от научна или от естетическа гледна точка. С висок престиж се ползват и временните изложби, чрез които се осигурява видимост на новите постъпления в колекциите, акумулирани в резултат на експедиции, археологически разкопки, дарения, откупки. През последните години голяма част от археологическите музеи почти ежегодно организират изложби с новооткрити артефакти⁸⁹. Щедрите дарителски жестове почти винаги намират отклик в експозиционната дейност на музеите. Например, на 26 юни 2014 г. Военноморският музей във Варна отбеляза Деня на моряка с изложба от 60 маринистки картини, дарени от бургаския художник Димчо Пишманов, представени успоредно с още десетки свързани с морето експонати, получени от музея като дар от творци, моряци и други свързани с корабоплаването личности⁹⁰.

Включването на оригинални артефакти не е императивна норма при организирането на временни изложби. Понякога е възможно съдържанието да се направи достъпно до публиката по фотодокументален път, чрез възстановки, макети и други музейни техники и технологии. Не са занижени обаче изискванията по отношение прецизността на текстовете, хомогенността на експонирания материал, кохерентността на съдържанието и прецизността на техническото изпълнение.

⁸⁹ *Българска археология 2011*: Каталог към изложба. Съставител и редактор Здравко Димитров. София: Национален археологически институт с музей при БАН, 2012.

⁹⁰ С изложба и с дарения Военноморският музей посреща Международния ден на моряка. 26 юни 2014. // www.museummaritime-bg.com

Временните изложби притежават предимството да не са плътно прикрепени към залите на организиращите ги институции. При все че всеки музей има специално пространство за краткосрочни експозиции, много голям брой от тези прояви се разгръщат в извънмузейни пространства – театрални фойета, други музеи и галерии, библиотеки, читалища, храмове и манастири, зали на други културни организации, архитектурни обекти с историческа стойност и др. През последните години музейни изложби гостуват дори и в сред суетата на "храмовете" на съвременната консумативна култура – молове, хотели, градски площади, търговски изложения.

Следвайки творческите планове на екипите си, музеите и галериите организират временни изложби по различни поводи – годишнини на събития и личности, научни конференции и симпозиуми, забележителни открития или важни обществени проблеми, ключови теми и топови на историята, културата и природната среда. Много от визираните прояви са колективни продукти на няколко културни института с близък профил или работещи на територията на една община. Осезаемата тенденция за увеличаване броя на временните изложби, подготвени от различни музеи, е сред силно позитивните знаци за потенциала на българската музейна мрежа да увеличава своята хоризонтална кохерентност.

Типичното разнообразие на теми и сюжети, присъщо на този вид дейност, е проследимо в данните за временните експозиции на *Музея за история на София*. Поради обективното отсъствие на постоянна експозиция, тази културна структура поставя силен акцент върху временните изложби. В периода 1996-2013 г. столичният културен институт е организирал 43 изложби, намерили своите публики на редица типични и нетипични места – галерии, из-

вънстолични музеи, открити части на археологическия резерват "Сердика/Средец", посолства на други страни в София, посолства на България в чужбина, фойетата на Софийска община и други⁹¹. Така, чрез музеен "десант" на различни места и по различни поводи, богатият фонд на Софийския градски музей става не само познат и популярен в пределите на столицата, но и изпълнява важни медиаторски функции по отношение повишаване индекса на разпознаваемост на националните ни културни богатства и традиции в Европа и по света.

Форматът на временната музейна експозиция е обект на някои общонационални прояви, поставящи си за цел динамизиране на дейностите в този примамлив за публиките културен сегмент. Особено отчетливо присъствие бележи *Панаирът на музейните изложби*, организиран ежегодно в Русе от 2009 г. насам. На четвъртото издание на събитието директорът на РИМ – Русе Николай Ненов подчертава, че съществуващата тенденция за мобилност на колекциите и на изложбите е общоевропейска и по-ефективните усилия на българските екипи в тази област биха допринесли за пълноценен обмен на идеи, знания, ценности в рамките на страната и извън нея⁹². Успоредно с това са осезаеми и дефицитите в експозиционните пространства, в компетенциите на експертите и дизайнерите и във финансовите средства. Като цяло обаче, временните

⁹¹ Пълен списък на временните изложби, подготвени и експонирани от Общински културен институт "Музей за историята на София", присъства на специализирания Интернет сайт. // *sofiahistorymuseum.bg*. Вж. и: *Градини на паметта: 80 години запазена история на София*. [Каталог на изложба]. Текст *Аделина Филева и Диана Попова*. София, 2008.

⁹² Панаир на музейните изложби се провежда в Русе. 30 ноември 2013. // <http://thexperts.bg>

експозиции на българските музеи бележат все по-разширяващо се и запомнящо се присъствие сред културните реалии⁹³.

Примамливи за посетители, а и за експерти, са специфичните експозиции от типа *възстановка*, които реконструират интериори и екстериори на места с историческо значение – домове на влиятелни дейци и творци, типични обстановки за дадено селище или регион, квартали или селища, чийто облик е съхранил следи от предходни цивилизации. В случаите, когато реконструкцията засяга пространни урбанистични структури или археологически обекти, става дума за музей *in situ*. Вариация на споменатия вид е *Археологическия резерват "Абритус"* с прилежащата му постоянна експозиция на *РИМ – Разград*. В широк смисъл, музей *in situ* е и комплексът от недвижими културни ценности Копривщица, в който функционират шест музейни обекта, композирани основно по модела на историческата възстановка⁹⁴. Много от етнографските музеи също следват визирания модел – Къща музей "Градски бит XIX век" в Стара Загора, Музей на градския бит в Русе, Констанцалиевата къща в Арбанаси и др. Поддържайки със специфичните за музейната комуникация методи представите за контакт с физическите реалности на отминалите епохи, споменатата група музеи се радва на подчертан интерес от страна на разнородни аудитории. Статистиката показва, че чуждестранните посетители центрират интереса си именно към този тип *музеи възстановки* с археологически и етнографски профил. Това обстоятелство, както и високият образователен потенциал на

⁹³ *Панаир на музейните изложби*. Русе, 29 ноември – 1 декември 2012. Каталог. Русе: Регионален исторически музей Русе, 2012, с. 22-29.

⁹⁴ Един приятно организиран виртуален тур на възрожденските обекти в Копривщица е достъпен в дигитална форма: *Георги Генчев*. Копривщица – град музей. [Видео CD]: Виртуална разходка. [София: Издание на автора, 2008].

музейните пространства, моделиращи късове от миналото, отваря врати за обогатяване на *експозициите възстановки* и за по-динамичното им вписване в културното всекидневие и в туристическите маршрути на страната.

Предложеният абстрактен модел на експозиционната дейност на българските музеи и дадените примери не negliжират факта, че освен модерни и съдържателни експозиции, в редица музеи се поддържат поевхтели конструкции с неатрактивно съдържание и скучни дизайнерски решения⁹⁵. Типичното оправдание, че това състояние е резултат от липса на добро финансиране, в повечето случаи не работи, тъй като за добър вид на витрините и за актуални текстове не се изискват свръхинвестиции. Известно е също, че дори и в малките общини притегателната сила на музеите е отчетена от съответните управленски структури и бизнес среди и е въпрос на инициативност и креативност да се привлекат финансови, кадрови и творчески ресурси за все по-атрактивно, смислено, иновативно и разнообразно експониране на движимите ценности и художествените произведения, съхранявани в българските музеи и галерии. А и не бива да забравяме, че българските институции на паметта разполагат с цяла съкровищница от *най-ценното градиво* за всяка една музейна експозиция – уникални, разнообразни и добре структурирани колекции от културни ценности.

⁹⁵ Със софийски адрес за съжаление са и част от най-лошите примери за безтопанственост при поддържането на постоянните експозиции. През последните месеци обект на основателни публични критики е работата на Националния литературен музей във връзка с (не)поддържането на подведомствената му Къща музей "Христо Смирненски". Вж. *Жълтата гостенка – единственият посетител в Къщата музей на Смирненски*. 13 август 2014. // www.dnevnik.bg

2.6. THE MUSEUM EXHIBITION

Exhibitions are the most popular parts of museums. They provide direct contact between the visitor and the museums' collections. Besides, they are loaded by real educational power. Created as interpretative visual expression of a particular theoretical model, museum exhibitions (re)construct the reality (historical, factual, imaginary, aestetique, natural, technological) through the specific *museum mise en scene*, which includes a large variety of tools and effects.

The exhibition activities of Bulgarian museums are bound with the solid tradition of *chronological and thematic arrangement* of original historical valuables and works of art. The strong ethnocentrism combines with noticeable descriptiveness and apparent dominance of texts, photos, and other non proper museum items. The mentioned features are acceptable to the Bulgarian audiences because of their relevance with the prevailing cultural attitudes and dominant educational models. However, there is no doubt that the real force of museum exhibitions are product of the genuine pieces of past or of art which are saved prints of creative thinking and acting of our ancentors.

Two main exhibition models dominate on the Bulgarian cultural landscape – *general* and *specialized*. As a rule, the general exhibitions are specific for the local museums with collections contained miscellaneous objects. The most commom specialized exposures in Bulgaria are archeological, ethnological, artistic, and memorial. The last mentioned type represents the pattern of museum-reconstruction, which preserves domestic and other interiors, surrounded famous people in there daily lifes.

Some museums maintain both – *indoor* and *outdoor* exhibitions. Lapidariums, historical parks, compositions of monuments, well preserved industrial and military facilities – all these exterior artifacts enrich the cultural environment of every particular museum entity.

2.7. МУЗЕЯТ И СЪВРЕМЕННАТА НАУКА

През февруари 1895 г. към *Читалище "Наука"* в Ловеч е създаден музей. Експонирането на една от първите извънстолични сбирки със старини⁹⁶ е събитие, заредено с носталгия по добрите стари традиции и със страст за опазване и (пре)осмисляне ценностите на отминалите епохи⁹⁷. В случая е показателно и съвпадението между *името* на Читалището и *мисията* на Музея, защото думата *наука* в края на XIX век е натоварена с високия престиж на обективистичното знание и с обаянието на фактор, способен да подсигури движението на обществото към колективното добруване. Следващото столетие, както и текущият XXI век поопровергаха част от просвещенските илюзии на възрожденското и поствъзрожденското поколение по отношение ролята на науката за динамизиране на градивните социални тенденции. При все това достоверното, системно и доказуемо знание, разчленено в различни клонове и дисциплини, продължава да задава посоките и стандартите на цивилизационния вървеж, включително и смисловите ориентири на човешкостта. Продължава и синергията между *Музея* и *Науката* – прозорливо провидяна от създателите на първата експонирана колекция от старини в старинния Ловеч.

⁹⁶ Използваният в рамките на този текст термин старини е синоним на *културни ценности*. Позволявам си употребата му предимно в контексти, свързани с историята на музейното дело до към средата на XX век, когато действа *Законът за старините* от 1911 г., в който движимите и недвижими артефакти са обозначавани с този легален термин. Фактическото узаконяване на споменатия термин е осъществено още през 1890 г. чрез *Закона за издирване старини и за спомагане на научни и книжовни предприятия*. // Симеон Недков. Музеи и музеология. София, 1998, с. 125-130.

⁹⁷ *Иван Лалев*. Исторически музей Ловеч 1895-2005. Велико Търново: Издателска къща "Витал", 2007.

По мисия и по формален статус музеят е *институция с научен профил*. Тази специфика произтича не само от визираната в горния параграф национална традиция, но и от законовата рамка на културните структури в България. ЗКН изрично дефинира музея като "културна и *научна* организация" (чл. 24). Цитираната постановка влиза в пряк паралел със съдържателната характеристика на културната ценност като "нематериално или материално свидетелство за човешко присъствие и дейност, природна даденост или феномен, което е от значение за индивида, общността или обществото и има *научна* или културна стойност" (чл. 7). При тази диспозиция на легалните параметри, научната функция на музея се прикрепва към неотменимите същностни особености на структурата, свързана най-силно с идентификацията и анализа на артефактите, но и с всички останали дейности⁹⁸.

В приложен план научните анализи на движимите ценности се осъществяват от *щатни експерти* към музеите и галериите, заемащи длъжностите уредник, главен асистент, доцент, професор на основен трудов договор. Изискването за този тип трудово правоотношение произтича от материалната отговорност, която част от експертите носят за колекциите, свързани с техния професионален профил. От друга страна, научната дейност е високо специализирана и времеемка и с оглед на това трайната ангажираност на персонала с институцията е от съществено значение за продуктивността и ефективността на вложените интелектуални усилия. Според статистическите данни за 2013 г., в българските музеи работят 965 експерти на посочените по-горе длъжности. Преобладава-

⁹⁸ Бета Хараланова. Музеят – традиция и съвременност. Международна научна конференция. Габрово: Архитектурно-етнографски комплекс "Етъра", 2004, с. 153-159.

щото мнозинство са уредници. Специалистите с академични степени и длъжности са на щатна работа основно в музеите към Българската академия на науките, в другите национални музеи и в някои по-големи регионални музеи, където функционират научни групи – Варна, Шумен, Стара Загора, Русе, Пловдив, Кюстендил, Пазарджик и др. В отделни общински музеи също има специалисти с академични степени и длъжности – Панагюрище, Хисар, Полски Тръмбеш, Пирдоп и др. Тяхното кариерно развитие е обвързано с научните групи към по-големите музеи⁹⁹.

Като цяло може да се приеме, че подходяща административна рамка и творческа среда за развитие на научна дейност в българските музеи съществува. Парцелираността на тази среда и нестимулиращата политика на доходите по отношение на експертите с научни ангажменти в музеите – това пък са пречещите фактори, чиято контрапродуктивност системно изтласква висококвалифицирани кадри от музеите към университетските катедри и успоредно с това минимализира интереса на младите специалисти с докторска степен в съответното професионално направление да търсят реализация като музейни уредници и главни асистенти. По мое мнение, визираните несъразмерности са преодолими – с административно-управленски мерки и с инвестиране на повече усилия от страна на съответните принципали и на музейните директори за популяризиране креативния характер и високата нравствена възмеззедимост, която музейното кураторство осигурява на ангажираните с него професионалисти.

⁹⁹ *Наредба № Н-5* от 11 декември 2009 г. за реда за създаване и дейност на научни групи към музеите, издадена от Министерството на културата. Публикувана в *Държавен вестник*, бр. 2 от 8 януари 2010. // <http://lex.bg>

Специалностите, по които се развива научна дейност в музеите, са пряко обвързани с тематичния профил на съответната институция. Ключов маркер и тук е спецификата на фондовите наличности, които подлежат на научен анализ и на систематизиция в съответния академичен контекст. История, археология, етнология, антропология, изкуствознание, културология, филология, биология, ботаника, минералогия – това са най-разпространените научни специалности на българските музейни експерти. В обхвата на всяка една от тези специалности съществува профилиране, което е пряко зависимо както от отдела, в който работи ученият, така и от интерпретативните му нагласи и компетенции. Правило е музейните експерти да развиват своите научни умения в екипи по профил на дейност, тъй като науката е самотно занимание, но успоредно с това е и система от отношения и връзки, поддържащи (ре)продуктивността и изпълняващи коригиращи функции.

В логиката на очертаната особеност е обяснимо съществуването на пълноценно функциониращи *национални общности* от музейни експерти, консолидирани по научни интереси и специалности – археолози, граждански историци, военни историци, етнологи, филолози, изкуствоведи, природонаучници. Любопитно е да се отбележи, че тези общности функционират (в масовия случай) не около съответните институти на БАН (с изключение на археолозите), а около някои от водещите музейни структури – регионални, общински, национални. Спестявайки си изброяването на тези структури, ще отбележа само, че споменатите научни конфигурации са ясен израз на правилото, че смислените академични звена и инициативи се разгръщат трайно при наличието на две основни условия – ярки изследователи и дългосрочни проекти с продуктивна тематика и с реална прикрепеност към актуалните въпроси на научното знание и на обществения градеж в цялост.

Краезнанието като интердисциплинарен изследователски топос също е сред най-интензивно развиващите се продукти на музейните научни среди¹⁰⁰. Базирани в селища и региони с богата историческа, културна и природна среда, българските музейни институции попълват колекциите си основно с материали от селището, в което е седалището им, и от прилежащия му регион. Това напоследък е валидно дори и за част от столичните музеи, чиито фондове приоритетно се обогатяват от материали, свързани със София в качеството ѝ на един от българските градове и в качеството ѝ на столица от 1879 г. насам. С оглед на естественото регионално профилиране на музеите, проучванията върху природата, историята, изкуството, стопанството и др., имащи за свой тематичен център съответното селище и прилежащия му регион са не само полезни, но и перспективни. Защото в логиката на постмодерните реалности *националното* не е случващото се в центъра/столицата с определени отзвучи в периферията/провинцията, а случващото се на всички места с локални специфики и с повтарящи се нюанси, върху които оживява общото тяло на националната идентичност¹⁰¹.

¹⁰⁰ *Краезнанието* е комплексно проучване на дадено селище и/или регион ведно с изследователските продукти, създадени в хода на това проучване. Съществена предпоставка за научния статус на краеведските изследвания е методиката, по която се провеждат, да съответства на валидните към момента методики на съответния дял на научното знание. Вж. повече в: *Марин Ковачев*. Краезнание. Велико Търново: Издателство "Астарта", 2004.

¹⁰¹ Тази теза не е мое авторско творение. Тя е по-скоро обобщение на набиращите престиж през последните десетилетия хоризонтални представи за градежа на културата в постмодерното общество. Вж. близките по патос и съдържание съждения на Шарон Макдоналд, а и на целия авторски екип, участвал в създаването на цитираната книга. *Sharon Macdonald*. *Museums, National, Postnational and Transnational Identities*. // *Museum Studies: An Anthology of Contexts*. Second Edition. Editor *Bettina Messias Carbonell*. Blackwell Publishing, 2012, pp. 273-286.

Към логиката на експонирания хоризонтален културологичен модел е полезно да се добави и обективният факт, че много от събитията с общобългарска значимост не са се случили в настоящата столица, в която са разположени повечето от националните музеи. Напротив, преобладаващият брой от историческите и природни забележителности са локализирани в различни части на държавната територия – понякога силно отдалечени от съвременните урбанистични центрове и комуникационни артерии. Това обаче не е препятствие за местните музеи, изпълнявайки функциите си на научни центрове, да изследват артефактите и прилежащата им среда и да продуцират концепции и теории с висок коефициент на академична и социална конвертируемост. Ще си позволя два *разномащабни примера* – Кюстендил и Тутракан.

РИМ "Академик Йордан Иванов" – Кюстендил е сред музеите с добре разгърната структура, отлична репутация и богата фондова наличност, включваща материали от Праисторията до Съвременността. Музеят поддържа система от атрактивни обекти и реализира продуктивни проекти за попълване и популяризиране на фондовете. Към институцията е изградена научна група, включваща специалисти с академични степени и длъжности. Членовете на научната група и уредниците провеждат системни изследвания на факти и артефакти, свързани с Кюстендил, общината и областта. Резултатите влизат в основата на текущата документация – основно инвентарни книги, научни паспорти, научен архив. По-обхватните и системни проучвания се публикуват в поредицата "Известия на Исторически музей – Кюстендил", от която в периода 1989-2008 г. са отпечатани 16 тома. Освен това са отпечатани няколко монографии по история, археология, етнология, както и представителна група тематични и документални сборници, свързани с града и селищната мрежа около него. Чрез периодични конференции и симпозиуми към

кюстендилската тематика се приобщават и учени от други институции, чиито трудове също намират място на страниците на музейните издания. Практика е и експертите от музея да публикуват свои текстове в изданията на Българска академия на науките, на университети и други музеи, както и на Държавна агенция "Архиви". Така, регионалната проблематика влиза в продуктивна дифузия с други разрези на националната и локална история, обогатявайки смисловия и фактографски фонд на българската хуманитаристика. През последните години учените от РИМ – Кюстендил работят и по международни изследователски проекти, чиито резултати се отлагат в ресурсната мрежа на знанието за културното наследство на Балканите и Европа в цялост¹⁰². Трайни и продуктивни са контактите на Кюстендилския музей с преподавателите и докторантите от Историческия факултет на Софийския университет "Св. Климент Охридски".

Музеят в крайдунавския град *Тутракан* не е от най-големите общински културни структури в страната. Той обгрижва пет обекта, сред които фигурира антична крепост, рибарска махала и мемориален комплекс, посветен на Тутраканската битка (5 септември 1916 г.). Ведно с това музейните специалисти провеждат интензивни проучвания на миналото на града и региона. Не без сътрудничеството на извънмузейни краеведи и на учени от други институции през последните 15 години са подготвени за печат и издадени 21 книги – сборници със статии и документи, монографии, каталози на музейни ценности, каталози на изложби и др. Впечатляващи са двата монументални тома, посветени на историята на Тутракан от Древността до 1944 г., както и представителният колективен

¹⁰² Подробни сведения за научноизследователската дейност на екипа на РИМ – Кюстендил са представени на музейния сайт. // www.kyustendilmuseum.primasoft.bg

труд "Добруджа на кръстопътя на историята" (2013), включващ 34 научни текста от водещи специалисти от България, Русия и Украйна. Към това трябва да се добави и фактът, че описаната група изследвания съответстват на най-високите стандарти за съдържание, методология и оформление, присъщи на българската хуманитаристика през последните десетилетия. Със същото качество са и материалите, съпътстващи постоянните експозиции, сред които се откроява модерният и концептуално конструиран Етнографски музей "Дунавски риболов и лодкостроене"¹⁰³.

Посочените два примера са показателни за високия потенциал, който имат българските музеи, по посока развитие на научна дейност. В някои аспекти този потенциал е по-висок, отколкото в момента е потенциалът на някои признати за "класически" академични структури (например част от институтите на БАН), страдащи през последните години от недоимък на средства и от остър дефицит на креативност, а и от присъщата на част от българските академични структури инертност. Заявявайки това с пълна отговорност и не без тревога за съдбата на някои от действащите звена на българската хуманитаристика, определено симпатизирам на продуктивните усилия на голяма група музеи и галерии да се утвърдят като изследователски средища със специфичен профил и с открито присъствие в полето на знанието за българската история, култура и природа.

Отчитайки спецификите на музейната институция, трябва да се отбележи, че в изследователските дейности на музея ясно се открояват две фази – *протонаучна* и *научна*. Към протонаучната работа се включват идентификациите и описанията на ценностите в съответната документация

¹⁰³ *Уникални музеи в България...*, с. 118-123.

– протоколи, инвентарни книги, паспорти, картотеки. Специфичен елемент от тази подготвителна фаза са теренните проучвания – археологически, етнографски, демографски, извороведски, историографски и др. Сами по себе си обаче тези дейности не са *пълноценна наука*. Те придобиват статуса на наука тогава, когато с научна методика и със специфична методология се създадат завършени текстове в съответстващ на академичното знание жанр – съобщение, статия, студия, монография, аналитична публикация на артефакт/и или документи, библиографски анализи, рецензии, историографски очерци и др. С акта на публикуването в научно издание (по правило рецензирано и редактирано от утвърдени учени) текстът, продуциран от текущата музейна дейност, се превръща в научен материал, достъпен за възприемане и оценка от специализираната аудитория. Спазвайки споменатия алгоритъм на научна работа, много от българските музеи и галерии се вписват не само в националния контекст на академично знание, но и в международния. Това е валидно както за продуктите на големите структури като Националния археологически институт с музей, така и за по-малки музеи и галерии: РИМ – Добрич, РИМ – Пазарджик, РИМ – Шумен, Исторически музей – Омуртаг, Исторически музей – Павликени, Художествена галерия – Добрич¹⁰⁴, Художествена галерия – Русе, Художествена галерия – Казанлък, Художествена галерия – Варна и др.

¹⁰⁴ Една отлична илюстрация на добрите практики в това отношение е дейността на *Художествена галерия Добрич*, чийто екип за периода 2001-2013 г. е подготвил и издал девет книги с изкуствоведска тематика, включително и луксозни двуезични каталози. Съществен научен принос представляват сборниците "Добруджа в изобразителното изкуство" (2006), монографията на Мария Паскалева "История на Художествена галерия Добрич" (2003), както и юбилейният двуезичен каталог "50 години Художествена галерия Добрич" (2013). Вж. www.dobrichgallery.org

Относително новата за България научна област на *музеологията* с нейната приложна част *музейното дело* също са сред изследователските приоритети на редица структурни звена на националната музейна мрежа. Това предзададено обстоятелство се обективизира през последните десетилетия в изданията, последвали редица форуми – тематични срещи, конференции, симпозиуми, кръгли маси, семинари, изложби. Като водещи по поставянето и поддържането на музеоложката тематика се открояват Националният военноисторически музей¹⁰⁵, Националният литературен музей¹⁰⁶, музеите към БАН, РИМ – Плевен, РИМ – Пазарджик, РИМ – Габрово, РИМ – Хасково¹⁰⁷, както и общинските музеи в Трявна, Полски Тръмбеш, Троян, Павликени. Успоредно с това се чувства осезаем спад на теоретичната и консултантска дейност на специално създадения и поддържан в продължение на десетилетия към Националния исторически музей *Републикански научно-методически център по музейзнание*¹⁰⁸. Този спад на практика доведе до фактическа липса на национално средище, изпълняващо координиращи функции по отношение развитието на музеологията като научноприложна дисциплина и на музейното дело като система от правила и практики за адекватно и ефективно управление на движимото културно наследство в страната.

¹⁰⁵ *Музеят и предизвикателствата на XXI век*. Материали от конференция, 1-2 юли 2011. София: Национален военноисторически музей, 2013.

¹⁰⁶ Национална научна конференция "Литературният музей: проблеми, практики, перспективи". София, 8 юни 2011 г. // *Известия на Националния литературен музей*. Т. 6. София, 2012, с. 13-93.

¹⁰⁷ *Музеологията в България днес*. Доклади и съобщения от Национална научна конференция, Хасково, 15-17 ноември 2007. Регионален исторически музей Хасково, 2007.

¹⁰⁸ *Екатерина Цекова*. Републикански научно-методически център по музейзнание. // *Известия на Националния исторически музей*. Том 14. София, 2004, с. 397-401.

Независимо от това, привидно нецентрираните инициативи на отделни ведомства – музеи, галерии, университети, общини, Министерство на културата, организации с нестопанска цел и др. – за обсъждане на идеи в областта на музейната теория и практика създават просторна зона на обмен на концепции и опит¹⁰⁹. Пределите на тази зона са обитавани от *духа на целостта*, присъщ на българската музейна мрежа, но материализиран (по мое мнение) в недостатъчна степен. Пак този дух задава насоките и патоса на нарастващия брой музеоложки проучвания, създавани от практикуващи музейната професия експерти – уредници, реставратори, академичен състав, музейни директори, художници, преводачи и музейни педагози. Вместен в привидно описателни текстове за всекидневни практики и единични прояви, духът на целостта витае настойчиво във всеки един разказ за тревоги и идеали, движещи експертите и останалия музеен персонал по посока на по-отговорно и по-смислено изпълнение на трудната мисия по опазване и експониране на националното културно наследство¹¹⁰.

Научноизследователската дейност на българските музеи е открит компонент от действащата система за опазване и популяризиране на културното наследство. Чрез нея се осъществява пълноценно акумулиране на

¹⁰⁹ Национален семинар "*Добри практики: музеите и работата им в мрежи (общинска и държавна администрация, НПО, културни институти, образователни институти и други организации, работа с доброволци)*", Велико Търново 17-18 ноември 2011 г. Редактор *Хитко Вачев*. Велико Търново: Издателство "Дар-Х", 2012.

¹¹⁰ Тази констатация намери пълно потвърждение в работата ми върху едно скорошно издание, събрало статии и студии на музейни специалисти по проблемите на приложната музеология. Вж. *Културно наследство и културен туризъм: Музейни перспективи*. Сборник с доклади от Международна научна конференция, посветена на 110-годишнината на Регионалния исторически музей – Шумен. Редактор *Вера Бонева*. Регионален исторически музей Шумен, 2014.

представи и концепции за отделни обекти, за исторически и културни тенденции, за художествени творби, автори и направления. Вписани в цялостния контекст на академичната среда, продуктите на музейната научна активност (сборници, монографии, периодични издания, справочници, документални книги, библиографии, енциклопедии, каталози) задават модели на анализи и попълват фактичността на хуманитарните, обществените и на природните науки по начин, осигуряващ все по-стабилни перспективи за осмислянето на българския културен и природен пейзаж, както и за утвърждаването на музейните институции като ключови топоси за поддържане духовните устои на обществото.

Връщайки се към припомнения в началото на този параграф факт на изначално свързване на един от първите извънстолични музеи – Ловешкия¹¹¹, със символното име на местното читалище *Наука*, определено можем да потвърдим, че извървеният от тази институция (а и от сродните ѝ структури в България) през последните сто и двадесет години път определено следва неравното трасе на позитивното и системно знание, което по стара просвещенска традиция и по правилата на модерната комуникация обозначаваме с извисената дума *Наука*.

¹¹¹ Резултатите от научната дейност на *РИМ – Ловеч* през последните две десетилетия са видими в поредицата *Известия на РИМ – Ловеч* – том 1-9 (1995-2013), в поредицата от фототипни издания "Съкровищница", в няколко авторски книги на бившия директор *Иван Лалев* и в един професионално подготвен каталог със заглавие "Колекция "Националноосвободително движение в Българско" (2014). Продукти на тази дейност са смислените промени в експозициите, както и атрактивните дейности с публики и медии. Библиографските данни за споменатите издания са достъпни в електронния каталог COBISS на НБКМ. // www.nationallibrary.bg

2.7. THE MUSEUM AND THE CONTEMPORARY SCIENCES

Museums are *scientific institutions* by its origin and formal status. Historically, museums have conducted scientific investigations since the time of their foundation. The main subject of this activity are the respective collections of artifacts. The results are also bound by the specific performances of establishments in the fields of care for collections, preservation of objects, display and popularization of some valuables, museum marketing and museum management.

Scientific researches in Bulgarian museums are carried out by highly qualified experts with an appropriate academic profile. The vast majority of museum scientists are specialists in history, archaeology, ethnology, anthropology. There are also experts in the fields of natural and technical sciences. They complete inventory records and other specific documentation during the procedures of object identification, description, systematization, and analyzing.

Besides, Bulgarian museums organize *scientific forums* – conferences, symposiums, and seminars. The results of them have been published in different kind of conventional and electronic books and journals. A significant group of museums issue their own periodicals – yearbooks, proceedings, reference books. The monographs, catalogues, documental and thematic publications are also intrinsic to a high number of museums.

During the last two decades a more distinctive interest in *museology* as a specific scientific topic could be noted. The objective and subjective center of this research category are the most of national and some of regional museums.

Втора част

МРЕЖАТА

Second part

THE NETWORK

3.1. ОСНОВНИ ИСТОРИЧЕСКИ СЪПЪКИ В РАЗВИТИЕТО НА МУЗЕЙНАТА МРЕЖА

Първите брънки от веригата на българските музеи се появяват в края на XIX и началото на XX век. Част от тях са резултат от културната активност на структурите на държавната власт – Естественоисторическият музей в София (1889 г.), Народният музей в София (1892) и Училищният музей в София (1905 г.). Друга част са продукт от работата на местни археологически дружества – музеите във Варна (1906 г.), Стара Загора (1907 г.), Шумен (1904 г.). Някои от извънстоличните музеи са организирани от учителските екипи на престижни гимназии – Кюстендил (1897 г.), Русе (1904 г.), Габрово (1883 г.). Забележима е ролята на читалищата за създаване и поддържане на музеи – особено през втората четвърт на XX век – Казанлък, Сливен, Пазарджик. Независимо от начина, по който възникват, първите български музеи бързо се превръщат в стожери на културния живот в съответното селище, в образователен център и в приоритетна грижа на местния елит, както и на властите – локални и централни. По данни на официалната статистика, към 1950 г. в страната съществуват 74 музея¹¹², в които се включват както държавните учреждения (описани в *Таблица №2*), така и музейните сбирки към читалища, общини и дружества.

Макар и все още крехка, към средата на XX век музейната мрежа покрива няколко десетки селища (сред които и села), включва общи и профилирани музеи, обгрижва представителен обем културни ценности, разполага с немногоброен, но отдаден на работата персонал от щатни

¹¹² *Статистически годишник на Народна република България*. Съкратено издание. София, 1956, с. 119.

сътрудници и доброволци¹¹³. Конструктивен опит е акумулиран и в областта на музейното законодателство и музейното управление¹¹⁴. Поставено е началото на успешни инициативи по експониране на веществените материали и произведенията на изкуството и по социализиране на представителни старинни сгради за музейни нужди. Появяват се първите културни комплекси, включващи музеи, паметници, исторически паркове, храмове, градска инфраструктура – Плевен, Копривщица, Варна. Пак през този период са организирани първите класически музеи на открито, един от които е *Паметникът на Освобождението на връх Шипка*, открит тържествено през 1934 г. Създадени са и най-ранните мемориални музеи – Музеите на Иван Вазов в София и Сопот, Музеят на Тодор Каблешков в Копривщица, Музеят на Алеко Константинов в Свищов, Музеят на Васил Левски в Карлово, Музеят на Христо Ботев в Калофер. Като цяло може да се приеме, че макар и крехка, към средата на ХХ век българската музейна мрежа е неотменим компонент от структурата на културните организации в страната, притежаващ свое влияние и отправящ специфичните си послания към немалък брой посетители и други аудитории.

Резкият политически обрат в развитието на страната след *9 септември 1944 г.* слага своя отпечатък и върху музейната мрежа. Макар и поставени на втори план в реформените концепции на комунистическите управници, музеите претърпяват съществени промени – кадрови и управленски до към края на 40-те години, а през първата поло-

¹¹³ *Симеон Недков*. История на музейното дело в България. София: Агенция "Европрес", 2006, с. 183-232.

¹¹⁴ *Соня Пенкова*. Музейната мрежа в България: Последните двадесет години 1989-1912. София: Национален военноисторически музей, 2012, с. 40-59.

вина на 50-те години – съдържателни и структурни. Отчитайки въздействия потенциал на експозициите и на движимите културни ценности, ръководителите на "културния фронт"¹¹⁵ създават условия за продължаване работата на съществуващите музеи с тенденция за увеличаване броя им и за експониране на паметни места в селища, където те преди това не са съществували. От 1952 г. начева масирана кампания за пълно подчиняване на този сегмент от културната среда на постулатите на комунистическата идеология или както е отбелязано в един официален доклад от това време: "Музеите у нас трябва по план да се превърнат в истински нагледни школи за усвояване на марксистко-ленинското учение за развитието на обществото и природата"¹¹⁶.

Следвайки неотклонно цитираната парадигма, до към края на 50-те години всички музеи в страната са одържавени. На мястото на старите експозиции идват нови или обновения, доказващи принадлежността на институцията към системата на "комунистическото възпитание на младежта и трудещите се". Макар и привидно повърхностна, трансформацията на музеите от културни в идеологически учреждения засяга дълбоко устоите на всички основни прояви, поставяйки акцент върху пропагандирането на идеологически клишета и върху популяризирането на официозни тези за историята и културата. Успоредно с това нараства броят на музеите, посветени на паметта на дейци на социалистическото и комунистическото движение. През 60-те години на XX век практически във

¹¹⁵ Тук ползвам популярното клише от епохата на социализма, станало основа на един от най-задълбочените анализи на политиките на комунистическия режим по отношение на културата. Вж.: *Иван Еленков*. Културният фронт: Българската култура през епохата на комунизма – политическо управление, идеологически основания, институционални режими. София: Институт "Отворено общество" и Издателство "Сиела", София 2008.

¹¹⁶ *Симеон Недков*. История на музейното дело..., с. 243.

всеки един музей има отдел или поне щатен сътрудник, ангажиран с въпросите на идеологията и комунистическата пропаганда. Развива се и тенденция за увеличаване броя на специализираните музеи и на музеите с краеведски характер.

Таблица №2
Ключови показатели
за българските музеи по десетилетия
за периода 1930-2010 г.¹¹⁷

Година	Музеи	Персонал	Ценности
1930	17	86	383887
1940	19	145	621210
1951	85	Няма данни	Няма данни
1960	118	340	1799945
1970	154	1259	2645071
1980	199	2699	3009000
1990	223	3851	4769925
2000	224	2226	5541546
2010	201	2500	6320000

Видимото в *Таблица №2* удвояване числеността на музеите през 70-те и 80-те години на отминалото столетие е продукт на целенасочена политика за учредяване на

¹¹⁷ Данните са извлечени от статистическите годишници на България за съответните години. Всички книги от поредицата са публикувани пълнотекстово на специализирания сайт, създаден от Националния статистически институт с име *Дигитална библиотека*. // statlib.nsi.bg

нови институции и за разширяване структурата на действащите. Пак през този период укрепват и *Окръжните исторически музеи*, чиито обхват на дейност съвпада с териториалния обхват на всеки един от 28-те административни окръга (обособени през 1959 г.), със седалища в окръжните градове. Така страната се оказва изцяло покрита с административни учреждения с музеен профил, изпълняващи ръководни, консултантски и методически функции по отношение на всички останали музеи и музейни сбирки в отделните окръзи. Макар и продукт на най-нелицеприятните елементи в технологиите на музейността през този период – идеологизацията и унификацията, описаният модел на управление на музейната мрежа, свързан с окръжните музеи, се оказва един от най-жилавите и най-ефективните. Неслучайно той беше частично възпроизведен след 2000 г. чрез създаването на регионалните музеи, към чиято структура през 2006 г. се включват всички извънстолични културни организации, приемници на бившите окръжни музеи¹¹⁸.

Позитивните промени в системата на музейните институции през 70-те и 80-те години на ХХ век се свързват и с подчертано подобряване на *сградния фонд* – една политика, включваща мащабно строителство на нови музейни сгради – Пазарджик, Монтана, Враца, Шумен, Смолян¹¹⁹. Значителни са и *фондовите постъпления*, отличаващи се обаче с осезаеми диспропорции – голям обем археологически материали, етнографски ценности, документи и книги от Възраждането, вещевени ценности на православния култ, мемориални сбирки за исторически личности, свръхмного материали за комунистическото

¹¹⁸ Подробно статутът и функциите на регионалните музеи са описани по-нататък – в *Част 3.3*.

¹¹⁹ *Сгради и комплекси за култура*. София: Министерство на културата, 1986.

движение и социалистическото развитие. Неглижирането на събирателската работа по теми като градския бит в буржоазната епоха, стопанската история до средата на ХХ век, историята на буржоазните политически партии и формации, историята на техниката и технологиите, конституционната история, историята и културата на етническите малцинства и др. създава и досега чувствителни дефицити в работата на регионалните и общинските музеи.

Специалните привилегии, с които беше облагодетелствано художническото съсловие през епохата на държавния социализъм, дадоха тласък за обособяване на *художествените галерии* като отделни културни институции с музеев характер. Както окръжните, така и част от градските галерии по правило са конструирани върху фондови наличности, съставляващи част от културното богатство на местните музеи. По този начин се създава и Националната художествена галерия, учредена през 1948 г. като самостоятелен музей чрез отделянето на художествената сбирка, събирана в продължение на повече от половин век в Народния/Археологическия музей в София. През първите години от историята на галерията тази сбирка се надгражда с разпоредително изземване на ценности от помалки музеи¹²⁰, а по-късно – чрез откупки от съвременни автори. Към по-голяма част от художествените музеи през периода на социализма се създават отдели за църковно изкуство, където се трезорират икони, дърворезби и фрески,

¹²⁰ Показателна в това отношение е една официална разпоредба на министъра на културата Рубен Абрамов от 1956 г. за прехвърляне на 74 шедьовъра на големи майстори от фондовете на градските галерии и музеи в София, Сливен, Свищов, Стара Загора, както и от сбирките на БНБ, БАН, МС, МВнР и др. към колекцията на Националната художествена галерия. Вж.: *Свобода Гюрова*. Музейното дело в България 1954-1957. Регионален исторически музей – Плевен, 2014, с. 675-681.

иззети по административен ред от затворени или от действащи православни храмове и манастири.

Непредубеденият прочит на статистическите данни и на съдържателните аспекти на работата на българските музеи към края на 80-те години на ХХ век показва, че в края на епохата на държавния социализъм съществува една разнообразна и добре развита музейна мрежа, включваща над 200 институции, сред които и богати музеи с национално значение (*Таблица №3*). Подведомствена на местните и централни административни и партийни (комунистически) власти, тази система е представителна както за моделите на функционирането на нестопанския сектор в държавнорегулираното общество, така и за неизмеримите културни и природни богатства на страната.

Условната периферия на музейната мрежа по това време е уплътнена от близо 580-те *музейни сбирки*¹²¹, поддържани към средата на 80-те години от читалища, предприятия, професионални дружества, спортни организации и други формации с имитативно граждански характер. Значим брой от тези музейни сбирки бяха разграбени и/или унищожени в хода на разрухата и криминализацията от първите години след Десетоноемврийската промяна. Част от тях обаче продължиха съществуването си и се превърнаха в стабилна основа на по-новите музеи – Пещера, Стрелча, Петрич, Харманли, Брезник, Царево и др. Друга част от музейните сбирки, след известни сътресения и реструктурирания, се преляха в недържавния сектор и сега съставляват представителен компонент от действащите към момента 601 обществени колекции (*Таблица №5*).

¹²¹ Тодорка Долапчиева. Музейните сбирки в Народна република България. // 40 години социалистическо музейно дело в Народна република България. София, 1985, с. 126-127.

Историческата коректност изисква да отчетем и един от *несъмнените минуси*, получени в наследство от този период в развитието на музейното дело. Става дума за прекомерната *стандартизация* на дейностите, присъща на държавния социализъм. Стандартизация, довела до близки по структура и съдържание фондове, до еднотипни експозиции, до доминацията на наратива над естетиката, до фрагментираността на изследователската тематика, до капсулираността на експерти и фондове, до скритото (или открито) очакване нещата да се решават "отгоре", до търсене на промяна във формата без готовност за промяна в съдържанието, до прикритата, но съществуваща колизия между център и периферия, между малки и големи институции, между столични и извънстолични музеи. Макар и надмогнати частично през последните 25 години, споменатите недъзи на музейността продължават да присъстват (видимо или невидимо) в някои от сегментите на съвременните културни мрежи, да се прикриват зад актуални предимства и недостатъци на публичното битие. И най-вече да показват, че *добрият музеен консерватизъм* има скрито лице и то се нарича инертност и формализъм.

Резките и непредсказуеми по размаха и посоките си промени, разтърсили българското общество в началото на 90-те години на XX век, променят и музейната мрежа. Поставени в условията на непознатата в практически план на който тогавашен управленец пазарна икономика и всред сътресенията на поредица от административни реформи, българските държавни музеи се оказаха притиснати от недоимък на кадри, финанси, идеи, публики, перспективи. През последното десетилетие на XX век почти всички паметни места и мемориални структури, свързани с дейците и идеологемите на комунистическото движение, бяха закрити. Фондовете им в повечето случаи се прехвърлиха към на-

ционалните или по-големите общински музеи. Отделите, посветени на комунистическото движение и социалистическата епоха, бяха преобразувани и започнаха да работят като общо-исторически или профилирани в друга социална област. Практически всички специализирани експозиции, посветени на събитията след 1944 г., бяха закрити. Такава съдба сполетя и частите от съответните обзорни експозиции на бившите окръжни и на общинските музеи. Извън 20-тината национални институции, които останаха на пряко подчинение на Министерството на културата и на няколко други централни ведомства, всички останали публични музеи останаха да тежат върху изтънелите бюджети на българските общини. Това обстоятелство доведе до вторична стагнация на сектора през кризисното десетилетие след 1989 г. – както поради липсата на координиращи структури на регионално ниво, така и поради оскъдицата на средства, отделяни в общинските бюджети за култура. Редуцирали състава си с около 1/3 (в общонационален план), смалили дейности и контакти, стеснили обхвата на проучвания и експедиции, българските музеи излязоха през този период с едно основно постижение – съхранена фондова наличност. Колкото и прозаично да изглежда на фона на размаха на дейностите от 80-те години на XX век или на разнообразието на инициативите от последното десетилетие, това *постигнение* е ясно свидетелство за жилавостта на музейната мрежа в България и за високото качество на кадрите, които въпреки оскъдицата на средства за издръжка и символичните заплати, получавани в продължение на десетилетия, не допуснаха движимите културни ценности във фондохранилищата и в експозициите да се похабят, разпилят или погубят. Това обстоятелство, съчетано с новите възможности за развитие на музейната дейност след 2000-та година, доведе до постъпателна стабилизация на музейната мрежа и до всички нейни съвременни прояви, постижения и диспропорции, за които става дума в следващите параграфи на настоящия обзор.

3.1. MAIN HISTORICAL STEPS IN THE MUSEUM NETWORK DEVELOPMENT

The prevailing part of current Bulgarian museums are successors of analogous *government and non-government institutions*, which had been created during the first half of 20th century. The rule is that the biggest national museums in Sofia are established by governmental structures, whereas the provincial museums are product of local activities of civic associations, influential high schools, and some municipalities. Thus, by the middle of the previous century, in Bulgaria were functioning slightly more than 70 institutions, representing all types and forms of classical museum structures.

From the mid-40s to the late 80s the museum system resided in the social environment of the communist regime. The strong centralized control, the *powerful ideologization*, and the functional unification were the main features of museum model during the mentioned period. Beyond that it is necessary to say that the communist state invested significant resources to enlarge museum network. The emphasis on the material and financial resources was also part of the communist cultural activities. Nevertheless, in the 90s Bulgarian museum system was severely destabilized – structurally, valuably, and mainly by the personnel standpoint.

Between the years 2000 and 2009 some *substantial reforms* were accomplished. As a result most national and regional museums were stabilized. The municipal cultural institutions were placed under favorable conditions. The penetration of information technologies and the generation shift gave an additional impetus to the museum sector. Nowadays the most museums are stable and prestigious cultural establishments working successfully in the field of protection, exploration and popularization of our historical heritage and natural richness.

3.2. НАЦИОНАЛНИ МУЗЕИ

"Със създаването на НИМ [през 1973 г.] се реализира една дългогодишна мечта на патриотично настроените български граждани от всички социални и професионални групи. Националният исторически музей възплъщаваше в себе си идеята за националното достойнство и в представата на всички българи се превърна в център за възпитание в патриотизъм и преклонение пред националната история и ценности."¹²² Тези две изречения стоят в началото на концепцията, с която през 1998 г. Иля Прокопов печели конкурса за директор на Националния исторически музей. Звучащи към настоящия момент леко клиширано и силно приповдигнато, те съдържат реален отзвук от обстоятелствата около създаването на визираната институция, конструирана от социалистическите управници като средище, призвано да поддържа целостта на обществото чрез подредените в музееен ред свидетелства на "славното" минало. Колкото и странно да изглежда, идентични мотиви стоят в основата на създаването на практически всички останали музеи с общобългарски обхват на дейност – както преди 1944, така и след 1989 г.¹²³ Съзнавайки ясно мощната консолидираща енергия на националната идея, политическите елити през различните епохи системно стимулират налагането на тълкувателни модели, открояващи величието или драмата на общността, уникалността на нейния исторически развой, благодатта на обитавания къс от земната повърхност, дълбоките корени на традиционната култура, магическата сила на езика. Една от работещите технологии за вграждане на

¹²² *Иля Прокопов*. Концепция, структура и дейност на НИМ за периода 1998 - 2001 г. // *Култура*, бр. 33 от 21 август 1998.

¹²³ *Симеон Недков*. Музеи и музеология, с. 298-218.

изброените митологеми в социалната плът е *националният музей*¹²⁴. Без да бъде откритие на българските политици, интелектуалци и управници, тази технология се прилага последователно с различна интензивност и в различни културни разрези от края на XIX век насам.

Съдържанието на *Таблица №3* демонстрира по убедителен начин, че съвременните национални музеи се появяват при различни обществено-политически обстоятелства през всички основни епохи от историческото развитие на страната след учредяването на Княжество България (1878/1879). Дори и без да отчитаме различните преобразувания (структурни, системни, съдържателни), осъществявани през годините върху мрежата на националните музеи, може да приемем, че *централните институции на държавата* са имали водеща роля при създаването и поддържането на този представителен сегмент от културната среда. Нещо повече, развоят на всеки един от 16-те музея, включени в този престижен списък, илюстрира наличието на подчертана приемственост в управлението на музейната мрежа от съответните принципиали – Княжеската/Царската (до 1946) институция, Министерството на народното просвещение (до 1947), Комитета за наука, изкуство и култура (до 1954), Министерството на културата и др. Тази приемственост е осезаема в начина на попъл-

¹²⁴ Тази концепция е подкрепена с богата фактичност от съдържанието на един представителен сборник за националните музеи в Европа, създаден в рамките на мащабен международен проект. // *Building National Museums in Europe 1750–2010*. Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna, 28-30 April 2011. Linköping Electronic Conference Proceedings, No. 64. Editors Peter Aronsson and Gabriella Elgenius. Linköping, Sweden, 2011. Електронното издание на сборника е публикувано на сайта на Шведския Linköping University. // www.ep.liu.se

ване на колекциите, в стимулирането на научната дейност, в инициативите за утвърждаване средищния характер и високия авторитет на националните музейни институции.

Таблица №3
Националните музеи в България,
подредени по година на създаване

1889	Национален природонаучен музей
1892	Национален археологически музей, официален приемник на Народния музей в София
1906	Национален етнографски музей
1933	Национален музей "Васил Левски"
1944	Национален музей "Христо Ботев"
1948	Национален музей на българското изобразително изкуство
1956	Национален земеделски музей
1957	Национален политехнически музей
1964	Национален парк музей "Шипка Бузлуджа"
1973	Национален исторически музей
1976	Център за подводна археология
1976	Национален литературен музей
1977	Музикален център "Борис Христов"
1985	Национална галерия за чуждестранно изкуство
1986	Национален музей "Земята и хората"
2007	Национален антропологичен музей

По традиция и по формален статус националните музеи в България се отличават с няколко особености – имат общодържавен териториален обхват на дейността си, принципал им е Министерството на културата (в някои от случаите в сътрудничество с БАН и със Селскостопанска академия¹²⁵), основните им финансови постъпления идват от републиканския бюджет. Общодържавният обхват на функционирането на институциите във визираната група се отнася до възможността да попълват колекциите си с артефакти от територията на цялата страна, до националната представителност на експозиционните им изяви, до методическите функции по отношение на останалите музеи с аналогичен профил (държавни, общински, частни, смесени), до задължението да провеждат висококачествена научноизследователска дейност, съответстваща на утвърдени международни стандарти. Факт е, че практически всички действащи към момента национални музеи покриват (в една или в друга степен) представените изисквания, следвайки своята специфика и съобразявайки се с особеностите на ценностите, от които е съставен техният фонд¹²⁶.

¹²⁵ Включването в този списък на националните по обхват музеи, действащи в пределите на БАН и СА, е свързано със специалното положение в общодържавен план на двете научни ведомства, създадени и управлявани със специални закони – Закон за Българската академия на науките (1991) и Закон за Селскостопанска академия (1999). // www.lex.bg

¹²⁶ Позитивен пример в тази насока е *Националният музей на българското изобразително изкуство*, в чийто Правилник от 2010 г. изчерпателно са дефинирани задълженията на екипа по обгрижване художествените ценности на галерията, като са отбелязани и методическите ангажменти на институцията по отношение на всички останали музеи на изобразителното изкуство в страната. Текстът на визирания *Правилник* е публикуван на сайта на Националната художествена галерия. // www.nationalartgallerybg.org

Макар и създадени в различни епохи, действащите национални музеи покриват всички основни тематични полета, свързани с опазването на движимите културни ценности – история, археология, етнография/етнология, антропология, изкуство, природа, техника. Позитивен е и фактът на съществуването на три мемориални музея с национален статус. И трите имат за свои обекти фигури и събития с безспорна национална значимост – Васил Левски (1837-1873), Христо Ботев (1848-1876), Освободителната война от 1877/1878 г. Географската положеност на тези три мемориални музея в централната част на страната (Карлово, Калофер, Парка "Шипка – Бузлуджа") създава допълнителни възможности за достъп до тези ключови места на колективната памет.

Хоризонталният разрез на мрежата от национални музеи е показател за добра разгърнатост и за позитивен потенциал по отношение контакти с публики и колаборации с други културни структури – не само в столицата, а и в редица други селища. От 16-те национални музея само четири имат седалища извън София, съответно в Карлово, Казанлък, Калофер и Созопол. Тази особеност е логичен продукт на политиката за центриране на националните структури в София, провеждана системно от 1878/1879 г. до настоящия момент. При все това музейната мрежа (поради прикрупеността си към ценности с висока значимост, повечето от които обаче са разположени отвъд географските граници на Софийското поле) демонстрира перманентно центробежие. В резултат на това центробежие към момента пълноценно работят 53 основни звена на 16 национални музея в 16 града и села на България (*Таблица №9*). Градовете Шумен, Велико Търново, Сливен, Казанлък, Козлодуй, Асеновград, Земен, както и селата Добърско (обл. Благоевград), Драганово (обл. Велико Търново), Байлово (Софийска област), Шипка и Шейново (обл.

Стара Загора) също са част от географията на българските национални музеи – чрез филиалите и другите основни звена на съответните принципи, разположени в тях. (*Приложение №5.1а*). Подчергано позитивен е фактът, че една от особеностите в развитието на споменатата мрежа през последните десетилетия е създаването или трансформирането от местни в национални на съществуващи обекти, разположени преди всичко *извън столицата*. Тази тенденция не понижава значимостта на топосите с формализиран национален статус, тъй като огромният брой от културните ценности в страната по значение и лъчение са национални. Така обаче се дават по-силни гаранции за доброто устройство, финансиране и функциониране на отделните музейни обекти. Осигуряват им се и по-преки пътеки за международна комуникация, както и по-добри шансове за надмогване на местнически интереси с деструктивен характер, присъщи понякога на общинските и областни администрации.

Националните музеи са владелци и на най-богатите *фондове* от движими културни ценности. Това положение се е създало по няколко основни причини. Исторически погледнато, във визираната група са институциите с най-продължително самостоятелно съществуване, което им е осигурило повече постъпления през годините. От друга страна, националният статус е по-притегателен за потенциалните и реални дарители, както и за гражданите, предлагащи ценности за откупуване. Възползвайки се от този статус, Музеят "Земята и хората" в София, е събрал 77% от образците в основния си фонд (29020 м.е. към 2013) от дарения¹²⁷. Подобно е положението на филиала на НЛМ във Велико Търново – Къща музей "Емилиян Ста-

¹²⁷ Данните са от статията "Обща информация за музея", публикувана на ведомствения Интернет сайт. // <http://earthandman.org>

нев", формирал фонда си предимно от дарения от роднините на писателя, включващи и правата върху интелектуалната му собственост. Важна предпоставка за богатството на фондовете на националните музеи са по-големите бюджети, разширяващи хоризонта на събирателската работа – експедиции, разкопки, откупки и др. Относително помногобройните екипи на националните музеи също са сред техните предимства, свързани с попълването на фондовете и с тяхната обработка. Последната особеност е силно открито при музеите на изкуствата, които чрез повече и по-подготвен персонал рязко увеличават шансовете си да идентифицират художествени творби с висока стойност, както и да създадат благоприятна среда за евентуалното им постъпване в музей.

Обемът на фондовите наличности на повечето от националните музеи също е впечатляващ. Тук несъмнен лидер е *Природонаучният музей* със своите около 1 млн. фондови единици. Следват Националният исторически (с около 700000) и Националният археологически музеи. Зад тези респектиращи цифри се крият стриктно обособени колекции, формирани и обработвани по действащите закони и научни норми. Не по-малко значими са около 50-те хиляди произведения на изкуството, обособени в четири големи колекции в Националната художествена галерия или 70-те хиляди културни ценности, обгрижвани от Националния етнографски музей. Макар и с десетократно по-малък брой на музейните си предмети в сравнение с "първенците", двата последни музея не са сред изоставащите, тъй като в приложното поле на музейната теория и практика цифровите стойности са *само един от измерителите* на богатството. Другите измерители са естетическата стойност, културното или историческо значение, уникалността, положеността в определен социален контекст,

образователният ресурс и т.н. По тази логика Къщата музей "Христо Ботев" в Калофер може да се определи като истинска съкровищница на националната памет за възрожденската епоха и за магнетичния ѝ представител, дори и като се има предвид, че в споменатия национален музей се съхраняват *само две оригинални вещи* на поета – личният му часовник и принадлежностите му за писане.

Сградите, в които са устроени националните музеи, в повечето случаи също са фактор, разширяващ въздействието на институцията. Дворецът на владетелите на Третото царство (седалище на Етнографския музей и на Националната художествена галерия), монументалната Буюк джамия (обитавана от Археологическия музей), Резиденция "Бояна" (обитавана от Националния исторически музей), първото специално музейно здание (обитавано от Природонаучния музей) – всички тези обиталища на архитектурната памет за различни епохи, стилове и мъгъци публични структури поставят съвременните музеи във вторични исторически контексти, добавящи към експозиции и дейности допълнителни интериорни и екстериорни нюанси. Любопитно е да се отбележи, че изобретателността на архитекти и дизайнери е способна да превърне в привлекателна музейна сграда дори и амортизирана работилница за поддържане на военна машинария¹²⁸, какъвто е случаят със зданието, което е дом на Музея "Земята и хората". Особен привкус на автентичност притежават всичките 19 музеефицирани жилища на литературни творци или на видни общественици, прилежащи към мрежата на националните музеи. Музеите храмове, музеят кораб "Радецки", музеите паркове "Шипка" и "Бузлуджа" за-

¹²⁸ *Hristo Gantchev. The Sofia National Museum "Man and Earth" and the Approach to Early 20th Century Traditional Buildings. // Deutsche UNESCO Kommission, Newsletter, 1990, №3, pp. 49-52.*

реждат с неизчерпаемо разнообразие и респектираща достоверност местата на историческата и културна памет, в които са ситуирани част от националните институции на паметта. Така, все по-засилващият присъствието си в тази културна верига елемент *in situ* все по-отчетливо увеличава колорита и представителността на националните музеи в България.

Експозициите на националните музеи са сред най-престижните представители на своя жанр. Практически всички институции от анализираната група поддържат постоянни експозиции. В по-голямата част от случаите това са класически монументални презентации на ценности с висок културен заряд, обемащи относително широки архитектурни пространства. Това е валидно за Националния исторически музей, Националния природонаучен музей, Националния политехнически музей, Националния музей на българското изобразително изкуство. Макар и не толкова обемни, но хомогенни, интересни и раздвижени са постоянните експозиции и на другите национални музеи – Археологическия, Етнографския, Антропологичния, Земеделския. Къщите музеи, принадлежащи към структурата на Националния литературен музей, успешно поддържат модела на експозицията от типа възстановка, като за съжаление част от тези значими топоси на паметта за титаните на българската литература, не са в подобаващо на мисията и функцията им физическо състояние. В съдържателно и дизайнерско отношение филиалите на НЛМ също търпят критика – както от гледна точка на високите съвременни естетически стандарти, така и от гледна точка на неоползотворените в достатъчна степен възможности за интерпретация на творческите светове на авторите, възсъздали и крепили българската национална идентичност чрез магията на словото.

Един от отличните примери за необемна, но смислена и притегателна експозиция е със сливенски адрес. Разположен

в старата част на областния град, *Музеят на текстилната индустрия в Сливен* е филиал на Националния политехнически музей. Той се помещава в бивша училищна сграда, намираща се в близост до превърнатата през ХХ век в затвор първа текстилна фабрика на Балканите, съградена от Добри Желязков в периода 1843-1846 г.¹²⁹ Част от инвентара на споменатата фабрика, както и още няколко хиляди артефакти, представляващи развоя на този ключов поминък/занаят/индустриален отрасъл, са подредени в пространствата на музея, и ведно със значим обем допълващи материали, създават убедителен разказ на начините нишките да се превръщат в тъкани, а тъканите осигуряват комфорт, топлина и красота на хората под формата на дрехи, завивки, постелки и други елементи на всекидневието, върху чиято първопооява не винаги сме склонни да се замислим. В пределите на 550-те квадратни метра експозиционна площ е намерено място и за действащи експонати, демонстрационни зони, работилници за деца и възрастни. Преодолявайки статиката на застиналата експозиция, този профилиран музей изтъква първите нишки на *динамичния или живия музей* в България, провокиращ у посетителите желание не само да попиват информация, но и да се вживяват в символни роли, свързани в конкретния случай с техниките и технологиите на текстилната индустрия¹³⁰.

¹²⁹ Въпросната сграда в продължение на години не се използва за обществени нужди, а представлява интерес като исторически и архитектурен паметник. По тази причина ръководството на РИМ – Сливен настоява да бъде предоставена на Музея, за да бъде приютен големият му фонд и да се подреди нова постоянна експозиция. През последните месеци са предприети съответни административни действия и в скоро време се очаква реализирането на тази идея. Вж. *Регионален исторически музей Сливен* ще ползва сградата на стария затвор в града. 24 юли 2014. // www.focus-news.net

¹³⁰ Повече за този музей Вж. в: *Уникални музеи в България...*, с. 206-217. На сайта на Националния политехнически музей също има кратък обзор. // www.polytechnicmuseum.org

По-голяма част от националните музеи реализират успешни програми и по създаване на *временни изложби*. Особено активни в това отношение са Националният исторически музей, Националният природонаучен музей, Националният политехнически музей, Националният археологически музей. Силна, богата и разнообразна е и палитрата от временни експозиции на Националната художествена галерия, в чиито зали само за първите седем месеца на 2014 г. са експонирани 17 временни изложби и инсталации, сред които и една с 80 скулптури и 20 рисунки на френския скулптор Огюст Роден (1840-1917). Много раздвижени са инициативите в тази сфера и на Музея "Земята и хората", чиито пространства периодично събират не само почитателите на минералите и другите подземни богатства, но и поклонниците на изкуствата и приятелите на животните.

Националните музеи са лидери и в развитието на *научното знание*. Това е валидно в най-голяма степен за институциите, представляващи част от БАН. Стабилните традиции в областта на археологията, антропологията, етнологията, природознанието зареждат изследователските дейности на съответните музеи и институти с подобаващо академично проникновение. Престижните издания и тематичните форуми са представителната страна на тези дейности. Съществено е и обстоятелството, че в институтите към БАН, поддържащи свои музеи, се осъществява подготовка на докторанти – бъдещи експерти не само за съответните научни звена, но и за останалите културни и образователни организации в страната. Въпреки своята интензивност и резултатност, научната дейност на националните музеи носи част от слабостите на българската хуманитаристика в цялост – фрагментираност на тематиката, несистемност на методологическите подходи, едноизмерна тълкувателност, липса на продуктивна дифузия

между екипи с близък или припокриващ се научен профил. Бидейки оптимист за развитието на българската наука, приемам че споменатите слабости са преодолими под мощния тласък на информационното общество и във все по-динамичните комуникации между интелектуалци от различни нации и с различен професионален потенциал.

В качеството си на стожери, пазещи паметта за най-ярките събития и феномени от българската история, култура и природа, националните музеи по правило са домакини и организатори на част от събитията, свързани с ключовите дати в календара на официалната празничност. Държавните чествания и гражданските прояви, свързани с Трети март, с паметта пред Васил Левски и Христо Ботев, с деня на българската култура – 24 май, както и още много други, придобиват по-въздействен заряд, когато се окажат обвързани със съдържанието и посланието на съответния музей. Обратното също е позитивно и провокативно – музейно събитие, превърнало се в част от националния празничен календар. Макар в реда на изключението, този обрат е показателен за неотслабващата мощ на създадените с отдаденост, вдъхновение и мяра места на паметта. Събитие от този порядък е честването на 80 години от създаването на Паметника на връх Шипка¹³¹, приютил в каменната си плът спомена за българския принос в Освободителната война 1877/1878 г. – август 2014 г. Поставянето на това честване в календара на националната събитийност за годината и провеждането му по подобаващо впечатляващ начин, показва за пореден път неотслабващата роля на националните музеи в културната карта на съвременна България.

¹³¹ Част от Националния парк музей "Шипка – Бузлуджа".

3.2. NATIONAL MUSEUMS

In the current 2014 16 *national museums* function on cultural map of Bulgaria. 12 of them have their headquarters in Sofia. Only 4 are sitting in other towns – Kazanlak, Sozopol, Karlovo, Kalofer. However, the mentioned museums maintain a large network of buildings, branches, and exhibitions around the country – 53 branches overall (29 in Sofia, 24 in other settlements).

The *Ministry of culture* is the direct governing body of all national museums. Some of them have also affiliated to the structure of Bulgarian Academy of Sciences. The described manner of management is a guarantee for stable governance. National museums are also equipped with good premises, sustainable funding and well trained staff.

National museums also possess the *richest funds* of movable cultural valuables. Several collections number hundred of thousands museum items. For example, the oldest museum in Bulgaria – National Museum of Natural History, manages a collection consisting of around one million units. Other institutions do not have sonumerous funds, but possess valuables of high cultural significance, including masterpieces or real treasures – National Art Gallery, National Archaeological Museum, and National Historical Museum.

All national museums maintain attractive and meaningful *exhibitions* which fascinate large groups of public – children, students, and adults; local people and foreigners; occasional visitors and touristic groups. The content of the most permanent exhibitions is tightly fastened to the leading concepts of the Bulgarian history and culture, which dominate the public consciousness. Temporary exhibitions offer more intermodal interpretations and therefore become increasingly attractive for all generations of visitors.

3.3. РЕГИОНАЛНИ МУЗЕИ

През 2000 г., по силата на приетия година преди това *Закон за закрила и развитие на културата*, в България се създават регионални музеи като част от мрежата на държавните културни организации. Учредяването на новите структури става с акт на Министерския съвет – Постановление №153 от 28 юли 2000 г. В разпоредителния документ е отбелязано, че новосъздадените институции осъществяват "основна дейност по издирване, изучаване, събиране, придобиване, съхраняване, документиране и популяризиране на паметници на културата". Освен това, регионалните музеи изпълняват ред допълнителни функции в територията на своя административен обхват (*Таблица №4*). По-важните от тези функции са следните: оказване съдействие на Министерството на културата при провеждане на секторните политики; осъществяване на методическа, квалификационна и координационна дейност на всички музеи и колекции (публични и частни) в пределите на териториалния си обхват; поддържане на единна информационна система за музеите; координация с държавните и общински институции по опазване и популяризиране на културните ценности; осъществяване на музейни дейности в селища, в които няма музеи или музейни сбирки; разработване на регионални проекти за обогатяване на музейните фондове, консервация и реставрация на културни ценности, социализация на музейни обекти. С цел осигуряване приемственост в развитието на музейната система, за регионални са обявени 11 общински музея със седалища в областни градове. Всички институции, добили този статус през 2000 г., имат дълга традиция, разполагат с подготвен кадрови състав, поддържат богати фондове и преди 1989 г. са били окръжни музеи.

Таблица №4
Регионални музеи (2000-2006)
със съответстващият им териториален обхват

Регионален музей	Територия, на която осъществява културна дейност
Регионален музей <i>Бургас</i>	Области Бургас, Сливен, Ямбол
Регионален исторически музей <i>Варна</i>	Области Варна и Добрич
Регионален исторически музей <i>Велико Търново</i>	Области Велико Търново и Габрово
Регионален исторически музей <i>Враца</i>	Области Враца, Видин и Монтана
Регионален исторически музей <i>Кърджали</i>	Области Кърджали и Смолян
Регионален исторически музей "Академик Йордан Иванов" <i>Кюстендил</i>	Области Кюстендил, Перник и Благоевград
Регионален исторически музей <i>Пазарджик</i>	Области Пловдив и Пазарджик
Регионален исторически музей <i>Плевен</i>	Области Плевен и Ловеч
Регионален исторически музей <i>Русе</i>	Области Русе, Разград и Силистра
Регионален исторически музей <i>Стара Загора</i>	Области Стара Загора и Хасково
Регионален исторически музей <i>Шумен</i>	Области Шумен и Търговище

Осъществено в труден за културните институции период, това преобразование започна да дава положителния си резултат относително бавно. То обаче доведе до укрепване на финансовите и административни позиции на новите регионални музеи, отделяйки ги частично от пряката подчиненост на общините. Макар и нерегулярни, предвидените по ЗЗРК средства за регионални дейности създадоха предпоставки за разширяване и обогатяване на събирателската, експозиционната и популяризаторската работа. Актът на създаването на регионалните музеи е значим сигнал за промяна в политиката по отношение на културното наследство. За пръв път след 1989 г. държавата създаде механизми за покриване на цялата страна с музейна дейност. Това обстоятелство е от особено значение за регионите и селищата, в които липсват музеи или в които местните общини не полагат системни грижи за културните ценности.

Разширяването обхвата на определени музеи върху няколко области създаде по-големи гаранции за професионалното обгрижване на недвижимите културни ценности, на археологическите резервати, на част от природните забележителности и на комплексите от архитектурни паметници. Определени регионални музеи поставиха под своята административна опека ключови обекти на културното наследство, за които в качеството си на общински институции не биха могли да отговарят, тъй като тези обекти се намират върху територията на друга община. Например, РИМ – Шумен се ангажира с опазването на Националния резерват "Плиска", разположен в Община Каспичан. По подобие, Природонаучният музей във Варна (филиал на РИМ – Варна) поема управлението на природния феномен "Побити камъни", намиращ се на територията на Община Белослав.

Въпреки посочените позитиви, регионалните музеи не успяха да разгърнат пълноценно своята дейност върху обширните територии, които им бяха делегирани. Част от музеите в областните градове със запазен общински статус продължаваха да изпитват ограничения в инициативите си, отнасящи се до национални резервати в частност, а и в общия случай – до движимите културни ценности, които са обявени за национално богатство. По тези причини, през 2006 г. беше направена промяна на Постановление на МС №153 от 28 юли 2000 г. и за регионални бяха обявени общинските музеи и в следните градове – Благоевград, Видин, Габрово, Добрич, Ловеч, Монтана, Перник, Разград, Силистра, Сливен, Смолян, Търговище, Хасково, Ямбол. В Пловдив бяха учредени четири регионални музея – Исторически, Археологически, Природонаучен и Етнографски. Територията на дейност на всеки един регионален музей съвпадна с територията на административната област с център съответния град. С тази реформа броят на регионалните музеи стана 29, като отново се запази правилото за максимално покриване на страната с музейна дейност. Нелепо изключение от това правило са областите *София град* и *Софийска област*, в които няма учредени и не действат регионални музеи. При все че в двете области са концентрирани най-много музеи и културни ценности (в сравнителен план с останалите административни региони), липсата на културни институции с регионален характер е пречка за добрата координация между отделните звена на мрежата, а и за реализирането на по-мащабни културно-исторически проекти, включващи повече от една или две музейни институции в столицата и в двете административни области, на които София е център.

Всеки един от действащите към момента 29 регионални музея в България е приемник на структура с про-

дължителна история и с утвърден през десетилетията профил и облик. В качеството си на наследници на музейните сбирки към археологически дружества или гимназии, част от регионалните музеи вече са преминали във второто столетие на обособеното си съществуване. Това е факт за музеите във Варна (създаден 1901 г.), Шумен (създаден 1904 г.), Русе (създаден 1904 г.), Стара Загора (създаден 1907 г.), Видин (създаден 1910 г.), Пазарджик (създаден 1912 г.), Бургас (създаден 1912 г.) и др. Дори и възникналите в средата на XX век музеи – Търговище (1951 г.), Ямбол (1952 г.), Монтана (1953 г.), Перник (1953 г.), започват работа не с празни фондохранилища, а чрез консолидиране на акумулирани през годините ценности от местни общини, краеведи, дружества и читалища.

Сред предимствата на регионалните музеи трябва да се открие и положението им на окръжни културни институции през 60-те, 70-те и 80-те години на XX век, когато в средищния град на всеки един административен окръг функционираше съответен музей с обхват на дейност върху цялата територия на окръга. Окръжните музеи разполагаха с добро финансиране, адекватно на дейностите щатно разписание и с постъпателно разширяващ се сграден фонд¹³².

Малко по-разколебано е наследството, което регионалните музеи получават от периода 1990-2000 г. (или до 2006 г. за втората група). През това трудно за цялата страна десетилетие институциите на паметта бяха поразени от взаимно застъпилите се кризи на държавността, на националната идентичност, на образованието, на стопанския живот и на публичните ценности. Изгубили във вихрушките на споменатите кризи част от персонала, част от

¹³² *Иван Кисюв. Музейното дело в България (1945-1990). // Исторически преглед, 2000, кн. 3-4, с. 215-233.*

престижа и голям брой от публиките си, бившите окръжни музеи не допуснаха разпиляване на движимите ценности, за които отговаряха. Не допуснаха и разпад в структурите си, при все че бяха осъществени някои принудителни размествания на сградния фонд вследствие на приватизационни процедури или на закриването на част от музейните експозиции, поддържащи култа към комунистическите дейци, събития и идеологеми. Надмогвайки постепенно споменатите трудности и пречки, към края на предходното десетилетие практически всички регионални музеи се утвърдиха като стожери на културното наследство – и то не само в обхвата на своята делегирана територия, но и далеч отвъд нея.

Едно от големите предимства на регионалните музеи е *богатството и разнообразието на техните колекции*. В цифрови изражения предметите от основен, научнопомагателен и обменен фонд на повечето институции по правило надхвърлят 50000 м.е. Най-богати са фондовете на музеите във Велико Търново, Шумен, Враца, Плевен и Варна – с около 200000 единици. С около 100000 единици са музеите в Ямбол, Хасково, Кърджали, Враца, Габрово, Русе, Благоевград. Създадените в средата на XX век институции имат по малко обемни фондове – Кърджали, Перник, Търговище, Монтана. С по няколко десетки хиляди единици разполагат и четирите регионални музея в Пловдив¹³³, които фактически са разделили фонда на съществу-

¹³³ *Регионалният етнографски музей в Пловдив* разполага с фонд от около 40000 м.е., свързани преди всичко с традициите на старинния град и на селищата от прилежащия му регион. Обособени са следните основни колекции: медни съдове, керамика, старинни оръжия, овчарска дърворезба, накити и църковна утвар, шити и плетени дантели, костюми от цялата българска етническа територия, музикални инструменти, градски интериор. Повече за музея Вж. в: *Стою Шишков и*

валия в през 60-те, 70-те и 80-те години на миналото столетие Окръжен исторически музей – Пловдив. Независимо от голямото вариране на цифровите стойности, обозначаващи броя на музейните единици, всеки един от регионалните музеи има капацитет да поддържа атрактивни и смислени експозиции, да провежда разнообразна научна дейност и да популяризира културното наследство чрез уникални образци или типични продукти на социалния вървеж, завещани от предците или дарени от природата.

В *съдържателен план* фондовете на регионалните музеи са обитавани от материали, свързани с историята, археологията, етнологията, изкуството, природата, техниката, книжовността. Представени са всички основни периоди на човешката цивилизация, от които са налични следи върху територията на съвременна България. В съответствие с музейната традиция и с действащите правила са обособени големи колекции, стоящи в основата на съответни отдели. В масовия случай основните отдели са "Археология", "Етнография", "История на България/българските земи XV-XIX век", "Нова история", "Съвременна история". В част от музеите функционират и отдели "Природа" – Бургас, Русе, Плевен, Варна, Благоевград. Ценностите с по-специален режим на документирание и съхранение също се обособяват в колекции – накити и други вещи от благородни метали, монети, геми, оръжие. Произведенията на църковното, модерното и съвременно изкуство (картини, икони, фрески, скулптури и др.) също подлежат на обособяване в колекции, при все че те не присъстват масово в регионалните музеи, тъй като са свързани с предмета на дейност на художествените галерии.

българската народна наука. [Сборник, посветен на] 90 години Регионален етнографски музей Пловдив, 70 години от смъртта на Стою Шишков и 160 години от построяването на музейната сграда. Редактор Ангел Янков. Пловдив: Регионален етнографски музей, 2008.

Зад очертаната обща рамка се крият 29 различни варианта на структуриране на фондовете, съответстващи на неизброимото многообразие на сбирките от движими ценности във всеки един регионален музей. Сред действащите модели, намиращи се в плътна близост до описания, са фондовете на музеите във Видин, Монтана, Бургас, Плевен, Силистра, Благоевград. Много по-разгърнато е ветрилото на фондвата структура на най-големите регионални хранилища на културни ценности в Шумен, Велико Търново, Варна, Плевен, Враца. Там част от археологическите и етнографски колекции са разделени на по-малки сбирки¹³⁴, създадени са отделни групи материали към къщите музеи или към другите обособени обекти. По този начин са обособени сбирки от ценности към четирите къщи музеи в Шумен, към музея на Йордан Йовков (1880-1937) в Добрич, към музея на Константин Величков (1885-1907) в Пазарджик, към музея на Димитър Ненов (1901-1953) в Разград и т.н.

Добра практика е и създаването на отделни колекции, прикрепени към по-мощните археологически обекти. Такава е ситуацията в *РИМ – Кърджали*, където е особен фонд с движими културни ценности, добити от археологическите комплекси Татул и Перперикон. Любопитен е фактът, че общият обем на тези предмети възлиза на повече от 40000 броя, докато останалата част от основния фонд на музея е около 50000 м.е. Ценностите, свързани с археологическия резерват "Абритус", обгрижван от *РИМ*

¹³⁴ Няколко детайла от практиката на РИМ – Варна. Вж.: *Валентин Плетньов*. Турски порцелан от Варна. Варна: Издателство "Славена", 2005. *Валентин Плетньов*. Порцелан и майолика от Варна. Варна: Издателство "Славена", 2005; *Кольо Хубенов*. Една "перла" в културното наследство на морския град – оръжейната колекция на "Музей на Възраждането – Варна". // *Известия на Съюза на учените – Варна*. Културното наследство на Варна. Варна, 2012, с. 79-87.

– *Разград*, също формират самостоятелна колекция, част от която е експонирана в специално здание, издигнато за музейна цел в пределите на резервата.

Съществена част от рутинната дейност на регионалните музеи е насочена към попълване на колекциите с материали, отговарящи на профила и на териториалния обхват на структурата. Показателен пример в това отношение дава отчетът на РИМ – Шумен, според който само през 2013 г. са инвентирани 2200 м.е.¹³⁵; това е увеличение на ценностите с 4.7% в сравнение с 2012 г. – висок като цяло показател за отделен музей.

Освен количествените, от значение са и качествените параметри на попълването на колекциите. Понякога многобройна група предмети или уникат, постъпил в музея, обогатява колекциите с неповторим блясък. Подобен е случаят на откриване на изключително рядък печат с лика на Богородица с младенеца при археологически разкопки на крепостта Порос в Бургас, влязъл във фонда на местния музей заедно с група късноантични монети през пролетта на 2014 г.¹³⁶

Систематизираната в *Приложение №5.1.б* информация показва убедително, че регионалните музеи в страната поддържат широки мрежи от *филиали и други самостоятелни обекти*, чийто общ брой надхвърля пет пъти броя на основните институции. Проследявайки споменатата мрежа, можем да преброим поне 154 физически отделени структурни звена на регионалните музеи¹³⁷, в които се под-

¹³⁵ *Елица Борисова*. Културните ценности в шуменския музеен фонд се увеличават. 26 юни 2014. // <http://dariknews.bg>

¹³⁶ В Бургас откриха уникален древен печат с лика на Богородица. В света има само три такива клейма. 20 март 2014. // <http://www.vesti.bg>

¹³⁷ Извън този списък остават сгради и други помещения, които се ползват за административни цели, фондохранилища, лаборатории и други

държат експозиции от класически тип, от типа реконструкция или от типа *in situ*. Малка част от изброените обекти се ползват *само* за временни експозиции или за динамични форми на комуникация с публиките – образователни програми, възстановки, постановки, презентации, инсталации, научни форуми и др. Практически всичките упоменати 153 обекти са отворени за посетители и предлагат различни възможности за преки срещи с артефактите, както и за всички съпътстващи музейния разказ атракции и услуги.

Ключови звена от културната мрежа на регионалните музеи са *основните здания*, създадени специално или адаптирани за музейни нужди. Тук разнообразието се поддържа от бивши училищни постройки (Варна, Кърджали, Търговище), от казарми (Плевен и Видин), от бивши административни сгради (Русе, Велико Търново, Перник), банка (Габрово), казино (Добрич) и др. Масово са представени възрожденските къщи и комплекси – Ловеч, Варна, Добрич, Пловдив, Шумен, Велико Търново. Особено въздействащи са музеефицираните обекти на православния култ, включени в структурата на регионалните музеи във Велико Търново, Русе, Варна, Кюстендил. През последните десетилетия се социализираха и няколко мюсюлмански култови сгради – част от регионалните музеи в Кюстендил, Видин, Стара Загора, Силистра. Трудните за поддържане и екскурзоводско обслужване обекти на открито са сред званата на регионалните музеи, радващи се на най-висок посетителски интерес – Римските терми във Варна, резерватът "Царевец" във Велико Търново, крепостта "Баба Вида" във Видин, крепостта "Хисаря" в Ловеч, турският

дейности. Те не са отчетени при подготовката на настоящия обзор, тъй като представляват динамична величина, а и част от тях са общи за съответния музей и за някои други културни институции в района на неговия обхват.

форт "Меджиди табия" в Силистра, крепостта "Кракра" край Перник и др. Осезаема е примамливостта и на част от жилищните здания, издигнати през първата половина на ХХ век, превърнати в музеи в градове със силна урбанистична традиция от буржоазната епоха като Русе, Стара Загора, Варна, Пловдив. Прекрасен образец на последната група обекти е "Къщата на Калиопа" в Русе, приютила етнографската експозиция, посветена на градския бит от втората половина на ХІХ век, а ведно с нея и част от градските легенди, шушукащи за любовна връзка между валията Мидхат паша¹³⁸ и красивата собственичка на имота Калиопа. Пак Русенският музей дава великолепен пример за регистриране и популяризиране на недвижимите културни ценности в града, описани в специален двуезичен каталог¹³⁹.

Част от регионалните музеи са разположени в сгради, които през последните две десетилетия на социализма бяха построени *специално* за съответните институции – Шумен, Смолян, Враца, Хасково, Пазарджик, Благоевград. През 2009 г. беше отворено за посетители и новото модерно здание на РИМ – Стара Загора. Разполагайки с комфорта да имат адекватна на нуждите си архитектурна среда, посочените музеи поддържат общи експозиции, осигуряват добри условия за работа на служителите и имат предимството на компактността, което е плюс при много от

¹³⁸ Видният османски държавник Мидхат паша живее в Русе в периода 1864-1868 г. Дейността му като управител на Дунавския вилает и връзките му с Русе и региона са реконструирани в монографичното проучване на уредника в РИМ – Русе Теодора Бакърджиева. Вж.: *Теодора Бакърджиева*. На крачка пред времето: Държавникът реформатор Мидхат паша (1822-1884). Русе: Издателство "Авангардпринт", 2012.

¹³⁹ *Русе – архитектура и история*. // Rouse – Architecture and History. Редактор Николай Ненов. Регионален исторически музей – Русе, 2013.

управленските ситуации, културните събития и междуинституционалните контакти на локално и национално ниво.

Временните експозиции присъстват все по-смислено и динамично в културните програми на регионалните музеи. Много често техните послания достигат далеч отвъд типичната им информационна функция, а връзката с актуални моменти от живата събитийност неутрализира масовата представа за музея като място на застинали във времето и пространството вещи, възстановки и текстове. Добра представа за профила на тази дейност дава годишният отчет на РИМ – Смолян за 2013 г. В него са регистрирани три временни изложби на музея в неговите зали, четири гостуващи изложби на партньорски организации, осем изложби на РИМ – Смолян, представени в други градове, две участия на експонати от музея в колективни експозиции извън Смолян¹⁴⁰. Отвъд широката география на визираното движение на изложби и ценности (Генерал Тошево, Златоград, Пловдив, Карлово), за отбелязване е и фактът, че музеят реализира експозиционни проекти в партньорство не само с държавни и общински, а и с частни структури. Така, културните ценности разширяват обхвата на своята въздействена сила и успоредно с това се превръщат в носещи нишки от все по-плътната мрежа на хоризонтални общувания между държавата и гражданското общество в страната.

През последното десетилетие повечето регионални музеи се утвърдиха като представителни *научни средища*. Извън рутинната работа по идентификация и интерпретация на културните ценности, техните екипи периодично организират тематични академични прояви – конференции, симпозиуми, кръгли маси и др. Този тип дейност е присъщ както на музеите, в които съществуват научни

¹⁴⁰ Отчет за дейността на Регионален исторически музей Смолян за 2013 г. 14 януари 2014. // <http://www.museumsmolyan.eu>

групи (Варна, Бургас, Пловдив, Стара Загора, Велико Търново), така и на музеите, чиито експертен състав не включва щатни служители с академични длъжности и звания (Ловеч, Благоевград, Видин, Добрич, Габрово, Търговище, Перник). Практически всички регионални музеи поддържат периодични издания с научен характер, именувани обикновено *известия* или *годишници*. Независимо от трудностите при комплектуването и издаването на този тип представителна книжнина, вложените усилия на повечето редакционни колегии са осезаемо продуктивни. Добре списани са и повечето от тематичните сборници, каталозите, библиографиите, монографиите, документалните издания. Отбелязаната по-горе фрагментарност на изследователските усилия и продукти, присъща на националната ни хуманитаристика като цяло, слага своя отпечатък и върху научната продукция на регионалните музеи. Отраден е обаче фактът на все по-пълноценно свързване на локалната с националната проблематика и на все по-смело навлизане на нови методи за анализ и реконструкция, присъщи на водещи европейски научни средища. Увеличава се и броят на международните научни проекти, реализирани с музеи или с академични институции от други страни. Любопитната тенденция на саморефлексия, свързана с издаването на библиографии на трудовете на музейните специалисти в отделни институции¹⁴¹, също е сигнал

¹⁴¹ Тук само като потвърждение на съждението посочвам няколко издания от тази разрастваща обема си група: *Елисавета Крумова и Михаил Грънчаров*. Музеите и музейното дело в Плевен и Плевенска област 1993-2002: Библиография. Плевен: Регионален исторически музей, 2003; Сто години Русенски музей. Био-библиографски справочник. Русе: Издателска къща РОД, 2004; *Магдалена Добрикова*. 70 години Исторически музей "Стою Шишков" Смолян. Редактор Таня Марева. Смолян, 2005; *Теодор Иванов*. Известия на Регионален исторически музей Велико Търново 1962-2005. Аналитичен библиографски указател. Велико Търново: Регионален исторически музей, 2006; *Сто години Исторически музей Пазарджик (1911-2011)*. Библиографски

за търсене на нови пътища в знанието за културното наследство при твърдо упование върху устоите на опознатото, осмисленото и написаното.

Ведно с националните, регионалните музеи също изпълняват дейности по *идентификация на културни ценности*, принадлежащи на недържавни структури и физически лица. Следвайки процедурите, заложили в специалната наредба на Министерството на културата, експертите от регионалните музеи определят дали определено материално свидетелство или произведение на изкуството отговаря на критериите за културна ценност и дали (евентуално) съответният предмет има характеристика на национално богатство. В резултат от процедурата се издава сертификат, който легализира статуса на съответната ценност. За извършването на експертизата собствениците заплащат такси, които влизат в приходната част на музейния бюджет. Осъществявайки описаната дейност, регионалните музеи създават условия за видимост на артефактите с обществена значимост, които са частна собственост и които формират колекциите на частни музеи и галерии. Макар и срещаща все още опозиция от страна на недържавните държатели на културни ценности, тази практика и предопределилата я законодателна рамка осигуряват допълнителни гаранции за опазване на културното наследство и поставят при равни условия частния и публичния сектор в културните индустрии.

Силен елемент от работата на регионалните музеи е процесът на *дигитализация на културните ценности* и свързаното с него присъствие на тези престижни институ-

указател. Пазарджик: Издателство "Белопринт", 2011; 110 години Исторически музей Шумен. Библиография на научните публикации. Второ допълнено и преработено издание. Велико Търново: Издателство "Фабер", 2014.

ции в Интернет пространството. Процесите по дигитализация засягат основно обработката на основните фондове и паспортизацията. В някои структури визираните процедури са силно напреднали, включително и по отношение на електронно заснемане на част от веществените паметници. Все по-видими стават електронните вариации на отделни фрагменти от постоянните експозиции, както и дигиталните пътеводители. Практически всички регионални музеи поддържат свои собствени портали, в които се експонира електронно съдържание, отнасящо се до трайните параметри на музейната дейност и до текущите прояви. Някои от порталите са с открито високо качество. Това е валидно за РИМ – Добрич, РИМ – Пловдив, РИМ – Стара Загора и др. Тук обаче не можем да затворим очи пред обстоятелството, че визирият сегмент от музейната дейност също страда от хроничния дефицит на цялостност в национален план, както и от осезаема доминация на формалното и безинтересното експониране на дигиталното съдържание.

Определена *слабост* в работата на всички регионални музеи са недостатъчните координационни действия по отношение останалите институции на паметта в отделните области. Методическият статус спрямо обществените и частни колекции също е занижен, а подготовката и реализирането на проекти на надобщинско ниво все още е в зоната на пожеланията. Повечето регионални музеи не проявяват необходимото упорство и в контактите с локалните структури на религиозните деноминации¹⁴² с цел

¹⁴² Едно от изключенията с положителен знак от тази тенденция е работата на РИМ – Враца с регионален обхват: създаване и поддържане регистър на обществените и частните колекции и музеи; методическа помощ на общинските и ведомствените музеи; консервация и реставрация на ценности на по-малките музеи, които не притежават съответни ателиета; сътрудничество с други институции на регионално

опазване и популяризиране на ценностите с религиозен произход и характер. Дефицитни са и инициативите за вписване на емблематичните културни топоси в областните градове в мрежата на музейната събитийност. Всички посочени непълноти в работата на регионалните музеи не принизяват общата картина на все по-открояващо се присъствие на 29-те структури на културната памет със седалища в областните градове в осезаемия процес на повишаване престижа и привлекателността на музеите – съкровищници на продуктите на творческия гений на предшествениците ни и хранилища на респекта на съвременното поколение пред природните богатства на територията, която обитаваме.

Приятно събитие, илюстриращо очертания развой, е откриването на новата постоянна експозиция на РИМ – Габрово "Градски бит от края на XIX до 40-те години на XX век", състояло се на 31 март 2014 г.¹⁴³ При подчертано силен интерес от граждани и гости на града, възрожденската *Дечкова къща* отвори врати към домашните традиции на старите габровци – пословично пресметливи, но и пословично разточителни на изискан вкус и на елегантни битови решения. Показвайки срещата на селото и града, на стародавното и модерното, на манифактурната стока и уникалата в една типична възрожденска къща, РИМ – Габрово обогати мрежата на постоянните експозиции в страната с още една, като успоредно с това зададе и един висок стандарт за наложителните последващи обновявания или новосътворявания на постоянните експозиции на българските регионални музеи.

ниво за по-добро опазване на културните ценности. // *Регионален исторически музей Враца*. Каталог. Редактор Иван Райкински. Враца, 2000.

¹⁴³ Дечкова къща. // <http://h-museum-gabrovo.bg>

3.3. REGIONAL MUSEUMS

Regional museums have been established by two government decrees during the period 2000-2006 as *public cultural organizations* with headquarters in the district towns. Currently they are 29 – four museums in Plovdiv region, one in all other regional cities without two administrative regions – Sofia city and Sofia region. The territory of cultural activity of each regional museum coincides with the territory of the corresponding administrative region. That way almost the entire country is covered by museum structures responsible for the protection of the movable valuables.

All regional museums are *successors of previous institutions* with long story and rich collections. Some of them possess funds including hundred of thousands items. For example, the museums in Pleven, Stara Zagora, Russe, Varna, Shumen manage various collections of historical, archaeological, ethnological, technical artifacts. The old documents, photographs and books are also important parts of the mentioned museum funds.

The regional museums maintain large systems of exhibitions, historical buildings, archaeological reserves, and museum objects. The whole number of this sites and premises around the country is 154. Behind that figure are hidden former fortresses and castles (Vidin, Silistra, Lovetch), captivating *in situ museums* (Plovdiv, Stara Zagora, Varna, Veliko Tarnovo), fascinating classical exposures (Russe, Vratza, Burgas, Sliven). The ongoing statistical data and media publications indicate that the structures of regional museums are among the most enticing historical and cultural landmarks, attracting tourists, students, and other various audiences.

Moreover, the regional museums conduct *scientific researche*, organize local cultural events, and work on educational programs. Recently significant effort is being invested on digitization of artifacts and on dispalying cultural content on the Internet.

3.4. ОБЩИНСКИ МУЗЕИ

По традиция и по право общините в България са *основни административно-териториални единици*, в които се осъществява местното самоуправление. Към момента върху административната карта на страната фигурират 264 общини. Всяка от тях включва едно (по изключение) или няколко (по правило) съседни селища, свързани от географски, демографски, исторически, социални, културни и други фактори. Съществено е и наличието на обединяваща инфраструктура. Името на общината обикновено съвпада с името на населеното място, което е неин център. Общината е юридическо лице, което формира бюджет, управлява собственост и осъществява стопанска дейност. Ръководи се от общински съвет и кмет, избрани от дееспособните граждани с постоянен адрес в селищата на административната единица.

Правният статус и правомощията на общините са определени в Конституцията на Република България, в Закона за административно-териториалното устройство на Република България и в Закона за местното самоуправление и местната администрация. Чл. 17 от Закона за местното самоуправление дава право на общинските органи "да решават самостоятелно всички въпроси от местно значение, които законът е предоставил в тяхна компетентност" в десет основни сфери, сред които изрично са обособени сферите на *културата* и на *поддържането и опазването на културни, исторически и архитектурни паметници*. Въз основа на тези правомощия и в съответствие със ЗЗРК, част от българските общини създават и поддържат общински музеи и галерии.

Преобладаващият брой общински музеи възникват през епохата на държавния социализъм – основно през 70-

те и 80-те години на XX век¹⁴⁴. Някои обаче имат по-дълга история, начеваща в годините след Първата световна война – Музеят на Алеко Константинов в Свищов (1926), градските музеи в Брацигово (1926), Нова Загора (1921), Самоков (1930) и др. Независимо от момента на създаването или одържавяването на местните музейни сбирки (читалищни, училищни, дружествени), практически всички общински музеи, които съществуваша към началото на 90-те години на XX век, надмогнаха кризата в музейното дело от първото следдесетеноемврийско десетилетие и продължават успешно да удовлетворяват културните потребности на гражданите на локалните общности. Нещо повече. През последното десетилетие географията на общинските музеи се разшири, включвайки нови институции в населени места, където преди това са съществували добре поддържани обществени колекции – Харманли (2000), Генерал Тошево (2006), Полски Тръмбеш (2007), Бяла (обл. Варна, 2012), Царево (2012), Брезник (2013) и др.

Тенденцията за запазване броя и за постепенно разширяване мрежата на общинските музеи е обвързана и с присъщото на социалните практики в тази зона на културните индустрии правило за *непрекъснатост на дейността*. Поради необходимостта от перманентна грижа за ценностите след конструирането на музей/галерията, макар и притиснати от материален и логистичен дефицит, общинските институции на паметта запазиха присъствието си в общинските средища, и в някои градове и села, които не са центрове на общини. Дори и в най-трудните години на бюджетни рестрикции и кадрови недостиг, общинските музеи достойно опазиха поверените им колек-

¹⁴⁴ *Иван Кисъв*. Аз работих за музеите при девет министри 1956-1987 г. Спомени и бележки. София: Издателство "Моливчето", 2008.

ции и правеха възможното (а понякога и почти невъзможното) за експонирането и популяризирането им. Текущите процеси по укрепване на хоризонталните обществени структури създават реални предпоставки за все по-осезаемо и все по-разнообразно присъствие на общинските музеи в културното всекидневие на локалните общности, а и на нацията в цялост.

Систематизираните в *Приложение №5.1.в* и в *Приложение №5.2* данни показват, че към средата на 2014 г. в страната функционират 155 институции със статус на общински музей с общо 326 действащи звена – експозиции, обекти, филиали, археологически резервати и други недвижими ценности. Всичките 326 звена са отворени за публиките, осигурявайки достъп до културното наследство в 115 общини на България. Съпоставени с броя на 264-те общини, 155-те музея, поддържани от структурите на местната власт, внушават абстрактна представа за относително плътна покритост на страната с общински музеи. Когато обаче фактите се положат върху географската карта, реалността придобива малко по-специфичен характер. По подобие на данните на НСИ (*Приложение №5.2, Таблица №12*), подготовените за нуждите на този обзор списъци и статистики, показват подчертани *разлики в плътността на музейната мрежа* в отделни региони на страната.

В областите Бургас, Велико Търново, Габрово, Пазарджик, Плевен, Пловдив, Сливен, Софийска и Стара Загора съществува относително голям брой музеи, част от които са концентрирани в няколко селища – Несебър, Созопол, Трявна, Свищов, Котел, Копривщица и др. Самото изброяване на последната група населени места показва, че съсредоточаването на повече обекти на паметта на територията им е продукт на обективни обстоятелства – пълноценна историческа приемственост, голяма група запазени

паметници от миналото, устойчива традиция в развитието на музейното дело, силен туристически интерес и др. Безспорен стимул за разгърнатите и жилави музейни структури в очертаните региони и селища са и политиките на местните общини, провеждани в продължение на десетилетия и насочени към оптимално обгрижване на движимото и недвижимото културно наследство.

В най-ниската зона на статистическата крива стоят музеите в областите Видин, Враца, Кърджали, Перник, Русе, Разград, Смолян, Ямбол, София град. В тези области работят по няколко общински музея (от четири до шест), при наличие на голям брой общини и на градове с висока численост на населението. Присъствието на областта София град в този непрестижен списък е резултат от факта, че огромният брой от музеите в столицата са със статус на национални и/или ведомствени (*Таблица №10*). За останалите области е очевидно, че повечето от тях са гранични или са разположени относително далеч от естествено наложилите се през последните десетилетия големи урбанистични центрове – София, Пловдив, Варна, Бургас, Стара Загора, Русе. Не е без значение и това, че в част от общините на изброените области постоянното население е нееднородно в етнически, образователен, социален и религиозен аспект. И докато последната особеност не е пречка за съществуването на други системи на съвременното общество (информационни, медицински, стопански), по отношение на културната политика той е от ключово значение, защото потребителите на продуктите от тази политика действат под смесеното влияние на фамилната биография, моделите на социализираност в малките общности, представите за религиозна и етническа принадлежност. Всички тези деликатни елементи на личностната и на колективната идентичност се вписват много трудно в относително хомогенната парадигма на официалните интерпретации на миналото и на националната култура,

неглижиращи до степен на отричане (понякога) съучастието на неправославното и небългароезичното население в градежа на абстрактното здание на общодържавния политически, стопански и културен развой. Така, пресъздаването с музейни средства на локалната история в селища, доминирани и до днес от мюсюлмани, католици, роми, гагаузи и др. етнически и религиозни групи, се превръща в дело невъзможно, а за някои експерти – и немислимо. Тук разбира се трябва да уточня, че горните съждения са абсолютно стерилни от гледна точка на оценка по скалата добро/лошо. Те представят само едно от потенциалните обяснения за крехкостта (до степен на невидимост) на музейната мрежа в регионите със смесено население. По отношение селищата и зоните с високи стопански, социални и демографски показатели обяснението е по-прозаично – липса на достатъчно средства, на човешки капацитет и на воля от страна на общинските администрации да инвестират в културна инфраструктура.

Друг показател за рехавостта на музейната мрежа в широки региони на страната е наличието на общини с многобройно население и с относително добра инфраструктура, в които не функционират официално регистрирани музеи или галерии. Като илюстрация могат да се посочат общините Червен бряг (ок. 28000 жители), Раковски (ок. 26000 жители), Долна Митрополия (ок. 20000 жители), Родопи (ок. 32000 жители), Своге (ок. 23000 жители), Свиленград (ок. 23000 жители), Руен (ок. 29000 жители), Кирково (ок. 21000 жители) и др.¹⁴⁵ Алтернатива на визирания дефицит са общинските музеи и/или галерии в селища с малобройно население като Чипровци (ок. 3700 жители),

¹⁴⁵ Данните за броя на населението в тези общини, а и във всички селища и региони, за които става дума в тази част на книгата, са извлечени от: *Преброяване на населението и жилищния фонд през 2011 година*. Том 1. Население. Книга 1. Население по области, общини и населени места. София: Национален статистически институт, 2012.

Малко Търново (ок. 3800 жители), Батак (ок. 6500 жители), Перушица (ок. 5000 жители), Стрелча (ок. 5000 жители) и др. По стечение на ред исторически и личностни обстоятелства, в тези селища са създадени и функционират пълноценни общински музеи. Представителен пример за тази група е *музеят в Чипровци*, който съществува от 1988 г., но се е наложил като влиятелен културен институт. Към момента Чипровският музей поддържа три експозиции и реализира успешни образователни и изследователски проекти¹⁴⁶. Създал е и своя запазена марка чрез популяризиране на културата на католическата общност в България, чипровските килими и Чипровската златарска школа. В началото на септември 2014 г. Чипровският музей беше домакин на национална научна конференция "Българското образование през вековете", посветена на 390 години от създаването на първото светско училище в католическото селище. С този форум институцията затвърди представата, че малки и големи структури в музейната колегия няма. Има работещи екипи и такива, на които им предстои да динамизират своята инициативност.

В групата на общинските музеи съществуват два основни типа учреждения в зависимост от спецификата на колекциите – *общи* и *профилирани*. Преобладаващият брой музеи са общи с краеведско съдържание и с фондове, концентриращи вещественни материали и произведения на изкуството, свързани със съответното селище, община, регион. Представителен пример за споменатата група културни организации е *Историческият музей в Павликени*, който е създаден през 1978 г. и обитава специално

¹⁴⁶ Юбилейна национална научна конференция с международно участие "Националноосвободителните движения в българските земи XV-XIX век и тяхното отразяване в музеите", 12-13 септември 2008 г., град Чипровци. Сборник с доклади и научни съобщения, посветени на 320 години Чипровско въстание и 40 години музейно дело в Чипровци. София: Агенция ФДК, 2012.

построена сграда в центъра на града. Фондовете и експозициите му включват разделите "Археология", "Етнография", "Възраждане", "Нова и най-нова история", "Изкуство". Преобладаващият брой от ценностите (общо ок. 22000 м.е.) са свързани с Павликени и околните села, като сред тях блестят и някои шедьоври на изкуството и на културната традиция¹⁴⁷. Музеят поддържа и представя на публиките и един от най-добре проучените археологически обекти в страната – Античния керамичен център с римска вила рустика. Очертаното съчетание на разнообразен фонд, експозиция и музей на открито е присъщо и на редица други общински музеи – Свищов, Хисар, Исперих, Свиленград, Поморие, Карнобат.

В структурите на общинските музеи по правило фигурират отдели по археология, етнография, османски период и Възраждане, нова и най-нова история¹⁴⁸. Малък брой институции поддържат и отдели "Природа" – Бяла черква, Котел, Белоградчик, Панагюрище, Карнобат. По подобие на примера с Павликени, към част от музеите в неголемите общини са обособени и отдели "Изкуство", в които се акумулират ценности от местни творци, от автори,

¹⁴⁷ *Нели Цонева*. 35 години от създаването на Исторически музей Павликени. // *Юбилеен сборник Павликени*. Посветен на 70 години от обявяването на Павликени за град и 35 години от създаването на Исторически музей Павликени. Доклади и научни съобщения от научната конференция "Павликени – античен и вечен". 25 юни 2013. Издателство "Фабер", 2014, с. 320-328.

¹⁴⁸ Много отчетлива представа за структурата и функциите на един добре работещ общински музей дава Правилникът на *Исторически музей Попово*, утвърден от Общинския съвет на 23 март 2010 година. В документа обстоятелствено са изброени 23 вида дейности, които музеят е призван да изпълнява. Посочени са механизмите на субординация между музея и общината и е описана структурата на културната институция. Правилникът е публикуван на сайта на Община Попово. // <http://www.popovo.bg/>

произхождащи от региона, или творби дарени на общината по различни случаи. Един типичен обект от визираната група е *Художествената галерия в Белоградчик* (филиал на общинския музей), която има фонд от около 200 платна (включително и на някои големи майстори) и поддържа експозиция в специална сграда.

Някои общински музеи функционират като разгърнати системи от разнообразни обекти с културно-историческо значение, включително и като част от резервати или комплекси от недвижими културни ценности – Несебър, Созопол, Банско, Копривщица, Трявна, Котел, Панагюрище. Част от структурните звена на тези системи са класически експозиции, но сред компонентите на изброените институции фигурират къщи музеи, старинни храмове и манастири (недействащи), тематични сбирки, учебни музеи. Почти задължителни за общинските музеи с по-сложна структура са етнографските експозиции, представящи елементите на местната селска и градска традиционна култура. По общо мнение на експерти, учени, журналисти и други публични фактори, успешните инициативи за осъвременено музеефициране на културното наследство в изброените селища дава реален тласък на туристическата индустрия в региона. Това е валидно с пълна сила за *Несебър, Банско, Созопол и Трявна*. Отрадни са и новите данни за утвърждаването на *Панагюрище* като примамлив обект на културен туризъм¹⁴⁹, в чийто център стои развитата мрежа на местните музеи. С добър потенциал, но неоползотворен в достатъчна степен, са музейните комплекси във възрожденските градове Котел, Свищов и Елена.

¹⁴⁹ По данни на Община Панагюрище, през 2013 г. градът е посетен от 70000 туристи, чийто основен интерес е бил концентриран върху местните музеи и други обекти на културното наследство. Вж. *Завишение на приходите от туристи*. 16 март 2014. // <http://oshtepan.com>

Извън представителните групи на общите музеи и музейните комплекси, съществуват единични *профилирани институции* с общински статус, които са се превърнали в етикети на местната социална среда. Открито присъствие в географията на малките институции от споменатия вид бележат Музеят на градинарството в *Лясковец*, Музеят на хумора и сатирата в *Габрово*, Музеят на родопския карст в *Чепеларе*, Природонаучният музей в село *Черни Осъм* (община Троян), Музеят на мозайките в Девня, Музеят на социализма в *Димитровград*, Музеят на розата в *Казанлък* и др. Увеличаващата се притегателност на профилирания тип музей се потвърждава от подчертания възход на Музея на народните приложни занаяти и приложните изкуства в *Троян*, чиито обновени експозиции определено странят от конвенционалния локален историко-хронологически наратив, откроявайки същностни елементи и неподражаеми черти на местния и на националния стопански и социален развой¹⁵⁰.

Специализиран по профил е и един от малкото самостоятелни селски музеи – *Природонаучният музей в село Черни Осъм*. Създаден през 60-те години на XX век като училищна музейна сбирка, този музей понастоящем има собствена сграда и осъществява пълноценна фондова и експозиционна дейност. В залите му, чрез типичните за жанра форми, се популяризира природното богатство на Стара планина с акцент върху биоразнообразието в Природен парк "Централен Балкан".

¹⁵⁰ Очерк за историята и съвременното състояние на Троянския музей на занаятите присъства в отличната библиографска книга, съставена от екипа му по повод 50-годишния юбилей на културната организация. Вж. *50 години Музей на народните художествени занаяти и приложните изкуства Троян*. Био-библиографски указател (1962-2012). Издателство "Фабер", 2012.

Една от най-големите профилирани общински институции с музеен характер към настоящия момент е структурата *Военноисторически музеи към Община Плевен*. Създадена през 1907 г. като част от националната инициатива за отбелязване 30-годишнината от успешния завършек на Руско-турската война 1877/1878 г.¹⁵¹, тази институция продължава да е един от ключовите мемориални музеи с военноисторически характер и в наши дни. Неделими компоненти от този музеен конгломерат са постоянната експозиция в Плевен, Панорамата "Плевенска епопея", Скобелевият парк, три къщи музеи и два мавзолея. Функционирайки като пълноценна културна система, тази институция не само посреща многобройни и разнообразни публики в залите на осемте си обекта, но и поддържа смислена фондова и научноизследователска дейност. Ясен знак за аналитичното осмисляне и систематизиране на уникалните колекции са двата тематични каталога, съставени и издадени през последните години върху материали от основния фонд на Военноисторическите музеи в Плевен¹⁵². Единственият може би по-съществен момент, подлежащ корекция по отношение на тази институция, е свързан с дезангажираността на Министерството на отбраната към историческите места и обекти в Плевен, поддържащи паметта за Руско-турската война от 1877/1878. Оставяйки цялата финансова и лобистична тежест на плещите на местната община, военното ведомство

¹⁵¹ Ранната история на всички военноисторически музеи е описана подробно и коректно от Соня Пенкова в специална монография. Вж.: *Соня Пенкова*. Военните музеи в България. Общата история на първите години. София: Национален военноисторически музей, 2011.

¹⁵² *Надя Аспарухова*. Иконите на Георги Данчов, Иван Мърквичка и Антон Митов в колекцията на Военноисторически музеи Плевен. София, 2007; *Тамара Дичева*. Военни униформи от Руско-турската война 1877/1878 г. в колекцията на Военноисторическите музеи Плевен. Плевен, 2011.

на практика се дезавуира от функциите си по запазване живи спомените за величието и драмата на войните, водени от страната ни или на наша територия; спомени с мъгъща национално-конструираща и пацифистко-пропагандна същност.

Към групата на профилираните музеи принадлежат и *художествените галерии*, действащи по ЗКН. С изключение на няколко национални арт музея, почти всички останали организации от споменатия тип са със статус на общински културни институти. Това е валидно и за *Софийска градска художествена галерия*, която е част от структурата на Столична община. Във всички останали областни градове (с изключение на Враца¹⁵³) художествените галерии са самостоятелни общински звена, финансирани и администрирани от местната власт. В много от общините, които не са областни центрове, се поддържат градски художествени галерии със статус на самостоятелни организации – Казанлък, Севлиево, Дряново, Балчик, Тетевен, Каварна, Котел, Раднево, Чирпан. (*Приложение №5.1.в*). В някои от по-малките селища художествените галерии са единствени организации от музеен тип – Стражица, Левски, Мездра. При по-специални ситуации тези малки общински галерии поемат и част от функциите на класическите общи градски музеи. Такъв е случаят с *Художествената галерия – град Левски*, към която съществува мемориална експозиция за актьора Георги Парцалев (1925-1989), създадена след дарение на личните му вещи от преките му наследници, настояли ценностите да бъдат подредени в културни пространства, обгрижвани от общината на родния град на популярния комик¹⁵⁴.

¹⁵³ Художествената галерия във Враца е филиал на Регионалния исторически музей.

¹⁵⁴ Кратки сведения за съдбата на това дарение и за къщата музей Георги Парцалев в град Левски се съдържат на сайта на Общината. // www.oblevski.com

Един от най-успешните образци на общински арт музей е *Художествена галерия Казанлък*, която е създадена още през 1901 г. като част от местния музей "Искра". Този влиятелен културен институт разполага с един от най-богатите фондове от картини, скулптури, графики, карикатури, произведения на приложното изкуство. Дългогодишната история на институцията, както и фактът, че Казанлък е родно място на цяла плеяда ярки творци, са предпоставили факта, че колекциите на галерията имат представителен характер по отношение на всички основни направления, жанрове, стилове и етапи в развитието на изобразителното изкуство в страната през последните две столетия. Споменатият факт намира потвърждение в постоянната експозиция, показваща 266 творби от няколко десетки автори, включително и сбирка от блестящи образци на българската иконопис¹⁵⁵. Галерията поддържа като свои филиали и два мемориални музея – Къща експозиция "Професор Ненко Балкански" и Къща експозиция "Професор Дечко Узунов". Временните изложби, изданията на галерията, творческите срещи, както и образователните програми поддържат качество и съдържание, съответстващи на най-високите стандарти на европейската музейна практика.

Няколко общински музея в страната функционират като част от *архитектурни и исторически резервати*, съхранили духа и лъчението на възрожденската епоха – Котел, Копривщица, Боженци, Мелник, Трявна, Созопол, Несебър. Само списъкът на споменатите места е достатъчен, за да приемем, че това са едни от най-атраktivните топоси на културната памет, привличащи хиляди посетители с разнообразна мотивация за среща с резервата – културен

¹⁵⁵ *Марин Добрев*. Художествена галерия Казанлък. Каталог. Казанлък, 2008. Вж. и сайта на институцията: art-gallery-kazanlak.com

или образователен туризъм, бизнес пътувания, представители посещения на държавници и дипломати, академични проучвания и други творчески проекти. Общинска е и структурата, която обгрижва един от най-обемните архитектурни комплекси от Възраждането в Пловдив. Независимо от работата на четири регионални музея и от плътната ангажираност на частния и гражданския сектори към опазването и презентирането на културното наследство на емблематичния град, с основната тежест на дейностите по поддържане и социализиране на резервата е натоварен Общинския институт "Старинен Пловдив"¹⁵⁶. Регистрирано през 2004 г. като общинска културна организация, действаща по ЗЗРК, това общинско предприятие координира всички инициативи по реставрация, консервация и музеефикация на Стария град, вписан в регистъра на националните резервати още през 1956 г. Неоспорим знак за продуктивността на модела, по който са устроени и функционират институциите на паметта в Пловдив, е определянето на града за Европейска столица на културата през 2019 г.¹⁵⁷

Извън споменатите възрожденски резервати¹⁵⁸, функционират още десетина национални обекти с представителен статус от типа *групови недвижими културни*

¹⁵⁶ Дейностите и обектите, обгрижвани пряко от този общински институт, са видими на специализирания сайт: <http://oldplovdiv.com>

¹⁵⁷ *Пловдив избран за Европейска столица на културата през 2019 г.* 6 септември 2014 г. // plovdiv2019.eu

¹⁵⁸ Към настоящия момент *Законът за културното наследство* предоставя статут на резервати само на археологически обекти. Останалата част от бившите архитектурни резервати влизат в категорията *недвижими културни ценности с национално значение*. Поради продължителността на този термин и все още широкото използване на думата *резервати* за обозначаване на въпросните урбанистични структури, тук си позволявам да употребявам и двата термина при условие на пълна синонимика с официалния термин.

ценности с национално значение в страната, за чието стопанисване отговарят общини, кметства и структури на православната църква. Село Долен (област Благоевград), село Ковачевица (област Благоевград), село Бръшлян (област Бургас), село Стефаново (област Ловеч), село Широка лъка (област Смолян), село Жеравна (област Сливен), село Свежен (обл. Пловдив), село Катунице (област Сливен), манастирите Рилски и Роженски – всички посочени обекти имат признат статут на културни ценности с национално значение. За разлика от аналогичните резервати в областни градове или в по-големи общински центрове (Ловеч, Велико Търново и Арбанаси, Копривщица, Пловдив, Созопол, Несебър), архитектурните комплекси в селата или в малките градчета като Мелник¹⁵⁹, са оставени буквално на добрата воля на местните административни власти, някои от които са неголеми кметства и оперират със символични приходи в бюджетите си. За чест на населението на споменатите исторически градчета и села, грижата за част от обектите е поета от местни читалища и други сдружения. В добро състояние са и повечето храмове, поддържани от православната църква и от миряните в малките населени места със статут на резервати. Пак православната църква поема най-съществената отговорност за поддържането и експонирането на културните ценности в двата манастира със статут на резервати – Рилския и Роженския.

В повечето от изброените исторически и културни комплекси функционират малки обществени колекции от движими ценности, които са подредени като музеи. Независимо от направеното от местните общности и админис-

¹⁵⁹ Информация за визираните обекти се съдържа в Регистъра на недвижимите културни ценности, поддържан от Националния институт за недвижимо културно наследство към Министерството на културата. В Регистъра са отбелязани както статусът, така и актовете, с който той е придобит, включително и настъпилите промени. // <http://ninkn.bg>

трации, състоянието на урбанистичните структури, съхранили отпечатъка на XVIII и XIX век, определено не отговаря на високата културна, архитектурна, образователна и възпитателна стойност на визираните обекти – част от които се (само)разрушават необратимо. Без да елементаризираме сложността на описаната ситуация (с оглед на частните имоти в тези селища), трябва да се признае, че основната отговорност за възпирането на разрухата и за адекватното социализиране на резерватите в селата и в малките общини е на *държавата* в лицето на правителство, министерства, областна администрация – дори и само поради факта, че именно централната администрация е дала на изброените места на паметта престижния статус *групови културни ценности с национално значение*.

Направеното леко отклонение от централния сюжет на настоящия параграф потвърждава по още по-убедителен начин формулираната в началото на изложението (хипо)теза, че по мярата на ресурсите си всяка една от всичките 264 български общини пълноценно носи отговорността за опазване на културните ценности на своята територия. Показателен в случая е фактът, че моделът на управление на общинските музеи и галерии, както и резултатите от тяхната работа, са съизмерими със случващото се в другите страни на Европейския съюз¹⁶⁰, включително и в тези, в които институции с име *city museum* приемат посетители в продължение на повече от два века.

През последното десетилетие се активизираха и *координационните функции на общините*, на чиито територии

¹⁶⁰ Това твърдение се уповава на резултатите от мащабно проучване на контактите между общините и музеите в Европа, които са публикувани в официален доклад. // *The relationship between museums and municipalities*. E=MU² Policy analysis group, 2010. Докладът, както и информация за методиката, екипа и хода на проучването са достъпни на специализирания сайт, поддържан от аналитичната група E= MU². // <http://encatc.org>

действат музеи с различен профил и административен статус – национални, регионални, общински, ведомствени, частни, смесени¹⁶¹. Макар и при по-трудни условия, грижи за движимото и недвижимо наследство се полага и в общини, в които не са конструирани местни музеи или галерии – Априлци, Трън, Червен бряг, Мъглиж, Луковит, Сапарева баня и др. Няма съмнение, че с оглед опазване на културните ценности, в по-привилегировано положение в случая са 115-те общини, в които работят музеи и художествени галерии, подведомствени на кметската администрация. Независимо дали тези музеи са стогодишни институции с непоклатим национален авторитет като *Музей "Искра"* *Казанлък*¹⁶² или новопроходящи градски организации като *Исторически музей – Харманли*¹⁶³, и в двата случая грижата за поддържане на колективната памет и за опазване на природното или художественото богатство е поета от професионалисти с отговорно отношение към музейната работа и с отдаденост на великолепната мисия да се издирват, идентифицират и вписват в съвременното публично битие веществените отпечатъци на минали епохи или продуктите на съвременния творчески кипеж.

¹⁶¹ Такъв е случаят с Община *Велико Търново*, в чиито предели работят музеи от всеки един изброен тип. Координиращата роля в случая се поема от съответните отдели на Общината и от общинско предприятие "Царевград Търнов" с предмет на дейност опазване на културното наследство в старинния град. Продуктивните инициативи на споменатото предприятие създадоха жизнена среда за превръщането на средновековната столица в примамлива туристическа дестинация – както за българи, така и за чужденци. // www.velikoturnovo.info

¹⁶² *110 години Исторически музей "Искра"*. // Казанлък в миналото и днес. Книга VIII. Казанлък: Издателство "Ирита", 2011, с. 11-52.

¹⁶³ *Николай Колев*. Харманлийският музей в своето начало. // Музеологията в България днес. Доклади и съобщения от Националната научна конференция, Хасково, 15-16 ноември 2007. Хасково: Регионален исторически музей, 2007, с. 197-204.

3.4. THE MUNICIPALITY MUSEUMS

As everywhere in Europe, in Bulgaria also the local municipalities are *leading factors* for establishing and governance the museums. Nowadays 115 Bulgarian municipal administrative bodies manage 155 museums with 326 separate structures, which means that approximately half of all 264 municipalities have at least on museum on its territories. However, the mentioned statistical ratio is only a hypothetical reality, because the most municipality museums are highly concentrated in a number of regions – Tryavna, Koprivshitzta, Sozopol, Nessebar, Elena, etc.

Outside the marked trend, it is necessary to underline the fact that the municipalities are *reliable governors of movable cultural heritage*. They perform this mission primarily through diverse museums and galleries, which as a rule collect and expose artifacts related to the local society – historical events and personalities, specific customs and livelihoods, famous families and native artists. The strong immersion in the local public life is a legitimate basis for sustainability of that group of museums. However, the core prerequisite for the growing influence of municipality museums are their miscellaneous activities and captivating exhibitions.

Municipal art galleries, which have the formal status of museums, are an important part of described group. Among them function some big institutions like *Sofia Art Gallery* along with several dozens of small galleries, dispersed throughout the whole country. The public art galleries operate successfully not only as art centers but also as local cultural sites, attracting artists, writers, intellectuals, and students, seduced by the magic of cultural realm.

3.5. ВЕДОМСТВЕНИ МУЗЕИ

През 1985 г. във Варна отваря врати *Музеят за история на медицината*. Сградата, която приютява тази уникална институция, е една от първите градски болници по българските земи, построена през 1869 г. със средства на варненеца Параскева Николау. Фондът е формиран почти изцяло от дарения и включва около 10000 културни ценности и библиотека с над 4000 книги¹⁶⁴. Върху неголяма площ на два етажа е подредена въздействена експозиция, представяща развитието на медицината по нашите земи – като практика, култ, наука и изкуство¹⁶⁵. От момента на създаването си до 2011 г. музеят е подведомствен на Министерството на здравеопазването. Поради публично неоповестени причини, наскоро той премина под управлението на Медицински университет Варна¹⁶⁶. Очаквано, административната трансформация се отрази отрицателно на дейността и имиджа на единствения на Балканския полуостров Музей на медицината, но новият принципал декларира готовност да възстанови престижа и да обогати притегателната сила на магнетичното историческо място, разположено в сърцето на Стара Варна.

Представената история е показателна за част от проблемите, съпътстващи музейното дело в страната. В нея

¹⁶⁴ Компактни данни за този музей фигурират на сайта за култура на Община Варна. // varnaculture.bg

¹⁶⁵ Преди повече от десетилетие Музеят направи опит да създаде и периодично издание, свързано с музеефицирането на историята на медицината, но за съжаление издаденото първо списание остана единична книга. // *Историко-медицински сборник: Музейно дело и история на медицината*. Година 1. Книга 1. Варна: Музей по история на медицината, 2002.

¹⁶⁶ Музеят вече фигурира в структурата на *Медицински университет Варна* и вече са налични инициативи за пълна дигитализация на неговия фонд и на библиотеката му, включваща редки специализирани книги от XIX и XX век. // <http://mu-varna.bg>

обаче се съдържа една позитивна поука: *много трудно е да се закрие или затрие музей с име и с позиции*, дори и когато управляващият орган има твърда воля да направи това. Тръгвайки от тази поука, няма да е трудно да обозрем мрежата на *българските ведомствени музеи*, функциониращи като структурни звена на държавни ведомства, на образователни или на културни организации, и покриващи всички съдържателни и формални стандарти за музейност (ЗЗРК, чл. 6).

Таблица №5

**Групи ведомствени музеи
в зависимост от публичния статус на принципала**

Музеи към министерства	Музей на физическата култура и спорта Национален военноисторически музей Национален музей на образованието Национален музей на транспорта Музей на Министерството на вътрешните работи
Музеи към университети	Музей за история на медицината във Варна Музей на Софийския университет "Св. Климент Охридски"
Музеи към държавни културни организации	Музей на куклите във Варна Музей на Софийската опера и балет Музей на Националния театър "Иван Вазов"
Музеи към религиозни деноминации	Еврейски исторически музей в София Национален църковен историко-археологически музей Музей на Рилския манастир

В списъка, систематизиран в *Приложение №5.1.г*, са включени 13 ведомствени музея, които по мое мнение покриват визираните стандарти. В зависимост от типологията на ведомствата, те биха могли да се обединят в четири групи: музеи към министерства, музеи към университети, музеи към културни организации и музеи към религиозни деноминации. (*Таблица №5*). Всяка една от тези институции присъства в официалната структура на ведомството принципал, има свой правилник, фонд, експозиция (или експозиции), разполага с обособени помещения (или сгради) и с щатен персонал, финансира се от управляващото ведомство; в методическо отношение се ръководи от Министерството на културата.

Поради особеностите на възникването и функционирането си, ведомствените музеи са специализирани по профил, като по-голямата част от тях са с национален обхват на дейност. Друга особеност на тази група музеи е относителната им концентрираност в двата най-големи града на страната – София (8 институции и/или структурни звена), Варна (3 институции или структурни звена). Два областни града – Габрово и Русе, също са обитавани от ведомствени музеи: съответно на образованието и на транспорта. Филиали на този тип културни организации са установени и в две по-малки селища – град Крумово и град Елена. Специално положение в групата заема *Музеят на Рилския манастир*, който е локализиран в Манастира – недвижима ценност от световно значение, включена в престижния списък на ЮНЕСКО.

Очевидно е, че мрежата на ведомствените музеи е неравномерно разгърната върху географската карта на страната – с подчертано присъствие на звената им в столицата, в големи населени места и в места с национална значимост като Рилския манастир. Откроената особеност е частично условие за обективни редукции в достъпа на публиките до

част от музеите, както и предпоставка за известно капсулиране на техните екипи. Макар и малобройна, тази група музеи е подчертано нехомогенна по обема и структурата на отделните звена. Тук влизат относително малкият *Музей на куклите* във Варна ведно с *Националния военноисторически музей*, притежаващ фонд от един милион единици, разгърнат в основно звено (ул. "Черковна" №92 в София) и три филиала, разположени в пространни здания и още по-пространни външни експозиционни площи. С богати и разнообразни колекции и запомнящи се експонати се отличават *Националният музей на образованието*, *Националният музей на транспорта* и *Музеят на Министерството на вътрешните работи*.

Във визираната група съществува и една привидна диспропорция, движеща се по абстрактната ос малко/голямо. Маломерните по обем на ценностите и по площ музеи на *Националния театър "Иван Вазов"* и на *Софийската опера и балет* са неделима част от възхода на едни от най-влиятелните и магнетични структури на културния ни хоризонт, творящи ценности и продуциращи изискани художествени реалии, които са еднакво разпознаваеми и оценени както в страната, така и в чужбина. В този контекст прегледните колекции на музеите на двете драматургични институции са безценни съкровищници на текстове, записи и веществени късове от магическия свят на театъра, операта и балета. Свят, който съществува пълноценно само в кратките часове на физическите срещи между актьорите и публиката и чиито невеществени следи са пръснати из душите и умовете на личностите, станали съпричастни към една или друга постановка. Опазвайки част от реликтите на театралното тайнство, двата споменати музея дават шанс на театрали, изследователи и меломани да се докоснат до сенките на някои неизтъпяващи по силата на въздействията и посланията си творци, сюжети и постановки.

В обхвата на тази особена група музеи са възможни и някои продуктивни *паралели*, които ще си позволя да направя, запазвайки равна емоционална и оценъчна дистанция от всички споменати учрждения. Първият паралел е между Военноисторическия и Църковноисторическия музей¹⁶⁷, а вторият – между Националния музей на образованието в Габрово и Националния музей на транспорта в Русе.

Изкусително е сравнението между двата ведомствени музея с най-дълго съществуване във времето, всеки от които е част от една от двете основополагащи дисциплиниращи институции, присъщи на миналото столетие – *войската* и *църквата*. Учредени в рамките на едно десетилетие, Военноисторическият музей (създаден през 1916 г.) и Църковноисторическият музей (създаден през 1923 г.) пропътуват динамичния ХХ век по различни трасета – понякога централни, понякога периферни. Независимо от политическите обрати, и двата музея запазват целостта си и пренасят в новото хилядолетие ценни колекции и още по-ценен опит в описването, обгрижването, анализа и експонирането на предметите, които са обект на дейността им. Толерирано или negliжирано през различните десетилетия от развитието на двата музея, както военното, така и църковното наследство в момента имат значим потенциал за осмисляне на миналото и за формиране концептите на националната идентичност. Това предимство определено е осъзнато от екипа на *Военния музей*, който в момента отговаря за най-големия музейен фонд (около 1 млн. м.е), натрупан в едно отделно ведомство. Успоредно с това, Военният

¹⁶⁷ Идеята за паралел между двете структури е провокирана от едно интервю на покойния директор на НВИМ Петко Йотов (1947-2009), публикувано в специализираната периодика преди десетилетие. Вж. повече в: *Петко Йотов*. Националният военноисторически музей е манастир на българщината. Интервю. // *Български воин*, 2002, кн. 5, с. 24-25.

музей предлага една атрактивна и изключително смислена експозиция в София, още две профилирани експозиции във Варна и една нова експозиция в *Музея на авиацията* в Крумово¹⁶⁸. Отворен за нови форми на работа, реализиращ системна научна и аналитична дейност, поддържащ най-прегледния и богат Интернет сайт, към момента военноисторическият музей е етикет за възможно най-високо качество в сектора на българските културни организации. В потвърждение на тези кратки констатации привеждам кратък откъс от репортерско свидетелство с дата 6 май 2014 г.: "София. Големи опашки от посетители се извиха в Националния Военноисторически музей, предаде репортер на Агенция "Фокус". По повод Деня на Българската армия, Военноисторическият музей посрещна гостите си с отворени врати и специална празнична програма. Двоят на музея е озвучен от патриотични маршове, а посетителите разглеждат музейните експонати, сред които бойни оръдия, униформи и принадлежности на военните. За пръв път е показана и фотоизложба под надслов "Празникът на армията". Тя илюстрира как и кога се е празнувал Денят на армията и как се е изменял той през годините. Към обяд истински военен готвач приготви в полеви условия традиционна за войниците боб-чорба. Имаше образувани опашки, включително и там, където се раздаваше безплатно боб-чорба. Вкусната гозба можеха да опитат всички, които имаха търпение да изчакат реда си. Сред посетителите имаше хора от всякаква възраст, но най-многобройни бяха децата, придружени от родителите си. Оръдията и техниката, изложена в двора на музея, са обект на много снимки."¹⁶⁹

¹⁶⁸ Пространна информация за Военноисторическия музей е достъпна на официалния му Интернет сайт. // www.militarymuseum.bg

¹⁶⁹ Големи са опашките от посетители във Военноисторическия музей. 6 май 2014. // <http://www.focus-news.net>

В пълна противоположност на това, *Църковният музей* реализира само символични актове за обогатяване на своите колекции без да използва безспорното си предимство на част от Светия Синод на Българската православна църква – една строго йерархическа структура. Не поддържа и регистър на музейните сбирки към църквите и манастирите, както и нехае за разпиляването на църковните реликви от недообразовани или недобросъвестни служители на култа. Колекциите му от десетилетия се движат около цифрата 10000 единици¹⁷⁰, достигната в резултат от всеотдайната работа на първия му директор – проф. протойерей Иван Гошев (1886-1965). Експозицията в сградата на Богословския факултет на Софийския университет е овехтяла, несистемна, неразбираема за съвременното поколение. В добава на това трябва да се отбележат и частичните пречки, поставяни пред светски лица, включително студенти и чужденци, за контакт с ценностите в музея. Не съществува сътрудничество със светските институции, отговорни за паметниците на православния култ. Практически невъзможно е достигането до неекспонирани предмети или книги от лица извън тесния кръг на управата на музея и на църквата – дори и когато мотивът е академичен. Това състояние на Църковноисторическия музей е силен минус на българската музейна мрежа, който за съжаление към настоящия период е трудно отстраним.

Частична компенсация на описаното неадекватно на съвременните реалности управление на културните съкровища на Българската православна църква осигурява *Музеят на Рилския манастир*, който наскоро обнови експозицията си и като цяло не създава пречки пред експерти и

¹⁷⁰ Богатството на тези колекции може да бъде идентифицирано само чрез един от малкото издадени каталози. Вж.: *Васил Пандурски*. Паметници на изкуството в Църковния историко-археологически музей – София. Албум. София: Издателство "Български художник", 1977.

други миряни да опознават ценностите, които се пазят в богатия му фонд. Разнообразните по тип и произход материали, изпълващи витрините на този музей, дават представа не само за църковната история, но и за традиционната култура на страната в цялост. Съчетаването на една относително широкообгълна визия с възможността за символно приобщаване към битието на елитното манастирско братство (чрез посещение на храма, кулата, отделни килии, библиотеката, стопанството) създава онова неподправено чувство за потапяне в паралелната реалност на отминалите епохи, което е запазена марка на същинската музейност¹⁷¹.

Другият възможен паралел също показва отчетливи различия, но не толкова по разделителната линия на продуктивността и публичността, колкото по оста на доброто и не чак толкова доброто управление от страна на принципала. *Музеят на образованието в Габрово* и *Музеят на транспорта в Русе* са относително нови структури. Първият е създаден през 1974 г. след четвъртвековно прекъсване на музейната традиция в областта на училищното дело и буквално погубване на ценностите, акумулирани в продължение на четири десетилетия от *Училищния музей в София*¹⁷². Вторият музей е отворен за публиките през

¹⁷¹ Голяма част от проблемите, свързани с опазването, проучването и популяризирането на културните ценности, акумулирани в Музея на Рилския манастир и в магнетичната обител като цяло, са споменати или интерпретирани в един скорошен юбилеен сборник. // *Културното наследство на Рилския манастир*: състояние и перспективи на проучването, опазването и реставрирането му. Научна конференция, посветена на 540 години от пренасянето на мощите на св. Йоан Рилски от Търново в Рилския манастир (1 юли 1469 г.) и 120 години от рождението на Петър Динев (1889-1980), София, 23-24 юни 2009 г. Редактор *Светлана Куюмджиева*. София : Изток-Запад, 2011. Вж. и сайта на манастира, в който има системно описание на музея – ценности, колекции, експозиция, дейности. // www.rilamonastery.pmg-blg.com

¹⁷² *Вера Бонева*. Училищният музей в София (1905-1945). // *Педагогика*, 2014, кн. 3, с. 354-361.

1996 г., като преди това са извършени необходимите дейности за обработка, описване и експониране на ценностите, свързани основно с ранната история на железопътната мрежа в България. През годините на своето съществуване и двата музея попълват интензивно колекциите си – основно чрез дарения от институции в системите на двете министерства. Към настоящия момент Музеят на образованието в Габрово управлява фонд от 175000 м.е. Броят на ценностите в Музея на транспорта в Русе е значително по-малък, но затова пък част от тях са твърде обемни (компоненти от подвижния състав на железниците) и осезаемо атрактивни – например, салонните вагони на султан Абдул Азис (1861-1876) и на владетелите на Третото българско царство – царете Фердинанд I (1887-1918) и Борис III (1918-1943). Независимо от това, Музеят на транспорта не е сред най-посещаваните обекти в Русе, за което основно допринася и слабата дейност на колектива и принципала за привличане на посетители, обновяване на експозициите, организиране на събития, контакти с туристически фирми и т.н. Допълнителна тежест върху ситуацията добавят наличните проблеми на Българските държавни железници, чието ръководство през последните години подава отчетливи сигнали за желанието си да се освободи от музея, прехвърляйки го към структурата на отлично работещия Регионален исторически музей в Русе.

В контраст на горните констатации, Министерството на образованието и науката полага системни управленски грижи за стабилизиране на *Музея на образованието*¹⁷³, въпреки частичните логистични проблеми, възникващи най-вече поради специфичния и недостатъчен по обем

¹⁷³ Правилник за устройството и дейността на Национален музей на образованието Габрово. Издаден от Министерството на образованието, младежта и науката и обнародван в *Държавен вестник*, бр. 5 от 17 януари 2012. // www.lex.bg

сграден фонд – старинното здание на *Априловската гимназия в Габрово*, което при това е поделено между националната културна институция и авторитетното средно училище със същото име. Очертаните проблеми се решават успешно – не без съдействие и от страна на местната Община и на администрацията на Областния управител в Габрово.

Насочвайки изявите си не само към естествената си аудитория от около 600000 ученици и около 300000 студенти, *Музеят на образованието* осигурява профилирани беседи и специализирани работилници за докосване до училищни практики на отколешните поколения. Разнообразните временни изложби, конкурси, презентации по повод конкретни събития или по предварително фиксирани теми, изпълват залите на музея с детски смях и младежки копнения. Поставена леко на втори план, научната дейност на институцията обогатява корпуса на знанието за училищното ни минало. Малко по-невидими, но съществуващи са контактите на институцията с водещи български университети, обучаващи бъдещите учители на България. Не са развити в достатъчна степен моделите на системни отношения с регионалните инспекторати на МОН, чрез които да се координира по-активната му посещаемост от ученици и учители от всички краища на България. Така или иначе, *Музеят на образованието в Габрово* продължава за утвърждава името си на едно от ключовите кръстовища между музея и училището, тоест между миналото и бъдещето на една от най-устойчивите и представителни системи на модерна и съвременна България – образователната.

Специфична притегателност притежава и всеки един от неспоменатите до тук ведомствени музеи – Еврейският исторически музей в София, *Музеят на Министерството на*

вътрешните работи, Музеят на спорта, Музеят на Софийския университет "Св. Климент Охридски"¹⁷⁴. Всеки от тях е отворен не само за представители на съответното съсловие, но и за всички граждани и гости на страната. Поради силно профилирания характер на колекциите си обаче, тези музеи все още не са достатъчно популярни в национален план. В ерата на електронните комуникации това състояние е преодолимо – чрез добри сайтове и отворени дигитални библиотеки. Лидер в дигиталното експониране на своите колекции е *Музеят на Софийския университет*, който предоставя на потребителите електронни екземпляри от свои книги, брошури и дисплайни, както и електронни копия на ценни артефакти от фонда – например диапозитивно-образователната колекция по Археология, Антично и средновековно изкуство на проф. Богдан Филев (1883-1945), включваща *3615 диапозитива на артефакти и обекти*¹⁷⁵, запечатали образите на веществени паметници с висока стойност във вида, в който са били през първата половина на ХХ век.

През последното десетилетие в публичното пространство постепенно се наложи и *Музеят на Нов български университет*. Създадено с акт на управителните органи на университета, споменатото звено все още не е регистри-

¹⁷⁴ *Цвета Тодорова*. Музей на Софийския университет. Пътеводител. София: УИ "Св. Климент Охридски", 1998. *Софийският университет през фотообектива на 30-те години на ХХ век*. Албум [с фотоси от Музей]. София: УИ "Св. Климент Охридски", 2004. В структурата на Софийския университет съществуват още две музейни сбирки с учебен характер. Вж.: *Ангел Памукчиев*. Музей по палеонтология и исторична геология. Пътеводител. София: УИ "Св. Климент Охридски", 1995.

¹⁷⁵ Вж. рубриците *Диапозитивно-образователна колекция на проф. Богдан Филев* и *Музей* на сайта на Софийския университет "Св. Климент Охридски". // www.uni-sofia.bg

рано в Министерството на културата – като обществена колекция или като ведомствен музей¹⁷⁶. При все това Музеят на НБУ развива разнообразна образователна и популяризаторска дейност, центрирана около обогатяване практиките за анализ и дигитално експониране на културните ценности. Полезни са инициативите на визираната структура и по посока (пре)осмисляне на подходите за приобщаване на младото поколение към съдържателните полета и ценностните послания на артефактите от миналото и към съвременните творчески индустрии. Успешната колаборация с общински, граждански и други академични структури е отличен пример за активно присъствие в полето на културните общувания.

В смисловото поле на все по-разширяващата се активност на университетите за създаване и поддържане на ведомствени, профилирани или образователни музеи, бихме могли да предвидим добро бъдеще и за изоставения от Министерството на здравеопазването *Музей на медицината*, "осиновен" наскоро с добра воля и сериозна ангажираност от Медицинския университет във Варна. Тази прогноза се основава и на респектиращия дарителски акт на Параскева Николау, издигнал със собствени средства обществената болница, обитавана днес от Музея. Дори и само паметта за споменатия акт е достатъчно основание да се опази жив вещественно-документалният разказ за историята на медицинските практики по земите ни между стените на зданието, в което медицината е идвала на помощ на страданиято и е осигурявала – ако не пълноценно физическо благоденствие, поне хуманна грижа и личностно упование.

¹⁷⁶ По тази причина Музеят на НБУ не фигурира в списъка на ведомствените музеи, включен в *Приложение №5.1.г* на настоящата книга. Информация за визираното университетско звено е достъпна на специализирания сайт. // *museum.nbu.bg*

3.5. MUSEUMS AT CENTRAL GOVERNMENTAL, CULTURAL, AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The small group of museums managed directly by central governmental, cultural, and educational institutions includes 13 structures with 18 branches – 9 in Sofia and 9 in other regions of the country. All of them are *specialized by profile* and by the peculiarities of their exhibitions and activities. These establishments have some advantages in the collections completing because they receive a large part of their fund stocks from previous activities of its principals. For example, the *Puppet Museum* in Varna completes its collection by the theatrical equipment created for the former productions of the local Puppet Theater.

The largest structure in this group is the *National Museum of Military History*. It consists of four departments – a main structure in Sofia and three branches around the country. The Museum stores, preserves and investigates more than 1 million artifacts. During the last decade Military Museum has become one of the most attractive institution of its kind throughout Sofia.

The museums which are structures of educational establishments (Ministry of Education and some universities) increase its public influence as well. That trend is noticeable in regard to the *National Museum of Education*, located in the town of Gabrovo. Created relatively late – in 1974, the Museum has quickly turned to a comfortable meeting place for our school memories and school histories.

For Bulgaria is also typical that there are significant cultural valuables stored in the premises of the *Orthodox Church* – monasteries, churches, metropolitan residences. Somewhere in these places small exhibitions are arranged but the Bulgarian Orthodox Church has not yet organized its museum activities in a proper way.

3.6. ОБЩЕСТВЕНИ МУЗЕЙНИ КОЛЕКЦИИ

В горещ августовски ден в навечерието на храмовия празник (15 август) посетих *Троянския манастир "Успение Богородично"* в село Орешак. Върволица от поклонници търсеха упование в чудотворната икона на Божията майка. Други се разхождаха из пространния двор всред приятната зеленина и нахвърляните вещи и строителни материали, свидетелстващи за мащабен ремонт на една от старинните сгради. Изкачих се на последния етаж на жилищното крило, където пред две неголеми килии виси отчетлива табела "Музей". След заплащане на такса, равна по сума на таксите, които събират някои от големите регионални и общински музеи, се потопих в привидно хаотичното и претрупано с вещи пространство на манастирската *музейна сбирка*, експонирана на площ от около 100 кв. м. Без предварително зададена логика и почти без свързващи текстове на показ са изложени безценни икони на по няколкостотин години в добро физическо състояние, любопитни свидетелства за традиционни поминъци на монасите и на населението в Троянския край, подбрани дарове, получавани от манастира през годините, кът за Васил Левски, който е намирал убежище в родолюбивата обител, няколко витрини с излезли от обращение банкноти и монети, циркулирали в България през XX век, предмети на монашеското всекидневие. Всред привидно несистемния (без)порядък на манастирския музей усетих могъщия полъх на вярата, довеждала и отвеждала през вековете духовници и миряни под купола на манастирския храм; вяра, битовизирана в подарено гърне, прагматизирана в оставени пари, извисена в зографисани фрески и икони. В този момент осъзнах, че високите стандарти на приложената музеология понякога трябва да се оставят от външната страна на прага на местата на паметта, които посещаваме. Защото *същинската музейност* може да обитава не само вещи експонирани витрини, но и непретенциозни

кътчета с безхитростно поставени на импровизирани подиуми магически съкровища с огромна културна стойност, ведно с умилителни вещи от миналото без голямо информационно и естетическо значение, но навяващи носталгия и провокиращи добронамерена усмивка. Споделените емоции и съждения стоят в основата на настоящия очерк, посветен на *обществените колекции* или *музейните сбирки*¹⁷⁷ – една неделима част от музейната мрежа на съвременна България.

Обществените колекции се създават и поддържат от държавни органи, ведомства, юридически лица с нестопанска цел и регистрираните вероизповедания, стопански субекти, които разполагат с групи от предмети, творчески продукти или природни образци, имащи значение за структурата принципал или за свързана с нея общност. Обществените колекции могат да включват и идентифицирани културни ценности. Създават се с акт на ръководния орган на принципала, който се санкционира от Министерството на културата след като се установи, че са покрити няколко основни изисквания: 1) наличие на културни ценности; 2) наличие на обособена група от предмети и образци, които нямат качества на движими културни ценности, но в съвкупност представляват научен, културен, обществен, религиозен или туристически интерес; 3) помещение; 4) източници за финансиране; 5) специалист(и) с пряка отговорност за колекцията; 6) становище на национален или регионален музей за значимостта на

¹⁷⁷ Действащата преди 2012 г. правна рамка дефинираше тези структури като *музейни сбирки*. Според действащата в момента Наредба №Н-9, те се именуват *обществени колекции*. Поради силната традиция, присъща на сектора, тук употребявам двете терминологични обозначения като равнозначни.

колекцията; 7) предвидени дни за посещение на колекцията от външни лица¹⁷⁸. Ако се констатира наличие на посочените условия, се издава разрешение за поддържане и експониране на колекцията.

Управлението на обществената колекция се осъществява по правила, които са близки до правилата на управление на колекциите от културни ценности в музеите. Водят се най-малко две инвентарни книги. В едната се вписват предметите, които са културни ценности. В другата се вписват останалите предмети. Движимите културни ценности се инвентаризират периодично, като в някои случаи проверките се осъществяват от експерти от национални или регионални музеи. Възмездни прехвърлителни сделки с движими културни ценности от фондовете на колекциите се извършват при условията и по реда на Закона за културното наследство. Собствениците на обществени колекции са задължени да организират експозиции и да осигуряват достъп на любители и експерти – както до експонираните предмети, така (при предварително пояснени правила) и до неекспонираните. При евентуално закриване на обществена колекция принципалът информира Министерството на културата и движимите културни ценности се предават в определен от министерството държавен музей.

¹⁷⁸ Споменатите изисквания са регламентирани в *Наредба № Н-9 от 27 април 2012 г. за реда за създаването и управлението на обществените колекции*, публикувана в *Държавен вестник*, бр. 39 от 22 май 2012. Тази Наредба е издадена на основа на *Закона за културното наследство* от 2009 г. Преди влизането ѝ в сила режимът на работа на обществените колекции също беше урегулиран със специален нормативен акт – *Наредба №6* от 9 юли 1985 г. за устройството и дейността на музейните сбирки в страната. Един по-настойчив поглед назад във времето би ни отвел към още по-стари правила във визираната област, голяма част от които запазват своята валидност и досега. Вж.: *Петър Чолов, Райна Пешева*. Как да уредим музейна сбирка при читалището. София: Национален съвет на Отечествения фронт, 1958.

Регионалните музеи са задължени да поддържат регистри на обществените колекции, съществуващи в техния териториален обхват, както и да консултират собствениците и специалистите им. Законът е предвидил и създаването на национален регистър, който се конструира и актуализира от Министерството на културата. Най-голямата отговорност за обществените колекции обаче лежи върху организацията собственик – читалище, община, кметство, държавно предприятие, училище, университет, гражданска организация, търговско дружество, професионално сдружение, структура на регистрираните вероизповедания и др.

Таблица №6
**Брой на обществените музейни колекции
 по административни области на България**

Административна област	Брой на обществените колекции	От тях общо-исторически
Благоевград	22	18
Бургас	30	7
Варна	15	3
Велико Търново	46	18
Видин	14	6
Враца	34	18
Габрово	13	4
Добрич	9	5
Кърджали	6	3
Кюстендил	19	6
Ловеч	23	13

Административна област	Брой на обществените колекции	От тях общо-исторически
Монтана	18	9
Пазарджик	29	11
Перник	8	5
Плевен	22	8
Пловдив	68	25
Разград	12	4
Русе	8	7
Силистра	8	2
Сливен	20	2
Смолян	12	3
Софийска област	30	4
София	59	7
Стара Загора	29	11
Търговище	14	6
Хасково	6	5
Шумен	6	3
Ямбол	21	9
Общо	601	222

В Таблица №6 са систематизирани статистически данни за обществените колекции в страната, извлечени от Регистъра на Министерството на културата. Обособяването на групи по административни области на страната задава интересен паралел със системата на държавните музеи –

национални, регионални и общински (*Таблицы №9, 10 и 11*). Видимо е, че в областите с най-развита музейна мрежа обществените колекции присъстват по-плътно – Велико Търново, Пазарджик, Стара Загора, Ловеч, София, Бургас. В областите Хасково, Шумен, Русе, Силистра, Перник, Кърджали, Добрич броят на обществените колекции е относително малък. В повечето от тези области мрежата на държавните музеи също не е особено плътна. Очевидно е също, че част от факторите, действащи възпиращо на разгръщането на музейната мрежа, са валидни както в държавния, така и в обществения сектор. Това предположение намира частично опровержение в контраста между относително малкото държавни и общински музеи в области като Ямбол, Търговище, Кюстендил, Видин, Софийска, Смолян, съчетано с функционирането на отчетливо по-голям брой обществени колекции. Този контраст по всяка вероятност е израз на действието на частични компенсаторни тенденции за конструиране *места на паметта*, свързани с веществените ценности, в селища и общини, където няма ресурс за поддържане на пълноценен музей.

Сравнението между *общия брой* на колекциите и музеите в публичния сектор определено тежи в полза на обществените колекции – 601 регистрирани обществени колекции и 227 музея (национални, ведомствени, регионални, общински, частни). Приемам това съотношение за логично, най-вече с оглед на високите стандарти (административни, фондови, финансови, логистични и кадрови) за поддържането на пълноценен музей.

Успоредно с това е полезно да се открият и някои проблеми, свързани с функционирането на обществените колекции. Знайно е, че в България общественият сектор на културата има много структури (някои от които устойчиви

и разпознаваеми в локален план)¹⁷⁹, но повечето от тези структури са неустойчиви от финансова гледна точка. Малко са и кадрите в страната, които биха работили като експерти към обществените колекции при относително ниското или символичното заплащане, което осигуряват съответните принципали. Част от текущите проблеми на този крехък сегмент от музейната мрежа са наследство от първото десетилетие след промяната от 10 ноември 1989 г., когато много от музейните сбирки, посветени на комунистически функционери, бяха закрити, а поради липсата на музеи с областен териториален обхват, част от другите музейни сбирки бяха разпилени или разграбени.

Независимо от визираните *трудности и пречки*, по-голяма част от музейните сбирки, създадени през втората половина на XX век, продължават да съществуват и в наши дни. Правилото е, че този последен и най-слабо видим в национален план етаж на музейната система в страната е изграден и функционира предимно в села и в малки градове. Удовлетворявайки духовните потребности на локални общности или професионални гилдии, непрофесионалните музеи запълват културни ниши, останали отворени след конструирането основния корпус на системата от държавни институции на паметта. И не само това.

¹⁷⁹ Най-утвърдената структура с недържавен характер, работеща в областта на културните индустрии, са българските читалища. Макар и преживяващи осезаеми трудности в развитието си през последните десетилетия, в по-малките населени места българските читалища продължават да са основни стожери на културното всекидневие. По-активните от тях са се вписали успешно и в социалния пейзаж на областните градове и на столицата. Поддържането на *музейни сбирки* е сред приоритетите на много от читалищата, които се възползват от сградния си фонд и от престижа си на локални културни центрове. Към август 2014 г. на официалния сайт на българската читалищна мрежа са регистрирани 3587 читалища. Около половината от съществуващите обществени колекции се поддържат именно от читалищата. // chitalishta.com

Музейните сбирки са убежища на ценности, които биха били погубени при липсата на малка местна колекция; функционират като средища за съхранение на спомените, битовите черти, фолклорните легенди, обреди и ритуали; понякога се развиват и като алтернатива на относително твърдата (а понякога и официозна) рамка, в която се движат експозиционните и популяризаторските прояви на държавните и общинските музеи. Така, без да бъдат формална алтернатива на държавния сектор, обществените колекции о(б)живяват музейната мрежа с непритворния култ към спомена и традицията на малката общност, към локалните герои и творци, към природните и исторически забележителности на родния край, мислен в най-интимния му географски и културно-исторически разрез.

По силата на споменатите обстоятелства във визираната група преобладават *общоисторическите колекции с краеведски характер* – общо 222 от включените в регистъра 601 структури. Типичен пример за общоисторическа колекция е музейната сбирка на село *Струмяни* (област Благоевград), поддържаща жива историческата памет на населението в една малка община с пъстра историческа и културна традиция¹⁸⁰. Водещи по присъствие в групата, а и по значение за поддържането на общоисторическите и профилирани музейни сбирки, са *българските читалища*, чиито ръководни органи също оказват методическа помощ за организирането и поддържането на колекции от културни ценности и от материали със значение за съответната общност.

Сред специализираните по профил колекции се откроява и голяма група *етнографски, археологически* или

¹⁸⁰ Иван Петрински, Вера Керелезова, Елена Бояджиева. Новата музейна сбирка "Струмяни". // *Известия на Националния исторически музей*. Том 14. София: НИМ, 2004, с. 495-503.

етнографско-археологически музейни сбирки – село Ценово (Русенско), село Широка лъка (Смолянско), село Доброславци (Софийско), село Смилян (Смолянско), село Мустрак (Свиленградско), село Горна Липница (Великотърновско), село Лозен (Хасковско), село Скребатино (Благодеевградско), град Алфатар¹⁸¹ (Силистренско) и др.

По традиция етнографските музейни сбирки представят традиционната материална и духовна култура на един етнос – обикновено доминиращия в населеното място или общината. Подчертана иновация в модела на този тип малки музеи представлява лансираната от общността на село Розино (Карловско) идея за създаване на Музей на етносите. Ето в кратък вид и новината, обговаряща тази идея: "Музей на етносите ще отвори врати в карловското село Розино. Мястото ще привлича туристите с обичаите и пъстротата на бита на жителите на селото. В Розино има както християни, така и мюсюлмани, цигани, каракачани и помаци. Кметът на селото Димитър Петров обясни пред [агенция] "Фокус", че процедурата за създаването на музея вече е в ход. Идеята трябва да бъде одобрена от Министерството на културата. Градоначалникът на Розино подчерта, че планът за експозицията в музея е много амбициозен. Очаква се музеят да стане факт след година. По думите на Димитър Петров специално място в бъдещия музей ще има за археологията. <...> В Музея на етносите се предвижда още да бъде представена и експозиция за добива и преработката на розов цвят в розово масло."¹⁸² Видно е, че проектираната обществена колекция тежее

¹⁸¹ Добруджанска къща с етнографска експозиция Алфатар. // *bulgariatravel.org*. В Алфатар функционират още две музейни сбирки – към православния храм "Св. Троица" и към читалище "Йордан Йовков".

¹⁸² Музей на етносите ще отвори врати до една година в карловското село Розино, 28 юли 2014. // *www.focus-news.net*

към типа общ краеведски музей с етнографски акцент. Остава само да се надяваме, че демонстрираната от кмета на с. Розино музейна етнотолерантност в скоро време ще се превърне от идея в реалност.

Единични са обществените колекции с природонаучен, технически или художествен профил. Това се дължи на доминиращият краеведски принцип при конструирането на този тип културни средища. Практически свързан с краеведския принцип е и подтикът за появата и утвърждаването на немалка група *мемориални музейни сбирки*, пазещи вещественни и невестественни късове на паметта за видни личности – творци, общественици, политици. Без пълна изчерпателност можем да посочим поне няколко добри примера – Музея на Владимир Димитров Майстора (1882-1960) в село Шишковци (Кюстендилско), Музея на Дан Колов (1892-1940) в село Сенник (Габровско), Музея на проф. Константин Чилев (1898-1955) в село Славейно (Смолянско), Музея на Пеню Пенев (1930-1959) в село Добромирка (Габровско), Музея на Баба Илияца в село Челопек (Врачанско), Музея на Стефан Караджа (1840-1868) в село Стефан Караджово (Ямболско), Музеят на Чудомир в село Турия (Казанлъшко) и др. Правилото е, този тип музеи обитават къщи, в които са родени или пребивавали открояващите се личности. Част от визиранияте мемориални топови показват ценни уникати, включително и произведения на изкуството. Същинската им притегателност обаче е продукт на славата на съответната публична фигура и разбира се – на вещината, с която тази слава се позиционира в местното културно и социално пространство.

Палитрата на музейните сбирки е изпъстрена и с редица специализирани музеи, пресъздаващи отделни поминъци или професии, уникални традиции или пазещи реликвите от развоя на някои профилирани дружества. Сред музеите от тази група, поддържащи подредени колекции и

прегледни експозиции се открояват Музеят на лозарството и винарството в Сунгурларе, Музеят за история на котвата в Ахтопол (към Сдружение "Черноморска Странджа"), Музеят на пощите в Златоград, Музеят на киселото мляко в село Студен извор (Община Трън)¹⁸³, Музеят аптека в къщата "Антониади" в Старинен Пловдив, Музеят на мечката в село Триград (Смолянско), Музеят на скиите и ски спорта в Чепеларе, Музеят на лова и риболова към Съюза на ловците и риболовците в България (София), Музеят на туризма и туристическите спортове към Туристическо дружество "Трапезица" – Велико Търново, Музеят на виното в Мелник.

Всеки един от изброените профилирани музеи има уникално послание и специфична притегателност. Особено чувство за историчност провокира *Музеят на пощите в Златоград*, подреден в старинна пощенска сграда, в която и досега функционира малък офис на "Български пощи". Влизането през съвременния пощенски офис в лабиринта на миналото на ключовата комуникационна система отваря не само съществени информационни канали, а провокира и настойчиви рефлексии върху моделите и смислите на човешкото общуване през различните исторически епохи. Тези рефлексии придобиват още по-голяма интензивност, когато се намираш в едно селище, разположено на границата между държави, етнически идентичности, културни модели.

Едно от нетипичните за българския културен пейзаж явления, принадлежащо към групата на обществените колекции, е ретро атракцията с елементи на производствена анимация, организирана от старозагорската пивоварна, собственост на световноизвестна компания в бранша. "Светът на Загорка" – под това име фигурира колекция от около

¹⁸³ *Мария Кондратенко*. Музейна сбирка на българското кисело мляко. София: Фондация "Стамен Григоров", 2007.

200 автентични експоната, представящи историята на емблематичната фабрика, подредени в няколко специални музейни къта, обособени по пътя на периодично организирани обиколки за външни лица из отделни производствени помещения¹⁸⁴. Освен възможността да се запознаят пряко с отделни етапи от технологията на биреното производство, екскурзиантите се срещат и с веществените следи от вековната история на фабриката. Специална част от събитието са сувенирните подаръци и дегустациите. Така, реализирайки концепцията за жив музей, създателите на инициативата "Светът на Загорка" по(де)казват част от пътищата, по които музейността може да се вгради във всекидневието – в случая производствено; а защо не и в други негови модуси – образователен, търговски, банков, аграрен, битов...

Неделима част от мрежата на обществените колекции са и немногобройните напоследък музейни сбирки към *училища*. Подобен тип колекции има в Професионалната гимназия по механотехника в Бургас, Хуманитарна гимназия "Св. св. Кирил и Методий" във Велико Търново, Основно училище "Д-р Иван Селимински" в Сливен, Основно училище "Никола Вапцаров" в село Црънча (Община Доспат), Средно общообразователно училище "Свети Климент Охридски", в Ловеч, Основно училище "Виделина" в село Сейдол (община Лозница) и др. Макар и малобройни, действащите музейни сбирки към основни училища и гимназии са средища с висок възпитателен ефект по отношение на учащите се и на учителите, а за музейната колегия те са своеобразни *протообрази* на широкоръзгърнатите съвременни музеи, повечето от които са

¹⁸⁴ Частична представа за описаната музейна анимация създава специализираният сайт "Светът на Загорка". // www.zagorkatours.bg Вж. и: Светла Димитрова. История на пивоварна Загорка. София: Издателство "24 квадрата", 2012.

заченати в скромни учителски стаи или в непретенциозни читалищни библиотеки.

Част от *българските университети* също са владелци на обществени колекции. Това са профилирани сбирки от артефакти или значими предмети, илюстриращи развитието на висшето училище, или свързани с неговия образователен профил. Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски" има ведомствена сбирка с име "Музей по минералогия, петрология и полезни изкопаеми". Собствен музей от 1977 г. има и Лесотехническият университет в София¹⁸⁵. От по-новите университетски музеи заслужават отбелязване ведомствените сбирки на Нов български университет, Националния военен университет "Васил Левски" във Велико Търново, Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий", Учебния музей към Университета по библиотекознание и информационни технологии в София. Макар и силно центрирани около академичните прояви на съответното висше училище, музеите придават пълнота на университетската структура, представлявайки при това и своеобразни лаборатории за професионална подготовка на част от студентите.

Независимо че църковното наследство е силно представено в националната музейна мрежа, обществените колекции към *православни институции* (църкви, манастири, митрополии) са относително малко. Този нетипичен факт е продукт от нежеланието на по-голяма част от православния клир да се съобрази с нормите на *Закона за културното наследство*, отнасящи се до ценностите, представляващи реликти на религиозния култ. Съществуващите изключения от споменатото "правило" са израз на добросъвестност в изпълнение на мисията на църковния клир да крепи духовните устои на общностите, обединени

¹⁸⁵ *Маргарита Георгиева*. Музейна сбирка при Лесотехническият университет – минало и настояще. // *Библиотека*, 2003, кн. 1-2, с. 20-21.

около него. Споменатият в началото музей към Троянския манастир е един добър пример в тази насока. Подобни сбирки с църковноисторическо съдържание са подредени и в още няколко от големите манастири – Бачковски, Клисурски, Етрополски, Лясковски, Поморийския манастир "Св. Георги Победоносец". Все още не е регистрирана нито една колекция към митрополия или към митрополитски храм, а е знайно, че част от съвременните архиерейски центрове (Русе¹⁸⁶, Пловдив, Велико Търново, Видин, Ловеч, Варна) са приемници на институции и владици, които от средата на XIX до средата на XX век са били значими средища не само на православния култ, но и на културния, книжовния, образователния и социалния градеж. Градеж, чиито продукти подлежи да се впишат по-дълбоко и по-осезаемо във видимата част на съвременната музейна мрежа.

Представата, че обществените колекции са композирани основно от второразредни културни ценности и от предмети с локално или с популяризаторско значение се проблематизира силно от две ведомствени колекции, регистрирани като музейни сбирки – *Музеят на Българската народна банка* и *Музеят на Националната художествена академия*¹⁸⁷. И двете посочени звена на престижните институции се управляват по стриктните правила

¹⁸⁶ В интерес на истината трябва да бъде спомената инициативата на *Русенската митрополия* за създаване на митрополитски църковен музей. Институцията вече подбира предмети за експозиция и преговаря с местната община за сграда. Вж.: Ценна икона влиза в църковния музей на Русенска митрополия. 23 януари 2014. // <http://dveri.bg>

¹⁸⁷ Фондовете на *Музея на Националната художествена академия* се комплектуват основно от дарения и от студентски работи. Това обаче не намалява значимостта им. Дори и само ако се отчете фактът, че в тях се акумулират творби в продължение на повече от век. Частична представа за качеството на колекциите дава един от публикуваните каталози. Вж.: *Иванка Гергова*. Колекция Дърворезба: Музейна сбирка на Националната художествена академия. // *Ivanka Gergova*. Woodcarving Collection: The Museum Collection of the National Academy

на *Закона за културното наследство*. Ценностите са описани надлежно и периодично се експонират. Особено стойностни са сбирките от художествени произведения, създадени по различен начин, но съдържащи и в двата случая високи образци от национални майстори. Последното обстоятелство е регистрирано красноречиво в юбилейния каталог с творби от фонда на Българската народна банка¹⁸⁸, отпечатан през 2009 г.¹⁸⁹ Луксозната книга съдържа качествени факсимилета на 130 живописни платна, пластики и графики, собственост на банката. Част от авторите са Антон Митов, Александър Мутафов, Владимир Димитров – Майстора, Борис Денев, Константин Щъркелов, Васил Стоилов, Кеазим Исинов, Андрей Николов и др. Творбите са не само представителни за националното ни изкуство през ХХ век. Всяка една от тях е свят, обяен от магията на многосказателна човешкост, положена в неизбродимите лабиринти на ситуации, тревоги, упования. Макар и реализирана само във виртуалното пространство на музейния каталог, експозицията от тези магически светове проблематизира за пореден път йерархията между малкото и голямото в българската музейна мрежа в частност, и в културния сектор като цяло.

of Fine Arts. [Каталог]. София: НХА, 2010; *Колекция български шевиици*: Музейна сбирка на Националната художествена академия. // Collection de broderies bulgaries: Collection du Musée de l'Académie nationale des beaux-arts. // The Bulgarian Embroideries Collection: Museum Collection of the National Academy of Fine and Applied Arts. София: НХА, 2012; *Колекция живопис (1896-1940)*: Музейна сбирка на Националната художествена академия. // Painting Collection (1896-1940): The Museum Collection of the National Academy of Art. София: НХА, 2014.

¹⁸⁸ *Музейна сбирка на Българска народна банка*. София: Българска народна банка, 2011.

¹⁸⁹ *130 избрани творби от колекцията на БНБ*. // 130 Works from the BNB Collection. София: Българска народна банка, 2009.

3.6. PUBLIC MUSEUM COLLECTIONS

Accumulation and maintenance collections, containing items with (auto)biographical, historical, cultural, and art content, is an intrinsic human activity. Following its invisible fibers, some public institutions accumulate valuable objects and works of art; thus they become owners of *public museum collections*. That group of assemblages is also subject of registration and control by the Ministry of Culture. By the end of August 2014 exactly 601 public collections are presented into the special register. Approximately one third of them are general collections – 222; the other part includes thematic collections – mainly ethnographic and archaeological.

The vast majority of public collections are some kind of storages of collective *memory for local communities*. Normally, holders of this collections are the neighborhood cultural associations – chitalishta. Municipalities, schools, public or private companies are also principles of unprofessional museum assemblages. Despite of financial constraints and personnel deficit, the mentioned structures preserve and display their "treasures" carefully, granting local and professional communities with opportunity to expand their cultural horizons.

Some public collections include not only informative and nostalgic materials, but also *representative valuables and genuine masterpieces*. This is true for collections owned by the National Academy of Art, National Bank, Troyan Monastery. Regardless of the fact that keeping and exposure of movable valuables in most cases is not implemented with a relative accuracy, attendance of museum assemblages among the small communities – territorial or professional, is *an essential circumstance*, which gives picturesque image and vivid irradiation of every public or private body – holder of a unique public museum collection.

3.7. ЧАСТНИ МУЗЕИ И МУЗЕИ СЪС СМЕСЕНО УЧАСТИЕ

"Другият музей" – на 19 декември 2013 г. в залите на Националната художествена галерия бе открита втората поредна изложба под това име, организирана от Съюза на колекционерите в България. В продължение на повече от месец (до 31 януари 2014) ценителите на артефактите от миналото и на съвременното изкуство имаха шанс да се срещнат с културни ценности, принадлежащи на частни колекционери – юридически и физически лица. Привидно еkleктична по предметното си съдържание, изложбата приюти очевидно контрастни ценности – археологически материали от Античността и Средновековието, предмети на ювелирното изкуство от XVIII и XIX век, икони, редки монети, живописни творби, произведения на пластичните изкуства. Разнообразието на включените ценности е естествен продукт от разнообразието в съдържанието на представените колекции¹⁹⁰. При все това в изложбата присъстваха няколко обединяващи меридиана – отличното физическо състояние на ценностите, артистичната пристрастеност на собствениците към уникалните продукти на творческия дух, леко надменното отношение на организаторите към доминиращите в държавния сектор музейни правила и парадигми. Отхвърляйки основателността на последното, приемам тази изложба като поредна полезна стъпка към сговаряне на частния и общественния сектор в музейните практики. Сговаряне, реализирано върху основата на дълго оспорвания от частния сектор в културата Закон за културното наследство, но и върху присъщото на всеки държател на (без)ценни вещи и творби тежнение да даде по-широка публичност на естествения си възторг от своите притежания.

¹⁹⁰ Светла Петкова. Непренебрежима алтернатива. // *Култура*, бр. 5 от 7 февруари 2014. // www.kultura.bg

Възможността за създаване и поддържане на частни колекции от културни ценности беше регламентирана през 1995 г. в действащия тогава *Закон за паметниците на културата и музеите* (датиращ от 1969 г.). До визирания момент – в продължение на половин век, частното колекционерство беше забранено, криминализирано и преследвано с цялата сила на закона. Поради неуредения модел на административния режим, пълноценното стартиране на легалните дейности в тази област се забавиха с около десет години. Към 2004 г. вече бяха установени основните норми, по които могат да функционират частните организации в музейния сектор. Регламентираха се и процедурите за регистрация на колекциите, собственост на юридически и физически лица¹⁹¹.

След влизането в сила на *Закона за културното наследство* през 2009 г. правната рамка на тази материя придоби завършеност в контекста на властващите държавни политики по отношение на сектора: 1) приоритет на обществения интерес при създаването и поддържането на колекции от културни ценности; 2) задължителна идентификация на новопостъпващите културни ценности от сертифицирани експерти към регионалните и национални музеи; 3) прозрачност на процедурите и видимост на сделките с културни ценности; 4) равнопоставеност на частните и публични музеи и галерии.

Описаниеят исторически път за създаване на частен сектор в музейното дело е показателен за лъкатушенията, присъщи на българския преход от последния четвърт век. Така или иначе, по-смелите и по-коректните към закона държатели и собственици на колекции вече се съобразяват

¹⁹¹ Повече по въпросите за създаването, управлението и развитието на частните колекции с културни ценности Вж. в: *Нина Дебрюне*. Частни колекции с антични предмети в България: Пътища за социализация 1995-2011. София: УИ "За буквите * О писменехъ", 2011.

с действащото законодателство. Създадени са и първите *частни музеи* след получаване на съответно разрешение от Министерството на културата. (*Таблица № 7*).

Тук е полезно да се поясни фактът, че учредителите на частен музей са задължени да отговарят на аналогични изисквания, поставяни и пред учредителите на публичен музей: 1) наличие на регистрирана колекция от културни ценности; 2) юридическо лице, което да влезе в правомощията на принципал; 3) сграден фонд; 4) постоянен източник на финансиране; 5) специалисти с необходимата квалификация; 6) проект за правилник (чл. 25 и чл. 30 от ЗКН).

Частните музеи се финансират от учредителите си. Задължени са да описват фондовете си и да представят пред публика културните ценности, които притежават. Почти идентичен е режимът за осъществяване на възмездни прехвърлителни сделки с културни ценности в държавния и в частния сегмент на музейната практика. Частните музеи имат право на консултации и експертни оценки от щатните служители в регионалните и националните музеи¹⁹². Те имат възможност да експонират ценностите си в залите на държавните музеи при коректно сключени договори. Научните и образователни дейности, присъщи на съществуващите музейни практики, също биха могли да се осъществяват от тези структури. В качеството си на легални културни организации, частните музеи са допустими бенефициенти по проекти, финансирани от бюджетни ведомства, включително и от Министерството на културата.

¹⁹² *Вътрешни правила за приемане, идентификация и регистрация на предмети на физически и юридически лица*. София: Национален исторически музей, 2009.

Таблица №7

Частни музеи

А. Регистрирани в Министерството на културата		
<i>Музей</i>	<i>Представител</i>	<i>Седалище</i>
Музей на Фондация "Тракия"	Васил Божков – управител на фондацията	София
Нумизматичен музей	Проф. Димитър Драганов – директор на музея	Русе
Музей на Сдружение "Гема 11"	Анна Петрова Димитрова – управител на сдружението	Чирпан
Музей на Фондация "Арете – Фол"	Димитър Иванов – управител на фондацията	София
Б. Нерегистрирани в Министерството на културата		
<i>Музей</i>	<i>Представител</i>	<i>Седалище</i>
Музей към Хан "Хаджи Николи"	Едмънд Бек	Велико Търново
Музей "Сокай"	Деян Маринов	Велико Търново
Кордопулова къща в Мелник	Никола Паспалев	Мелник
Музей на Фондация "Тракарт"	Жорж Трак	Пловдив

Арт музей "Филипополис"	Стефан Малецов	Пловдив
Музеен комплекс на Фондация "Созопол"	Кирил Арнаутски	София
Етнографски ареален комплекс	Александър Митушев	Златоград
Музей на Сава Гановски към Фондация "Сава Гановски"	Иван Иванов – председател на фондацията	село Кунино, област Враца

Стабилизирането на правната рамка на частната музейна дейност през отминалото десетилетие създаде условия отделни собственици на колекции от културни ценности да учредят музеи. Към август 2014 г. в Министерството на културата са регистрирани *четири частни музея*. Броят им определено е малък на фона на мащабната колекционерска дейност, развиваща се в страната през последния четвърт век. Регистрираните музеи реализират всички основни дейности, предвидени от законодателството. Част от тях са издали каталози на артефактите, с които разполагат¹⁹³. Периодично се организират временни експозиции – основно в залите на държавните музеи. Запомнящо се събитие от този вид беше изложбата на *Нумизматичния музей в Русе*, подредена през 2010 г. в Бургаския регионален музей. През 2011 г. Фондация "Тракия"

¹⁹³ *Колекция Арес*. Каталог // *Ares Collection*. Catalogue. София: Издателство "Европреса" // София: УИ "Свети Климент Охридски", 2000. Великолепието на България. Колекция Васил Божков. Каталог. София: Фондация "Тракия", 2007; Спасените богатства на Древна Тракия. Тракия и Древният свят. Колекция Васил Божков. Каталог. София: Фондация "Тракия", 2011.

представи музея си чрез временна експозиция в Националния исторически музей, онасловена "Тракия и Древният свят". От 2012 г. и към настоящия момент музеят към Фондация "Арете – Фол" поддържа експозиция на двете си представителни сбирки – "Арес" и "Армия на Бога", във Военноисторическия музей в София. Споменатите три музея имат експозиционни изяви и в чужбина – Брюксел, Москва, Бон. Полезни са инициативите им в областта на образователните практики и на консултантските дейности по отношение поддържането на колекциите от културни ценности от частни физически и юридически лица. Някои частни музеи начеват и реална научноизследователска дейност, насочена към съществени въпроси на приложната музеология.

Независимо от това, частната музейна дейност все още не се е разгърнала в степен, адекватна на динамиката на недържавния сектор в други културни индустрии – изобразително изкуство и галеристика, театър и драматургия, литература и издателски бизнес. Практически нито един от действащите частни музеи не поддържа своя постоянна експозиция, конструирана по съвременните музейни стандарти, обособена в самостоятелна музейна сграда¹⁹⁴. Тази осезаема липса е пречка за създаване на съответни брандове и за осигуряване разпознаваемост на частните структури в музейния сектор от публики, експерти, журналисти. Тя е благодатна почва и за разширяващото се присъствие на парамузейни структури в частния сектор,

¹⁹⁴ Тук е уместно да споменем неизпълненото от собствениците на Нумизматичния музей в Русе договорно задължение да реставрират закупената от тях през 2007 г. неоготическа сграда (бившата Музикална гимназия) в центъра на Русе с ангажимент до май 2010 г. тя да бъде реставрирана и да се превърне в местобиталище на частния музей на братя Бобокови. Вж.: *Частният музей за антично изкуство в Русе още чака старта*. 16 декември 2013. // www.bnews.bg

които имат *видимост на музей* (сграда, експозиция, рекламна дейност, посетителски интерес, Интернет сайт), но по същество *не са музеи*. Систематизирайки необемна информация за някои от тези структури в част Б на *Таблица №7*, ще си позволя кратък добронамерен коментар по отношение присъствието им в съвременното публично пространство.

Общото между всички "музеи", включени в посочения списък, е наличието на представителна недвижима културна ценност, която е собственост или се ползва по дългосрочен договор от принципала. В повечето случаи това са емблематични сгради – Кордопуловата къща в Мелник, ханът "Хаджи Николи" във Велико Търново, възрожденските къщи в Златоград, Хаджи Алековата къща в Пловдив. При някои от обектите се разчита на експониране на археологически структури – късноантичните мозайки от Филипопол (Културен център "Тракарт"), останките от византийска сграда в Созопол ("музея" на Кирил Арнаутски) и др. Всеки един от тези обекти сам по себе си е достоен за популяризиране, но недвижимата ценност е само едно от възможните предварителни условия за създаване и поддържане на същински музей. По действащото законодателство обаче това условие е недостатъчно. Необходимо е покриването на всички изисквания на чл. 25 и чл. 30 от ЗКН, както и регистрацията в Министерството на културата¹⁹⁵. Без да съм склонна да абсолютизирам (не)легалния статус на изброените във втората част на *Таблица №7*

¹⁹⁵ Като успели в бизнеса личности, собствениците и държателите на този тип обекти са наясно с откритото тук несъответствие. Показателно е едно интервю на създателя на великотърновския парамузей "Сокай" Деян Маринов, дадено пред местния вестник Борба: "Засега той [Деян Маринов] не се счита за първият и единствен собственик в областта на частен музей, защото всъщност притежава експозиционна зала. "За да бъде музей, трябва да имаме фонд, да имаме лаборатории и да отговаряме на още куп изисквания в закона; на този етап фонд

структури, държа да отбележа, че основното нарушение в случая е присвояването на високото име *музей* от техните управляващи органи, които не са готови да отговорят на всички нормативни изисквания за поддържането на музей, но етикират обекта си като такъв. Освен свидетелство за престижа на музеите като културни съкровищници, този административно-правен казус е показателен и за присъщия на част от българските частноправни субекти нихилизъм по отношение на законови норми, чието нарушение не би могло (по тяхно мнение) да доведе до санкции от страна на контролните органи на изпълнителната власт.

Независимо от споделените критични бележки, мнозинството посетители на изброените обекти със сигурност остават впечатлени от добрата грижа за ценностите и копията, от приветливостта на екипите и от атрактивността на част от експозициите, възстановките, от дигиталните компоненти и от всички други основни нишки, по които се поддържа жив интересът на потребителите. Всеки един от *парамузеите* е представен отлично в Интернет пространството и има добра разпознаваемост в средите на туристическия бизнес. Сполучливи са акцентите върху националната традиция и националната идентичност, присъщи на публичното битие на парамузеите – дори и на тези, чиито собственици не са българи (например Хан "Хаджи Николи" в Търново¹⁹⁶). Ако ведно с това управляващите ги структури намерят и добра

няма да събирам", казва Деян Маринов". В последната декларация е отложено ясно съзнание за сложността на създаването и поддържането на фонд, тоест на същински музей. Това съзнание обаче не пречи на Деян Маринов да постави на фасадата на своя културен център табела с име *Музей "Сокай"*. // *С изложба на тъкани откриват първия частен музей в областта*. 3 юли 2012. // www.borbabg.com

¹⁹⁶ Вж. документалния филм на Регионален телевизионен център – Благоевград за този обект "Белият кораб на сушата". Публикуван в Интернет на 5 юни 2014. // www.youtube.com

воля да не използват неоснователно етикета *музей*, открояването им присъствие сред културните организации би било още по-адекватно и справедливо от гледна точка на културните организации с легален музеен статус.

Таблица №8

Музеи със смесено участие

Музей	Частна структура съсобственик	Публична структура съсобственик
Къща музей "Панчо Владигеров" в София	Фондация "Панчо Владигеров"	Министерство на културата
Музей на виното в Плевен	Дружество "Уърлд уайнс"	Държавата, собственик на пещерата
Музей "Книгоиздаване в България" в Пловдив	Наследниците на Христо Г. Данов	Регионален исторически музей – Пловдив
Къща музей "Петко Стайнов" в Казанлък	Фондация "Петко Стайнов"	Исторически музей "Искра" – Казанлък
Парк музей "Врана"	Симеон Сакскобургготски	Софийска община
Къща музей "Александър Стамболийски" в село Славовица	Наследниците на Александър Стамболийски	Регионален исторически музей – Пазарджик

Крехка е все още и мрежата на музеите със смесено участие. Направената в *Таблица №8* подборка на по-представителни структури от споменатия вид показва, че този тип публично-частно партньорство се развива най-вече по необходимост. То присъства в управлението на мемориални музеи, които са създадени в имоти, собственост на наследниците на музеефицираната личност – музея на Панчо Владигеров в София, музея на Александър Стамболийски в Славовица, музея на Петко Стайнов в Казанлък. Чрез фондации или по друга форма на консолидиране на частния си интерес, личностите, които владеят сгради, авторски права или други активи, получени в наследство от своя влиятелен предшественик, контролират част от музейната дейност, свързана с експонирането и популяризирането на веществените и невеществени ценности, прилежащи към делото на съответната историческа личност. Близък до описания модел е и обектът Парк музей "Врана" в София, който се управлява по правилата на публично-частното партньорство с перспектива за още по-отчетливо музеефициране на пространствата, приютили късове от паметта за Сакс-Кобургготската династия, управлявала Третото българско царство.

Един успешен проект в областта на публично-частното партньорство е *Музеят на виното* в Плевен, създаден през 2008. Той (по подобие на Музея на "Загорка") също е от типа *жив музей* и е продукт от съвместна дейност на чуждестранна фирма производител и държавата, собственик на пещерата, в която се помещава експозицията. Разположен в природния парк "Кайлъка", Музеят на виното е вписан в приятна среда от естествена за района растителност, живописен каньон и езера. Налична е и подходяща туристическа инфраструктура. Всред естественото оборудване на класическа винарска изба са подредени експонати, свързани с хилядолетната история на винопроизводството по българските земи. Осигурени са възможности

за дегустация и за закупуване на продукцията от местната винарна. Естетизираното съвместяване на пещерата като музей и място за отлежаване на виното е несъмнена сполука на авторския екип, който умело е заличил границите между експозиционните и производствените компоненти на атрактивния за масовия посетител и за експерта Музей на виното¹⁹⁷.

Единични, несвършени и първопрохождащи, представените институции и/или колаборации, действащи в полето на съвременните музейни практики, съдържат силни знаци за добри перспективи пред частния сектор в представената област. Няма съмнение, че тези перспективи са свързани с по-отчетлив акцент от страна на частните субекти върху експозиционната и фондовата работа, а от страна на държавата (партньор и регулатор) – с акцент върху преките и косвени стимули за реални инвестиции на частния сектор в индустриите, свързани с културното наследство и културния туризъм. Тук има и още една опорна точка с потенциал да поеме тежестта на част от управленските усилия в музейния сегмент на съвременното общество. Тази опорна точка е страстта на колекционера частник за издирване и обгрижване на високостойностни уникали. Съчетана с професионализма на експертите в държавните музеи, визираната страст има ресурс да продуцира непредсказуемо разнообразни и силно примамливи за публиките резултати под формата на експозиции, интерпретации, послания.

¹⁹⁷ Повече информация за музея е достъпна на специализирания сайт.
// www.winemuseum-bg.com

3.7. PRIVATE MUSEUMS AND MUSEUMS WITH MIXED OWNERSHIP

The private sector is one of *the most fragile parts* of the museum realm. This situation is a result of forty five years full state dominance on the culture during the communist period. In addition, some tough issues occurred in the process of legislation of non-state museum structures, which lasted two decades (1989-2009). Currently a systematic legislative framework on this sector exists. Its essential feature is the rule of full equality between all types of museums – private, public, and with mixed ownership.

By the end of August 2014 only *four private museums* are registered in the Ministry of Culture. Their owners are private foundations – representatives of interests of private collections holders. Regardless that in Bulgaria 200 private collections with artifacts were legislated, only four of them have become the basis of museums. The four mentioned museums act as complete cultural institutions outlining the model of a constructive and open to the audience non-state presence in the cultural realm.

The group of *mixed museums* is larger and more diversified. It estimates over a dozen bodies in which the private interests (or private property) are combined with some governmental structures – municipalities, regional museums, Ministry of Culture. These museums work as long-term consortia between the stakeholders. Excellent products of this kind of collaboration are a number of memorial museums – Hristo Danov Museum in Plovdiv, Petko Staynov Museum in Kazanlak, Pancho Vladigerov Museum in Sofia.

Private and mixed museums function in a *friendly legislative, administrative and media environment*. During the recent years they became more and more recognizable. The business and audiences expect a real enlargement of their public presence into the future decades.

4. *Заключителни думи*

ГРАДЕЖЪТ НА БЪЛГАРСКАТА МУЗЕЙНА МРЕЖА

На 20 февруари 2012 г. с акт на Общинския съвет в Брезник е учреден един от най-новите музеи в България – *Исторически музей – Брезник*. Институцията е приемник на краеведския фонд от около 6500 културни ценности, акумулирани през последния половин век в музейната сбирка към местното читалище "Просвещение 1870". На 27 март 2014 г. Брезнишкият музей влезе във владение и на специално предоставената му сграда – класното училище, построено през 60-те години на XIX век от заможния брезничанин Димитър Игнатов¹⁹⁸. Освен отлично реставрираната сграда, новият общински музей е на път да се сдобие и със свободното здание на бившия Военен клуб в града, където амбициозният екип е готов да подреди експозиция с име "Музей на човешките ценности"¹⁹⁹.

Разказана на фона на цялостното развитие на българската музейна мрежа, брезнишката история звучи познато и типично. По този или по близък до описания начин в различни времеви точки на XX век се раждат преобладаващото мнозинство от споменатите в настоящия обзор 155 общински и 29 регионални музея в страната. По-малобройната, но по-представителна група музеи – националните и ведомствените (общо 29), възникват обикновено с акт на централната власт или на съответната държавна структура по аналогия на начина, по който през 2011 г. се появи споменатият във въвеждащия параграф *Музей на*

¹⁹⁸ Данните за Исторически музей – Брезник са от сайта на Общината – статия "Културни институции". // www.breznik.info

¹⁹⁹ Музей на човешките ценности правят в Брезник. 1 август 2014. // <http://krakra.tv>

социалистическото изкуство. Художествените, литературните и мемориалните музеи по правило водят своето начало от колекции с артефакти свързани с конкретна творческа фигура или с ценности, акумулирани в художествените отдели на общите музеи. Магнетизмът на отделните авторски присъствия е силен конструиращ фактор при създаването и утвърждаването на арт музеите, част от които подреждат колекциите си по творци и направления и/или поддържат постоянни експозиции с произведения на влиятелни художници. Осезаемият автороцентризъм е отложен в имената на повечето общински и държавни арт музеи, носещи имената на художник/художничка, упражнил(а) трайно въздействие върху националния или локалния културен вървеж. (*Приложение №5.1.в*).

Независимо от начина, по който са създадени, и от обема и броя на преодолените по пътя в развитието си препятствия, към средата на 2014 г. 214-те български *публични музея*, представляват устойчиви и разпознаваеми брънки от пъстроцветната и жилава музейна мрежа. Макар присъединили се относително късно към структурата на културните организации, четирите *частни музея* и шестте *музея със смесено участие* също заемат своите (все още твърде необемни) ниши в корпуса на културната индустрия. Разноликите и разпръснати по фабрики, дружества, ведомства, общини, читалища, училища и университети *обществени колекции* пазят оцелелите през векове и десетилетия късове от паметта на малките обществени структури, уплътняват рехавата музейна география в големи региони и в малки селища, поддържат огъня на гражданското (съ)участие във всекидневните актове на (пре)сътворяването на националната ни идентичност.

Богата на работещи учреждения и на отдадени кадри, българската музейна мрежа се разпростира върху

територията на цялата страна и има свои жизнеспособни структури в големите градове (София, Пловдив, Варна, Стара Загора), в малките общински центрове (Трявна, Тугракан, Троян, Омуртаг, Раднево, Брезник) и в редица села (Черни Осъм, Сребърна, Медвен, Жеравна). Отличаваща се с осезаема неравномерност в разпределението на звената и с подчертана фрагментираност на управленските модели, тази мрежа като цяло успешно изпълнява мисията си по опазване и социализиране на културното наследство и природните богатства на страната. Ведно с това, българските музеи са вписани по продуктивен начин и в редица други мрежи – локални и национални, реални и виртуални, административни и творчески, образователни и туристически. Малко по-непълноценно и много по-неработещо е сътрудничеството на повечето музеи с бизнес-структурите и с музеите извън България. Слаба е все още активността на полето на туристическата индустрия²⁰⁰. Създавайки някои реални дефицити в текущите културни прояви, визираната отстраненост от пазарните и международните възможности, е преодолима – но само с компетентно съдействие от страна на принципалите и с нещо посредничество от страна на ведомствата, отговарящи за провеждането на културната политика.

Функционирането на българските музеи като мрежа е значима предпоставка за ефективните им действия по опазване не само на движимите културни ценности, но и по обгрижване на най-представителните обекти на *недвижимото културно наследство*. Пак музеите са средища

²⁰⁰ За съжаление, констатациите, които направих преди три години по този аспект на музейната дейност, все още не са опровергани – фрагментирани усилия и плаха инициативност на музейните екипи при разработване на туристически продукти. Вж.: *Вера Бонева*. Музеи и туризъм в България. Издателство "Фабер", 2011.

за регистриране, проучване и популяризиране на безценни фрагменти от финото и летливо вещество на *нематериалното културно наследство*. Не е без значение и обстоятелството, че след осезаемото оттегляне на някои научни ведомства от ред трудоемки, скъпи или рутинни академични практики, много музейни екипи поеха тежестта по провеждане на теренни проучвания, археологически обхождания и регистрации, събиране на материали за новата и най-нова история, контакти с информатори и потенциални дарители, отбелязване на събития в националния календар, организиране на научни прояви, създаване на документални филми, написване на поселищни монографии и енциклопедии, подготовка на каталози и библиографии, превод и публикуване на архивни документи и още много други. Така, обогатявайки колекциите, контактите и опита на своите експерти, българските музеи придърпват все повече дейности към профила на типичната музейност, като ведно с това засилват своето културно влияние, обществен престиж и образователно въздействие.

Вторичен, но съществен фактор за уплътняване мрежовия характер на музейната дейност в България са *информационните технологии* и добрата обезпеченост на отделните институции с компютърна техника и с прилежащата ѝ периферия. Дигитализирането на движимите ценности и на метаданните за тях се осъществява в продуктивна успоредача със създаването и поддържането на музейни сайтове и портали. Осезаемото изоставане в процесите по създаването на общ музейен софтуер и по изграждането на националните регистри на музеите и на Националния музейен фонд е преодолимо – с добри инициативи от страна на управляващите органи и с подсилен финансов, кадрови и технически капацитет.

По логиката на обективно разширяващата се функционалност на музейните институции очакванията ми са,

че през следващите години българските структури на паметта не само ще укрепят позициите си в локален и национален план, но и ще се раздиплят още по-пълноценно в доскоро безмузейни селища – по подобие на случаите в Брезник, Царево, Черноморец, Ивайловград и Харманли. Допускам също, че е време и да бъдат покрити с музейност и някои (полу)празни исторически и арт полета, negliжирани по политически или автоцензурни съображения през последния четвърт век – съвременната история, съвременното изкуство, културната традиция на етническите и религиозни малцинства в България, политическите грешки и военните несполуки на националните елити от последния век, мястото и ролята на монархическата институция в историята на Третото царство и още много други фактичности, за които съществуват веществени паметници и/или произведения на изкуството, достойни за музейно показване и (пре)разказване. По-пълноценните междуинституционални връзки в пределите на музейната мрежа, а и в целия ареал на културните индустрии, определено биха осигурили мултиплициращ ефект на по-голяма част от интригуващата музейна събитийност, създавана от отделни структури или от прилежащи към тях творчески екипи.

Дори и съвсем малка част от очертаните в предходния параграф промени да се превърнат от академично визионерство във фактическа реалност, оптимистичният патос на настоящия обзор би бил не само оправдан, но разгърнат и върху други аспекти на българската музейност, останали леко встрани от основната сюжетна линия тук – финансиране и управление на отделните институции, дигитализация на движимото културно наследство, образователни програми и практики на музеите, маркетинг и мениджмънт на музейните продукти, популяризаторска и издателска дейност и др. Засегнати частично в текстовете

и паратекстовете на настоящата книга, споменатите ракурси са достоен обект за последващ анализ на музейната мрежа в страната. Анализ, който с огромно удоволствие ще направя след попълването на *Регистъра на българските музеи*²⁰¹ с коректна и детайлна информация за статуса на всяка една структура и за резултатите от присъщите ѝ дейности. Възможно е при цялостното административно и дигитално композиране на този Регистър да станат видими някои неточности и несъответствия във фактическия материал, който съм ползвала при подготовката на това проучване – още една причина за бъдещо надграждане на настоящата книга. Това би било още един повод да се абстрахираме от статичните представи за българските културни институции и все повече да ги разполагаме в динамичните пространства на променящите се възгледи, смисли, приоритети, технологии, комуникации. Защото *градежът на българската музейна мрежа* е здраво прикован към устойчиви ценности, творби и постижения, но ведно с това той е отворен към всички основни предизвикателства на XXI век.

²⁰¹ По силата на ЗКН споменатият *Регистър* е задължителен компонент от администрирането на музейната дейност в България. Към момента той не е изграден, а функционира само отделни бази от данни, части от които съм ползвала при написването на тази книга. Утвърдената наскоро наредба за създаването и поддържането на Регистър на музеите създава условия за скорошно конструиране на въпросната официална база от данни. // *Наредба № Н-3* от 8 октомври 2013 г. за водене на Регистър на музеите и за обстоятелствата, подлежащи на вписване в него. Издадена от Министерството на културата. Публикувана в *Държавен вестник*, бр. 28 от 28 март 2014. // mc.government.bg

Final words

4. THE EDIFICE OF THE BULGARIAN MUSEUM NETWORK

The Bulgarian museum network emerged during the first half of the 20th century. Following some common European cultural trends, this *both fragile and resilient institutional system* entered into the 21th century remarkably stable and viable. Nowadays, 214 state and 4 private museums compose the essential shackles of a strong museum chain; a chain which periphery is enriched by more than 600 public and 200 private collections of movable valuables.

Covering the whole country with a rich variety of unique exhibitions, historical complexes, and other memorial places, this set of multitude habitations of the spirit of remembrance provides citizens diverse opportunities for understanding the past, enjoyment of art, gratification of the contact with emblematic natural phenomena. Thereby, the Bulgarian museums, art galleries and public collections of movable valuables fulfill their *core mission* to protect and promote national cultural heritage.

The network contexture of the contemporary museum system is a result of *productive cooperation* between governmental institutions, municipalities, non-state sector, educational establishments, and other cultural associations. Increasingly intensifying inter-museum connections in the fields of storage activities, exhibition events, and scientific forums also add density and multiplicity of that vivid cultural web. There is no doubt that museum web derives extra network power from the global digital network – the *Internet*. The Internet is also the place where the museums tempt their audiences to organize real meetings with real artifacts into the best space for that – the museum. Thus, the growing public popularity of memory institutions combines with the gradually expanding network of the Bulgarian museums.

5. Приложения

5.1. СПИСЪК НА ДЕЙСТВАЩИТЕ МУЗЕИ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР²⁰²

5.1.а. *Национални музеи*²⁰³

Национален антропологичен музей

Седалище:

София 1113, бул. "Цариградско шосе" №73

Принципал:

Българска академия на науките

Национален археологически институт с музей

Седалище:

София 1000, ул. "Съборна" №2

Принципал:

Българска академия на науките

²⁰² В този списък *не са включени* обществените музейни колекции, както и обектите на недвижимото културно наследство, към които не функционират пълноценни музеи. *Частните и смесените* по форма на собственост музеи са описани в основния текст на *Част 3.7* на книгата – *Таблицы №7 и 8*.

²⁰³ В този списък *са включени* музеи с национален обхват на дейност и/или с принципал, който е в структурата на централната държавна администрация. Част от очертаната мрежа са и музеите на Българската академия на науките и на Селскостопанска академия. Подредбата е по азбучен ред на официалните наименования. За музеите, които са консолидирани по база и нямат физически отделени обекти или филиали, не е включена рубрика *Структурни звена*. От това трябва да се подразбира, че те са локализираны в една сграда, намираща се на адреса на седалището и представляват едно цяло от гледна точка на администрирането, експозициите, физическото обособяване на колекциите, позиционирането на фондохранилищата и други ключови компоненти.

Структурни звена: Основно структурно звено с постоянна археологическа експозиция на адреса на седалището; филиали в *Шумен* и *Велико Търново*

Национален музей "Васил Левски"

Седалище:

Карлово 4300, ул. "Ген. Карцов" №57

Принципал:

Министерство на културата

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с възстановка на родната къща на Апостола и с експозиционна зала; Мемориален параклис "Всех Святих Болгарских"; Чардаклиева къща

Национален етнографски институт с музей

Седалище:

София 1000, ул. "Московска" №6А

Принципал:

Българска академия на науките

Национален земеделски музей

Седалище:

гр. София 1373, ул. "Суходолска" №30

Принципал:

Селскостопанска академия

Структурни звена: Основно звено с постоянна земеделска експозиция на адреса на седалището; Къща музей "Академик Дончо Костов" в село *Локорско*, София

Национален музей "Земята и хората"

Седалище:

София 1421, бул. "Черни връх" №4

Принципал:

Министерство на културата

Национален исторически музей

Седалище:

София 1618, ул. "Витошко лале" №16

Принципал:

Министерство на културата

Структурни звена:

Основно звено с постоянна общоисторическа експозиция на адреса на седалището; Боянска църква "Св. св. Никола и Пантелеймон" в *София*; Манастир "Св. Йоан Богослов" в град *Земен*; Музей-параход "Радецки" в град *Козлодуй*; Църква "Св. св. Теодор Тирон и Теодор Стратилат" в село *Добърско*, област Благоевград; Църква "Св. Четиридесет мъченици" във *Велико Търново*; Музей "България и славянския свят" в *София*

Национален литературен музей

Седалище:

София 1000, ул. "Георги Ст. Раковски" №138

Принципал:

Министерство на културата

Структурни звена: Къща музей "Иван Вазов" в *София*; Къща музей "Пейо Яворов" в *София*; Къща музей "Петко и Пенчо Славейкови" в *София*; Къща музей "Никола Вапцаров" в *София*; Къща музей "Димитър Димов" в *София*; Къща музей "Христо Смирненски" в *София*; Къща музей "Елин Пелин" в село *Байлово*, обл. *София*; Къща музей "Емилиян Станев" във *Велико Търново*; Дом музей "Ангел Каралийчев" в *София*; Къща музей "Асен Разцветников" в село *Драганово*, обл. *Велико Търново*; Литературен кабинет "Стилиян Чилингиров" в *София*; Литературен кабинет "Иван Богданов" в *София*; Литературен кабинет "Владимир Башев" в *София*

Национален музей на българското изобразително изкуство

Седалище:

София 1000, пл. "Александър I", №1

Принципал:

Министерство на културата

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището, Експозиция "Средновековно и възрожденско православно изкуство" в Криптата на "Храм паметник Александър Невски"; Музей на социалистическото изкуство, Галерия за декоративно и приложно изкуство; "Софийски арсенал" – Музей на съвременното изкуство; Къща музей "Никола Танев"; Къща музей "Вера Недкова"; Къща музей "Иван Лазаров"

Национален парк музей "Шипка Бузлуджа"

Седалище:

Казанлък 6100, ул. "Петко Р.Славейков" №8

Принципал:

Министерство на културата

Структурни звена: Паметник на свободата на връх *Шипка*; група паметници, свързани със защитата на Шипченския проход по време на Руско-турската война от 1877/1878 г.; Национален парк "Бузлуджа"; Парк на победата при село *Шейново*, обл. Стара Загора

Национален политехнически музей

Седалище:

София 1303, ул. "Опълченска" №66

Принципал:

Министерство на културата

Структурни звена: Основно звено на адреса на седалището с постоянна общотехническа експозиция; Музей на текстилната индустрия в *Сливен*

Национален природонаучен музей

Седалище:

София 1000, бул. "Цар Освободител" №1

Принципал:

Българска академия на науките

Структурни звена:

Основно звено на адреса на седалището с постоянна природонаучна експозиция; Палеоонтологичен музей в Асеновград

Национален музей "Христо Ботев"

Седалище:

Калофер 4370, ул. "Христо Ботев" № 5

Принципал:

Министерство на културата

Структурни звена: Основно звено, включващо възстановка на къщата на Христо Ботев и изложбена зала; Даскал-Ботевото училище

Национална галерия за чуждестранно изкуство

Седалище:

София 1000, ул. "19-ти февруари" №1

Принципал:

Министерство на културата

Център за подводна археология

Седалище:

Созопол 8130, пл. "Хан Крум" №1

Принципал:

Министерство на културата

Национален център "Борис Христов"

Седалище:

София 1000, ул. "Цар Самуил" №43

Принципал:

Министерство на културата

5.1.б. Регионални музеи²⁰⁴

Регионален исторически музей – Благоевград

Седалище:

Благоевград 2700, ул. "Рила" №1

Структурни звена: Общохисторическа експозиция;
Къща музей "Георги Измирлиев – Македончето"

Регионален музей – Бургас

Седалище

Бургас 8000, ул. "Славянска" №69

Структурни звена: Археологическа експозиция;
Етнографска експозиция; Природонаучна експозиция;
Историческа експозиция

Регионален исторически музей – Варна

Седалище:

Варна 9000, бул. "Мария Луиза" №41

Структурни звена: Археологически музей; Музей на открито "Аладжа манастир"; Природна забележителност "Побити камъни" – обект, разположен на 18 км. западно от Варна в землището на село *Слънчево*; Музей на Възраждането; Музей за история на Варна; Музей за най-нова история; Етнографски музей; Природонаучен музей; Музей in situ "Римски терми"

²⁰⁴ При конструирането на този списък не е посочен принципалът на отделните музеи, защото моделът на управление на всички изброени структури е идентичен. Този модел е описан по-горе в *Част 3.3*. Подредбата е по азбучен ред на градовете, в които е седалището на съответния музей. С цел избягване на повторения, филиалите и обектите, които се намират в града, в който е седалището на музея, са посочени само по име, което означава, че те са в същото селище. Изрично е посочено местонахождението само на онези структури, които са извън територията на съответния областен град. При съставянето на списъка се придържам към официалните наименования на съответните музеи и/или техните структурни звена.

Регионален исторически музей – Велико Търново

Седалище:

Велико Търново 5000, ул. „Никола Пиколо“ №6

Структурни звена: Археологически музей; Архитектурно-музеен резерват "Царевец"; Музей "Възраждане и Учредително събрание"; Музей "Нова и най-нова история"; Музей "Затвор"; Музей "Сарафкина къща"; Къща музей "Петко Рачев Славейков"; Църкви "Св. Петър и Павел" и "Св. Иван Рилски"; Църкви "Св. Димитър" и "Св. Георги"; Археологически резерват "Никополис ад Иструм" в село *Никюп*, област Велико Търново; Архитектурно-етнографски комплекс "Осенарска река" – махала *Гърците*, област Велико Търново; Исторически музей Килифарево – град *Килифарево*; Къща музей "Филип Тотю" – махала *Гърците*, област Велико Търново; Архитектурно-музеен резерват "Арбанаси" в село *Арбанаси*, област Велико Търново; Музей "Констанцалиева къща" – село Арбанаси, област Велико Търново; Музей "Хаджи-Илиева къща" в село *Арбанаси*, област Велико Търново; Църкви "Рождество Христово", "Св. Архангели Михаил и Гавраил", "Св. Димитър", "Св. Георги", "Св. Атанасий" в село *Арбанаси*, област Велико Търново

Регионален исторически музей – Видин

Седалище:

Видин 3700, ул. "Цар Симеон Велики" №13

Структурни звена: Средновековен замък "Баба Вида"; Музей "Кръстатата казарма"; Музей "Конака"; Крепост "Калето"

Регионален исторически музей – Враца

Седалище:

Враца 3000, ул. "Христо Ботев" №2

Структурни звена: Художествена галерия "Иван Фунев"; Етнографско-възрожденски комплекс "Св. Софроний Врачански" със следните постоянни експозиции – Възнесенско училище, Къща музей "Иван Замбин", Къща музей "Димитраки Хаджитошев", Къща музей "Григорий Найденов", Църква "Св. Възнесение"; Етнографско-възрожденски комплекс "Никола Войводов" с две постоянни експозиции – "Никола Войводов" и "Капитанската къща"

Регионален исторически музей – Габрово

Седалище:

Габрово, ул. "Николаевска" №10

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с общоисторическа експозиция; Дечкова къща с постоянна експозиция "Градски бит от края на XIX – 40-те години на XX век"

Регионален исторически музей – Добрич

Седалище:

Добрич 9300, ул. "Д-р Константин Стоилов" №18

Структурни звена: Архитектурно-етнографски музей на открито "Стария Добрич"; Етнографска къща; Зала "Възраждане"; Нова и най-нова история; Музей "Военно гробище"; Къща музей "Йордан Йовков"; Дом паметник "Йордан Йовков"; Природонаучен музей; Учебен музей "Възрожденско училище"

Регионален исторически музей – Кърджали

Седалище:

Кърджали 6600, ул. "Републиканска" №4

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с общоисторическа експозиция; Археологически комплекс "Перперикон"

Регионален исторически музей "Академик Йордан Иванов" – Кюстендил

Седалище:

Кюстендил, бул. "България" №55

Структурни звена: Археологическа експозиция; Нумизматична експозиция; Джамия "Ахмед бей"; Къща музей "Ильо войвода"; Къща музей "Димитър Пешев"; Емфиеджијева къща; Музей "Средновековна църква "Св. Георги"; Археологически резерват "Пауталия/Велбъжд"

Регионален исторически музей – Ловеч

Седалище:

Ловеч 5500, пл. "Годор Кирков" №1

Структурни звена: Музей "Васил Левски"; Филиал "Кърклинско ханче"; Етнографски комплекс "Драсова и Рашова къщи"; Музей "Минерали и минерални суровини"; Крепост "Хисаря"; Архитектурно-исторически резерват "Вароша"; Музейната сбирка "Васил и Атанас Атанасови"; Деветашка пещера; Покрит мост

Регионален исторически музей – Монтана

Седалище:

Монтана 3400, ул. "Граф Игнатиев" №3

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с общоисторическа експозиция; Михайлова къща; Антична крепост "Кастра ад Монтанезиум"

Регионален исторически музей – Пазарджик

Седалище:

Пазарджик 4400, пл. "Константин Величков" №15

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с общоисторическа експозиция; Къща музей "Константин Величков"; "Етнографски музей"; Къща музей "Александър Стамболийски" в село *Славовица*, обл. Пазарджик

Регионален исторически музей – Перник

Седалище:

Перник 2300, ул. "Физкултурна" №2

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с общоисторическа експозиция; "Минен музей"; Средновековна крепост "Кракра"

Регионален исторически музей – Плевен

Седалище:

Плевен 5800, ул. "Стоян Заимов" №3

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с общоисторическа експозиция; Археологически резерват "Улпия Ескув"

Регионален археологически музей – Пловдив

Седалище:

Пловдив 4000, пл. "Съединение" №1

Постоянна археологическа експозиция

Регионален етнографски музей – Пловдив

Седалище:

Пловдив 4000, ул. "Д-р Стоян Чомаков" №2

Постоянна етнографска експозиция

Регионален исторически музей – Пловдив

Седалище:

Пловдив 4000, пл. „Съединение“ №1

Структурни звена: Съединение на България 1885; "Българско възраждане" в къща "Димитър Георгиади"; Къща музей "Христо Данов"; Музеен център за съвременна история

Регионален природонаучен музей – Пловдив

Седалище:

Пловдив 4000, ул. "Христо Г. Данов" №34

Постоянна природонаучна експозиция

Регионален исторически музей – Разград

Седалище:

Разград 7200, бул. "Априлско въстание" №70

Структурни звена: Археологически музей; Етнографски музей; Къща музей "Станка и Никола Икономови"; Къща музей "Димитър Ненов"; Късноантичен град "Абритус"

Регионален исторически музей – Русе

Седалище:

Русе 7000, пл. "Александър Батенберг" №3

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с общоисторическа експозиция; Римска крепост "Сексагинта Приста"; Музей "Семейство Обретенови"; Музей на градския бит; Пантеон на възрожденците; Ивановски скални църкви; Средновековен град Червен; Екомузей

Регионален исторически музей – Силистра

Седалище:

Силистра 7500, ул. "Георги Ст. Раковски" №24

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с общоисторическа експозиция; Римска гробница; Археологически резерват "Дуросторум – Дръстър – Силистра"; Турски форт "Абдул Меджиди" (Меджиди табия); Куршумлу джамия; Тракийски култов комплекс при село *Стрелково*; Раннохристиянски скални манастири при село *Голеш*

Регионален исторически музей – Сливен

Седалище:

Сливен 8800, бул. "Цар Освободител" №18

Структурни звена: Експозиция "Памет от векове"; Археологически обект "Хисарлъка"; Къща музей "Хаджи Димитър"; Музейна сбирка "Добри Чинтулов"; Къща музей "Сливенски бит от XIX век"

Регионален исторически музей "Стою Шишков" – Смолян

Седалище:

Смолян 4700, ул. "Дичо Петров" №5

Структурни звена: Основно структурно звено с постоянна обща експозиция "Културно-историческото богатство на Родопите от Древността до наши дни"; Архитектурен комплекс "Стари къщи" в Смолян; Мемориален музей "Ласло Наги"

Регионален исторически музей – Стара Загора

Седалище:

Стара Загора, бул. "Руски" №42

Структурни звена: Основно структурно звено с постоянна общоисторическа експозиция; Музей "Неолитни жилища"; Архитектурен комплекс "Музей на религиите"; Античен форумен комплекс; Късноантична мозайка от частен дом; Къща музей "Градски бит XIX век"; Хилендарски метох; "Занаятите в Стара Загора в края на XIX и началото на XX век"

Регионален исторически музей – Търговище

Седалище:

Търговище 7700, бул. "Митрополит Андрей" №2

Структурни звена: "Славейково училище" – администрация и фондохранилища; Археологическа експозиция; Етнографска експозиция; Къща музей "Никола Симов Куруто"; Ранновизантийска и средновековна крепост Мисионис; Захариева къща

Регионален исторически музей – Хасково

Седалище:

Хасково 6300, пл. "Свобода" №19

Структурни звена: Основно структурно звено с постоянна общоисторическа експозиция; Експозиция "Хасковски будители" в Кирковото училище; Етнографска експозиция в Паскалева къща; Музеен център на тракийското изкуство в село *Александрово*

Регионален исторически музей – Шумен

Седалище:

Шумен 9700, бул. "Славянски" №17

Структурни звена: Основно структурно звено с постоянна общоисторическа експозиция; Археологически резерват "Мадара" в близост до село *Мадара*; Археологически резерват "Плиска" в град *Плиска*; Археологически резерват "Шуменска крепост"; Къща музей "Панайот Волов"; Къща музей "Добри Войников"; Къща музей "Лайош Кошут"; Музеен комплекс "Панчо Владигеров"; Гробничен комплекс в село *Ивански*; Късноантична крепост в село *Войвода*

Регионален исторически музей – Ямбол

Седалище:

Ямбол 8600, ул. "Бяло море" №2

Структурни звена: Основно структурно звено с постоянна общоисторическа експозиция на адреса на седалището; Античен град "Кабиле"

5.1.в. *Общински музеи*²⁰⁵

Област Благоевград

Музеен комплекс *Банско* със следните обекти: Музей "Никола Вапцаров", Музей "Велянова къща", Музей "Нефит Рилски", Постоянна иконна експозиция

Исторически музей *Белица*

Общинска художествена галерия *Благоевград*

Общински исторически музей *Гоце Делчев*

Градски исторически музей *Петрич* с три обекта:

Исторически музей; Филиал "Музей на Баба Ванга", Парк музей "Самуилова крепост"

Исторически музей *Разлог*

Археологически музей *Сандански* с филиал Градски исторически музей *Мелник*

Област Бургас

Градска художествена галерия "Петко Задгорски" *Бургас*, с филиал галерия "Георги Баев"

Къща музей "Петя Дубарова" в Бургас

Исторически музей *Карнобат* с обща експозиция (историческа и природонаучна) и обекти: Къща музей "Димитър Полянов" и Средновековна крепост "Маркели"

Исторически музей *Малко Търново*

²⁰⁵ Музеите в тази част на *Приложение №5.1* са описани по административни области на страната. Във всяка група редът е по азбучен ред на селищата, в които функционират съответните институции. Имената на музеите, на техните филиали и обекти са дадени по начина, по който присъстват в официалните регистри на МК и на общините, към които работят. Съществуващите разминавания с регистъра на МК се дължат на непълнота и неактуалност на визираната база данни. Настоящият списък е съставен чрез консултиране в съответната община (при неясноти) и чрез ползване на сведения от самите музеи (при необходимост от уточнения). Включени са и резервати, към които функционират музейни обекти.

Музей "Старинен Несебър" *Несебър*, със следните
обекти: Археологически музей; Църква "Св.
Стефан", Църква "Св. Спас"; Църква "Св. Йоан
Кръстител", Етнографски музей; Архитектурен и
археологически резерват "Старинен Несебър"

Художествена галерия *Несебър*

Исторически музей *Поморие*, с три обекта:

Общоисторическа експозиция; Музей на солта;
Антична куполна гробница

Археологически музей *Созопол* с обекти:

Археологическа експозиция; Етнографска
експозиция; Архитектурен и археологически
резерват "Старинен Созопол"

Художествена галерия *Созопол*

Исторически музей *Средец* с общоисторическа
експозиция; Етнографски комплекс в

"Карабунарска къща и Байлова къща"; Къща
музей "Тодор Грудов"; Археологически резерват
"Деултум/Дебелт"

Общински исторически музей *Царево*

Общински музей *Черноморец*

Област Варна

Общински музей *Бяла*

Галерия за графично изкуство *Варна*

Градска художествена галерия *Варна* с филиал

Художествен музей "Георги Велчев"

Музей на мозайките *Девня*

Исторически музей *Дългопол*

Исторически музей и художествена галерия *Провадия*
с обекти Крепост "Овеч" и Етнографски комплекс
"Ламбова къща"

Исторически музей *Суворово*

Област Велико Търново

Исторически музей град *Бяла черква* със следните

обекти: Къща музей "Цанко Церковски"; Къща
музей "Райко Даскалов"; Историческа експозиция;

Етнографска експозиция; Природонаучна експозиция
Художествена галерия "Борис Денев" *Велико Търново*
Исторически музей *Горна Оряховица*
Градска художествена галерия "Недялко Каранешев"
Горна Оряховица
Исторически музей в *Златарица*
Общински музей *Елена* със следните обекти: Къща музей "Иларион Макариополски", Даскалоливницата; Камбуров хан; Църква "Свети Никола"
Музей на градинарството в град *Лясковец*
Исторически музей в град *Павликени* с два обекта: обща експозиция (изкуство и история) и Античен керамичен център
Исторически музей в град *Полски Тръмбеш*
Исторически музей в град *Свищов* със следните обекти: Етнографска експозиция; Археологическа експозиция; Експозиция "Градски бит и култура"; Главна квартира на руската армия в село *Горна Студена*; Античен военен лагер "Нове"; Къща музей „Алеко Константинов“; Музейна експозиция "Преминаване на [река Дунав] от руските войски през 1877 г."
Художествена галерия в *Стражица*

Област Видин

Исторически музей *Белоградчик* с три експозиции: историческа, природонаучна и художествена
Художествена галерия "Никола Петров" *Видин*

Област Враца

Градска художествена галерия *Мездра*
Исторически музей *Ботевград*
Исторически музей *Оряхово* с два обекта: историческа експозиция и етнографска експозиция

Област Габрово

Архитектурно исторически резерват "Боженци" – село

Боженци

Архитектурно-етнографски комплекс "Етъра" в

Габрово

Музей "Дом на хумора и сатирата" *Габрово*

Художествена галерия "Христо Цокев" *Габрово*

Исторически музей *Дряново* с филиали "Икономовата къща" и Музей "Кольо Фичето"

Художествена галерия *Дряново*

Исторически музей *Севлиево* със следните обекти:

Хаджистояновото училище, Дандоловите къщи,

Дом музей "Д-р Атанас Москов", Археологически обект Средновековен град и крепост "Хоталич"

Градска художествена галерия "Асен и Илия

Пейкови" – *Севлиево*

Специализиран музей за резбарско и зографско

изкуство – *Трявна* с обекти: Експозиция

"Тревненска иконописна школа", Даскаловата

къща, Старото школо, Райковата къща, Къща

музей "Ангел Кънчев", Поп-Ангеловата къща,

Славейковата къща, Музей "Азиатско и

африканско изкуство", Галерия "Казаков"

Област Добрич

Исторически музей *Балчик* с четири обекта:

Общохисторическа експозиция, Етнографски музей,

Възрожденски комплекс, Текето

Градска художествена галерия *Балчик*

Художествена галерия *Добрич*

Исторически музей *Тервел*

Исторически музей *Генерал Тошево* с обекти в село

Красен и в село *Дъбовик*

Исторически музей *Каварна* с обекти: Експозиция

"Добруджа и морето"; Етнографски музей;

Мемориал на руските войни "Костница";

Археологически резерват "Яйлата"

Художествена галерия "Христо Градечлиев" *Каварна*

Област Кърджали

Градски музей *Ардино*
Общинска художествена галерия "Станка Димитрова"
Кърджали

Област Кюстендил

Художествена галерия "Владимир Димитров-
Майстора" *Кюстендил*
Исторически музей *Дупница*
Градска художествена галерия *Дупница*

Област Ловеч

Къща музей "Васил Левски" *село Голям Извор*
Градска художествена галерия в *Ловеч*
Исторически музей в *Тетевен*
Художествена галерия в *Тетевен*
Музей на народните художествени занаяти и
приложните изкуства – *Троян*, с обособени
експозиции: "Народни занаяти"; "Възраждане";
"Троянски художници"; Къща "Иван Хаджийски";
"Сливовата култура в Троянско"
Природонаучен музей в *село Черни Осъм*

Област Монтана

Общински музей в *Берковица*, с три обекта –
Етнографски музей, Къща музей "Иван Вазов";
Градска художествена галерия
Градска художествена галерия *Вършец*
Общински музей *Вършец*
Исторически музей *Лом* с постоянна общоисторическа
експозиция и обект Античен град "Алмус"
Градска художествена галерия *Монтана*
Исторически музей *Чипровци* с общоисторическа
експозиция и с филиали Етнографска експозиция и
"Катерина кьща"

Област Пазарджик

- Исторически музей *Батак* с три обекта:
Общоисторическа експозиция; Белинова къща;
Шарова къща
- Исторически музей *Брацигово* с обекти: Постоянна
общоисторическа експозиция; Къща музей "Васил
Петлешков"; Експозиция "Брациговска
архитектурно-строителна школа през
Възраждането"; Художествена галерия; Постоянна
скулптурна експозиция на открито на проф. Крум
Дамянов
- Исторически музей *Велинград*
Градска художествена галерия *Велинград*
Плиоценски парк в село *Дорково*
Градска художествена галерия "Станислав Доспевски"
в *Пазарджик* с обекти: Постоянна обща
експозиция; Къща музей "Станислав Доспевски";
Къща музей "Георги Герасимов"
- Исторически музей *Панагюрище* със следните
експозиции: "Априлско въстание"; "Духовникова
къща"; Макет на панагюрска чаршия; "Дудекова
къща"; "Дженова къща"; "Бяла Хаджидимитрова
къща"; "Синя Хаджидимитрова къща"; Експозиция
"Панагюрско съкровище"; Къща музей "Райна
княгиня"; "Тутева къща"; "Дринова къща"; "Лекова
къща"; Природонаучен отдел; Историческа
местност "Оборище"
- Исторически музей *Пещера* с обекти:
Общоисторическа експозиция; Селищна могила
край село *Капитан Димитриево*; Крепост "Св.
Петка"
- Археологически музей "Професор Мечеслав
Домарадски" в *Септември*
- Исторически музей *Стрелча* с обекти: Постоянна
експозиция и Тракийска гробница "Жаба могила"

Област Перник

Общински исторически музей *Брезник*
Художествена галерия "Любен Гайдаров" *Перник*
Общински исторически музей *Радомир*
Общински исторически музей *Трън*

Област Плевен

Военноисторически музеи *Плевен* с обекти: Панорама "Плевенска епопея"; Скобелев парк; Параклис мавзолей "Св. Георги Победоносец"; Експозиция "Плевенска епопея"; Къща музей "Цар Освободител Александър II"; Румънски мавзолей и мемориален парк в село *Гривица*; Къща музей "Великий княз Николай Николаевич" *Пордим*; Къща музей "Негово Кралско Величество Карол I" *Пордим*
Художествена галерия "Илия Бешков" *Плевен*
Общински музей *Кнежа*
Художествена галерия *Левски* с музей на Георги Парцалев
Музей "Смолянова къща" *Никопол* с етнографска експозиция и експозиция за Васил Левски

Област Пловдив

Исторически музей *Асеновград* с обекти:
Общоисторическа постоянна експозиция;
"Етнографска къща"; Училище "Свети Георги";
Асенова крепост
Исторически музей *Карлово*
Исторически музей *Клисура*, с три обекта:
Общоисторическа експозиция; Павурджијева къща;
Козинарова къща
Исторически музей *Перуцица*, с два обекта:
Постоянна историческа експозиция и Картинна галерия "Даново училище"
Общински институт "Старинен Пловдив" в *Пловдив* с обекти: Античен театър, Балабанова къща; Къща "Хиндлиан"; Къща "Недкович"; Галерия "Златю

Бояджиев"; Архитектурен резерват "Старинен Пловдив"

Градска художествена галерия *Пловдив* с обекти:
Постоянна експозиция; Иконна сбирка; Експозиция "Цанко Лавренов"; Експозиция "Мексиканско изкуство"; Експозиция "Енчо Пиронков"
Къща музей "Иван Вазов" *Сопот*
Археологически музей *Хисаря* с постоянна експозиция и обект Античен град "Хисар"

Област Разград

Исторически музей *Исперих* със следните обекти:
Археологическа експозиция, Етнографска къща, Археологически резерват "Сборяново", Вятърна мелница в село *Белинци*, Етнографски музеен комплекс в село *Побит Камък*
Градски музей в град *Кубрат*
Художествена галерия "Илия Петров" в *Разград*

Област Русе

Музей "Освободителна война" *Бяла*
Къща музей на Филип Тотю *Две Могили*
Русенска художествена галерия

Област Силистра

Исторически музей с галерия *Дулово*
Художествена галерия *Силистра*
Природонаучен музей при биосферен резерват "Сребърна" село *Сребърна*
Исторически музей *Тутракан* със следните обекти:
Общохисторическа експозиция в "Теодоровата къща"; Етнографски музей "Дунавски риболов и лодкостроене"; Архитектурен комплекс "Рибарската махала"; Мемориален комплекс "Тутраканска битка"; Античен кастел "Трансмариска"; Картинна галерия

Област Сливен

Природонаучен музей *Котел*

Исторически музей *Котел* с обекти: Музей "Котленски възрожденци" с Пантеон на Георги Стойков Раковски; "Котленски възрожденски бит"; "Старокотленски килими и тъкани"; "История на Жеравна" в къщата на Сава Филаретов *Жеравна*; "Бит на Жеравна през Възраждането" в къщата на Руси чорбаджи *Жеравна*; Къща музей "Захарий Стоянов" село *Медвен*; Къща музей "Йордан Йовков" в село *Жеравна*; Художествена галерия *Жеравна*

Картинна галерия *Котел*

Художествена галерия "Руси Карабиберов" *Нова Загора*

Исторически музей *Нова Загора* с общоисторическа експозиция и с обект Археологически резерват Карановска селищна могила

Художествена галерия Димитър Добрович *Сливен* с обща експозиция и с два обекта: "Къща Миркович" с постоянна експозиция "Старият Сливен" и Зала "Сирак Стикник" с постоянна експозиция "Християнско изкуство"

Област Смолян

Музей по рудодобив и минно дело *Мадан*

Художествена галерия *Смолян*

Музей на родопския карст *Чепеларе*

Област София град

Софийска градска художествена галерия *София* с филиал Галерия "Васка Емануилова"

Музей за история на *София* с обект Базилика "Света София" (археологическо ниво)

Галерия музей "Дечко Узунов" *София*

Софийска област

Исторически музей *Ботевград*

Исторически музей *Етрополе* с обекти:

Общоисторическа експозиция; Арнаудова къща;

Експозиция "Етрополска книжовна школа" в манастир "Св. Троица"

Исторически музей *Ихтиман*

Дирекция на музеите в *Копривщица* със следните обекти: Къща музей "Любен Каравелов"; Къща музей "Димчо Дебелянов"; Къща музей "Тодор Каблешков"; Къща музей "Георги Бенковски"; "Лютова къща"; Жив музей в Класното училище Музей "Луканова къща" *Пирдоп*

Исторически музей *Правец* с три обекта: Постоянна общоисторическа експозиция; Мемориален музеен комплекс "Тодор Живков"; Възрожденски комплекс в село *Видраре*

Исторически музей *Самоков* с общоисторическа експозиция, обект "Байракли джамия"; филиал в село *Белчин* и обект Цари мали град

Област Стара Загора

Исторически музей "Искра" *Казанлък* с общоисторическа експозиция и обекти: Музей на розата; Копие на Казанлъшката гробница; Гробница на Севт III; Храм и могила "Шушманец"; Етнографски комплекс "Кулата"; Дом "Петко Стайнов"

Художествена галерия *Казанлък* с обща художествена експозиция и два филиала: Къща музей "Професор Ненко Балкански" и Къща експозиция "Академик Дечко Узунов"

Литературно-художествен музей "Чудомир" *Казанлък*
Археологически музей "Марица Изток" *Раднево*

Градска художествена галерия *Раднево*

Къща музей "Гео Милев" *Стара Загора*

Художествена галерия *Стара Загора*

Исторически музей *Чирпан* с общоисторическа експозиция и обекти: Къща музей "Мильо Касабов и Гео Милев"; Къща музей "Пейо Яворов"; Късноантична пътна станция „Карасура“

Художествена галерия "Никола Манев" *Чирпан*

Област Търговище

Исторически музей *Омуртаг*

Исторически музей *Попово*

Художествена галерия "Никола Маринов" *Търговище* с филиали къщи музеи "Никола Маринов" и "Стефан Куцаров"

Област Хасково

Исторически музей *Димитровград* със звена:

Общоисторическа експозиция; Дом музей "Пеньо Пенев", Художествена галерия "Петко Чурчулиев"

Общински исторически музей в *Ивайловград* с обекти:

Общоисторическа експозиция; Крепост "Лютица"; Вила "Армира"

Исторически музей *Свиленград* със структурни звена:

Общоисторическа експозиция; Средновековна крепост край село *Мезек*; Тракийска куполна гробница село *Мезек*

Етнографски музей *Тополовград*

Исторически музей *Харманли*

Градска художествена галерия "Атанас Шаренков" *Хасково*

Област Шумен

Археологически музей *Велики Преслав*

Художествена галерия *Велики Преслав*

Художествена галерия *Нови Пазар*

Исторически музей *Нови Пазар*

Художествена галерия "Елена Карамихайлова" *Шумен*

Област Ямбол

Етнографско-археологически музей *Елхово*

Исторически музей *Стралджа*

Художествена галерия "Жорж Папазов" *Ямбол* с експозиция и в старата синагога

5.1.г. Ведомствени музеи²⁰⁶

Еврейски исторически музей в София

Седалище:

София 1000, ул. "Екзарх Йосиф" №16

Принципал:

Софийска синагога

Музей за история на медицината

Седалище:

Варна 9000, ул. "Параскева Николау" №7

Принципал:

Медицински университет – Варна

Музей на Министерството на вътрешните работи

Седалище:

София 1000, ул. "Лавеле" №30

Принципал:

Министерство на вътрешните работи

Музей на куклите

Седалище:

Варна 9000, ул. "Шейново" №5

Принципал:

Държавен куклен театър – Варна

Музей на Софийска опера и балет

Седалище:

София 1000, бул. "Княз Дондуков" №30

Принципал:

Софийска опера и балет

²⁰⁶ Институциите в този списък са подредени по азбучен ред на официалното име. Включени са само регистрираните в Министерството на културата музеи, поддържащи постоянни експозиции и покриващи всички основни стандарти за този тип културни организации.

Музей на Националния театър "Иван Вазов"

Седалище:

София 1000, ул. "Дякон Игнатий" № 5,

Принципал:

Национален театър "Иван Вазов"

Музей на Рилския манастир

Седалище:

Рилски манастир в Община Рила

Принципал:

Св. Синод на Българска православна църква

Музей на Софийския университет

Седалище:

София 1505, бул. "Цар Освободител" №15.

Принципал:

Софийски университет "Св. Климент Охридски"

Обекти: Музей по палеонтология и исторична геология в град *Елена* и Музей по минералогия, петрология и полезни изкопаеми към Геолого-географския факултет в София

Музей на физическата култура и спорта

Седалище:

София 1000, бул. "Евлоги и Христо Георгиеви" №38

Национален стадион "Васил Левски"

Принципал:

Министерство на младежта и спорта

Национален военноисторически музей

Седалище:

София 1505, ул. "Черковна" №92

Принципал:

Министерство на отбраната

Структурни звена: Основно структурно звено на адреса на седалището с постоянна военноисторическа експозиция; Военноморски музей *Варна*; Парк музей на бойната дружба 1444 г. *Варна*; Музей на авиацията в село *Крумово*, Пловдивска област

Национален музей на образованието

Седалище:

Габрово 5300, ул. "Априловска" №15

Принципал:

Министерство на образованието и науката

Национален музей на транспорта

Седалище:

Русе, ул. "Братя Обретенови" №5

Принципал:

Министерство на транспорта, информационните технологии и съобщенията

Национален църковен историко-археологически музей

Седалище:

София 1000, пл. "Св. Неделя" №19

Принципал:

Св. Синод на Българската православна църква

5.2. ОБОБЩЕНИ ДАННИ ЗА ДЕЙСТВАЩИТЕ МУЗЕИ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

Таблица №9

Брой и разпределение на регионалните
и общинските музеи по административни области²⁰⁷

Административна област	Регионални музеи		Общински музеи	
	Музеи	Звена	Музеи	Звена
Благоевград	1	2	7	13
Бургас	1	4	12	27
Варна	1	9	7	10
Велико Търново	1	20	11	25
Видин	1	4	2	4
Враца	1	8	2	3
Габрово	1	2	9	22
Добрич	1	9	7	15
Кърджали	1	2	2	2

²⁰⁷ Данните в настоящото приложение са извлечени от списъците, които съм представила в *Част 5.1*. Леките разминавания с данните на НСИ се дължат на различната методика за отчитане на музейните институции. Настоящата методика отчита като *самостоятелни музеи* всички регистрирани по реда на действащото законодателство структури. Техните звена (филиали, обекти, обособени експозиции) са отчетени в отделен статистически порядък. Описаната на сайта на НСИ методика показва, че при нея тези два типа структури не са стриктно разделени. При все това общите тенденции, описани в основния текст, са аналогични, което е знак за представителност и на методиката на НСИ.

Административна област	Регионални музеи		Общински музеи	
	Музеи	Звена	Музеи	Звена
Кюстендил	1	8	3	3
Ловеч	1	9	6	10
Монтана	1	3	6	11
Пазарджик	1	4	10	34
Перник	1	3	4	4
Плевен	1	2	5	13
Пловдив	4	7	8	24
Разград	1	5	3	7
Русе	1	8	3	3
Силистра	1	7	4	9
Сливен	1	5	6	16
Смолян	1	3	3	3
София	0	0	3	5
Софийска област	0	0	7	18
Стара Загора	1	8	9	20
Търговище	1	6	3	5
Хасково	1	4	6	12
Шумен	1	10	5	5
Ямбол	1	2	3	4
Общо	29	154	155	326

Таблица №10
Брой и разпределение
на националните и ведомствените музеи

Тип	Общ брой	Структурни звена	
		В София	В други населени места
Национални	16	29	24
Ведомствени	13	9	9

Таблица №11
Общ брой на музеите, музейните обекти и
обществените колекции в България²⁰⁸

<i>Национални музеи</i>	<i>16</i>
<i>Регионални музеи</i>	<i>29</i>
<i>Общински музеи</i>	<i>155</i>
<i>Ведомствени музеи</i>	<i>13</i>
<i>Частни музеи</i>	<i>4</i>
<i>Музеи със смесено участие</i>	<i>6</i>
<i>Обществени колекции</i>	<i>601</i>

²⁰⁸ Данните в тази таблица са обобщени върху основата на фактическото съдържание на *Част 5.1*. Тук са броени всички *физически отделени музеи и обекти*, в които се поддържат постоянни експозиции и фондове с визирания профил. По тази причина са налични леки разминавания със статистиката на *Таблица №10*, в която разделителната линия се движи основно по критерия *институционален статус*.

5.3. Таблица №12

**Данни на
Националния статистически институт
за действащите музеи²⁰⁹**

Области	Музеи	Посе- щения	Експонати	Персонал	
				Общо	От тях експерти
Общо	187	4 643 600	7 456 330	2 860	965
Благоевград	6	65 816	148 812	75	30
Бургас	11	226 372	115 963	112	44
Варна	8	154 916	169 032	224	31
Велико Търново	9	515 900	297 868	173	52
Видин	2	121 671	91 590	36	21
Враца	3	42 162	136 134	32	21
Габрово	9	298 020	584 939	181	41
Добрич	7	212 976	239 272	68	27
Кърджали	2	55 764	42 444	33	16
Кюстендил	5	82 046	148 632	93	26
Ловеч	6	110 436	134 270	65	20
Монтана	6	30 872	131 990	41	23

²⁰⁹ Таблицата е пренесена без промени в структурата и съдържанието от сайта на *Националния статистически институт*. Според записите на страницата, последната актуализация е с дата 21 май 2014 г. www.nsi.bg

Области	Музеи	Посещения	Експонати	Персонал	
				Общо	От тях експерти
Пазарджик	10	185 770	182 224	97	46
Перник	4	34 443	47 537	33	20
Плевен	4	161 848	397 094	99	18
Пловдив	13	288 727	315 978	135	48
Разград	3	37 602	115 032	62	18
Русе	4	61 841	163 595	53	21
Силистра	5	16 538	44 824	41	17
Сливен	5	94 856	178 463	94	35
Смолян	3	41 069	137 966	39	21
София	7	356 825	76 107	72	18
София (столица)	26	877 169	2 722 692	670	223
Стара Загора	9	354 608	276 664	118	39
Търговище	4	17 803	67 415	38	20
Хасково	5	28 360	177 490	52	23
Шумен	6	135 930	204 905	84	29
Ямбол	5	33 260	107 398	40	17

ИЗТОЧНИЦИ

6.1. Печатни източници²¹⁰

- Бонева, Вера.* Музеи и туризъм в България. Издателство "Фабер", 2011.
- Бонева, Леонора.* Музейните изложби. Пространство – колекции – публика. София: Сдружение „Кръг Будител“, 2007.
- Борисова, Савена.* Музеите и маркетингът. Семиотичен подход: Проекти, посещаемост, мениджмънт. София: Сдружение "Кръг Будител", 2008.
- Българските музеи в условията на членството на страната в Европейския съюз.* Сборник материали от Юбилейната научна конференция по случай 130 години музейно дело и 95 години музей в Сливен, 13-14 май 2008 г. Ред. *Петър Миладинов.* Сливен: Издателство "Жажда", 2008.
- Василева, София.* Културно наследство и устойчиво развитие. София: Издателство "За буквите * О писменехъ", 2013.
- Визии за музеологията и етнологията:* Сборник с материали от Девети пролетни четения на Асоциация по антропология, етнология и фолклористика "Онгъл" и Регионален исторически музей Русе. Съст. Николай Ненов. Велико Търново: Издателство "Фабер", 2011.
- Вълчев Александър.* Музеите в България 2000. Каталог. София: Асоциация "Музей", 2000.

²¹⁰ В този списък съм включила *само книги* с базово информационно и методологическо значение по темата за съвременното състояние на музейната мрежа в България. Допълнителното градиво по отделни теми и подтеми е цитирано в бележките под линия към основните параграфи на изложението.

- Денчев, Стоян, Ирена Петева, Борис Борисов.* Иновации и музеи. София: "За буквите * О писменехъ", 2011
- Денчев, Стоян и София Василева.* Държавна политика за културно-историческото наследство на България 1878-2009. София: Издателство "За Буквите * О писменехъ", 2010.
- Добри практики на музеите с медиите:* Семинар. 6-7 ноември 2008. Стара Загора: Издателство "Летера принт", 2008.
- Добри практики на музеите с университетите.* Сборник доклади от Национален семинар Благоевград, 23-24 април 2009 г. Благоевград: Издателство "Бон", 2010.
- Иванов, Димитър и Нина Дебрюне.* Историческият музей – храм на добродетели. София: Издателство "За Буквите * О писменехъ", 2012.
- Иванов, Димитър.* Управление на информационните ресурси на историческия музей. София: СВУБИТ, 2004.
- Игнатова, Анка.* Националното документално наследство и българските музеи (1878-1989 г.). Издателство "Фабер", 2013.
- Казаларска, Светла.* Музеят на комунизма между паметта и историята, политиката и пазара. Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2013.
- Кръстева, Стефанка.* Студии по музеология. Кн. 1 и 2. Топеми, тезауруси, кунсткамери, виртуални пространства. София: Издателство ФДК, 2003.
- Кьосева, Цветана.* Царските колекции в българските музеи: Формиране, управление, социализация. (Теория и практика). София: Национален исторически музей, 2014.
- Лозанова, Весела.* Динамика на съвременния музей. София: Издателство БИ, 1999.

- Маркетингово проучване* и оценка на взаимодействието между музеите, училището и младите потребители: Доклади от работната среща-семинар на тема: "Музеите, училището и младите потребители", проведена на 25 октомври 2012 г. в НИМ. София: Национален исторически музей, 2013.
- Модерният музей: модели за адаптация.* Доклади и научни съобщения, изнесени на Национална научна конференция посветена на 120 години музейно дело в Габрово, 14-15 октомври 2003. Фабер, 2004.
- Музеологията в България днес.* Доклади и съобщения от Национална научна конференция, Хасково, 15-17 ноември 2007. Регионален исторически музей – Хасково, 2007.
- Музеи и медии: Добри практики в дейността на музеите.* Сборник с материали от Националната научно-практическа конференция, Плевен, 16 и 17 октомври 2008 г. Съставител и редактор Михаил Грънчаров. Плевен: Регионален исторически музей, 2008
- Музеят: традиция и съвременност.* Международна научна конференция. Габрово: Архитектурно-етнографски комплекс "Етър", 2004.
- Недков, Симеон.* История на художествените музеи. София: Университетско издателство "Св. Климент Охридски", 2013.
- Пенкова, Соня.* Музейната мрежа в България: Последните двадесет години 1989-1912. София: Национален военно-исторически музей, 2012.
- Ролята на музеите и галериите за регионалното културно, туристическо и икономическо развитие.* Сборник доклади от Втората национална научно-практическа конференция с международно участие. Дом на хумора и сатирата Габрово, 13-15 май 2004 г., 13-15 май

- 2004 г. Габрово: Университетско издателство "Васил Априлов", 2004.
- Русев, Руси.* Съвременни идеи в музеезнанието. Последната четвърт на ХХ век. Селективна библиография. София: Издателство ЛИК, 2000.
- Сачев, Евгений.* Социомузейна култура: Речник – справочник. София: Издателство "Петекстон", 2002.
- Цекова, Екатерина.* Музейна комуникация и музейно образование. София, 2007.
- Alexander, Edward Porter and Mary Alexander.* Museums in Motion: An Introduction to the History and Functions of Museums. AltaMira Press, 2008.
- Ambrose, Timothy and Crispine Paine.* Museum Basics. Third edition. Routledge, 2006.
- Building National Museums in Europe 1750–2010.* Conference proceedings from EuNaMus, European National Museums: Identity Politics, the Uses of the Past and the European Citizen, Bologna, 28-30 April 2011. Linköping Electronic Conference Proceedings, No. 64. Editors Peter Aronsson and Gabriella Elgenius. Linköping, Sweden, 2011.
- Burcaw, George Ellis.* Introduction to Museum Work. Third edition. American Association for State and Local History. AltaMira Press, 1997.
- Dean, David.* Museum Exhibition. Theory and Practice. London and New York: Routledge, 1994.
- Dewdney, Andrew, David Dibosa and Victoria Walsh.* Post Critical Museology: Theory and Practice in the Art Museum. Routledge, 2013.
- Grewcock Duncan.* Doing Museology Differently. Routledge, 2013.

- Falk, John* and Beverly Sheppard. *Thriving in the Knowledge Age: New Business Models for Museums and Other Cultural Institutions*. Walnut Creek: AltaMira Press, 2006.
- Heumann Gurian, Elaine*. *Civilizing the Museum*. London: Routledge, 2006.
- Knell, Simon, Suzanne MacLeod, Sheila Watson* (eds). *Museum Revolutions. How Museums Change and Are Changed*. Oxon & New York: Routledge, 2007.
- Message, Kylie*. *New Museums and the Making of Culture*. Oxford & New York: Berg, 2006.
- Museums and their Communities*. Edited by Shiela Watson. Routledge, 2007.
- Museum Management and Marketing*. Edited by Richard Sandell and Robert R. Janes. Routledge, 2007.
- Museum Studies: An Anthology of Contexts*. Second Edition. Editor *Bettina Messias Carbonell*. Blackwell Publishing, 2012.
- The Relationship between Museums and Municipalities*. E=MU2 Policy analysis group, 2010
- Running a Museum: A Practical Handbook*. Paris: International Council of Museums, 2004.

6.2. Електронни източници

Официални документи и други текстове

- Закон за културното наследство*. // *Държавен вестник*, бр. 19 от 13 март 2009. <http://lex.bg>
- Закон за закрила и развитие на културата*. // *Държавен вестник*, бр. 50 от 1 юни 1999. <http://lex.bg>
- Наредба № Н-6* от 11 декември 2009 г. за формиране и управление на музейните фондове. // *Държавен вестник*, бр. 2 от 8 януари 2010. <http://lex.bg>

Наредба № Н-3 от 3 декември 2009 г. За реда за извършване на идентификация и за водене на Регистъра на движими културни ценности. Издадена от Министерството на културата. // *Държавен вестник*, бр. 101 от 18 декември 2009. <http://lex.bg>

Наредба № Н-5 за реда за създаване и дейност на научни групи към музеите. Издадена от Министерството на културата. // *Държавен вестник*, бр. 2 от 8 януари 2010. <http://lex.bg>

Наредба № Н-9 от 27 април 2012 за реда за създаването и управлението на обществените колекции. Издадена от Министерството на културата. *Държавен вестник*, бр. 39 от 22 май 2012. <http://lex.bg>

Наредба № Н-8 от 8 октомври 2013 за условията и реда за представяне на културните ценности. Издадена от Министерството на културата. // *Държавен вестник*, бр. 28 от 28 март 2014. // mc.government.bg

Наредба № Н-3 от 8 октомври 2013 за водене на Регистър на музеите и за обстоятелствата, подлежащи на вписване в него. Издадена от Министерството на културата. Публикувана в *Държавен вестник*, бр. 28 от 28 март 2014. // mc.government.bg

Постановление №153 от 28 юли 2000 г. за преобразуване на културни институти в регионални библиотеки и музеи. // *Държавен вестник*, бр. 65 от 8 август 2000. // mc.government.bg

Institute for Museum and Library Services. *Museums, Libraries, and 21st Century Skills*. Washington, DC: IMLS, July 2009. Изданието е достъпно в електронна форма на сайта на Института. <http://www.imls.gov>

Key Concepts of Museology. Edited by André Desvallées and François Mairesse. Armand Colin, 2010. ICOM <http://icom.museum>

*Портали и сайтове с музейно,
статистическо
и библиографско съдържание²¹¹*

България Инсайт: Онлайн Пътеводител Bulgaria Inside: Online Travel Guide	www.bulgariainside.com
Дигитална библиотека на Националния статистически институт	statlib.nsi.bg
Електронен каталог на българските музеи на сайта на Сдружение „Джайка Алумни в България“	www.jicabg.org
Министерство на културата	www.mc.government.bg
Министерство на регионалното развитие	www.mrrb.government.bg
Национален статистически институт	www.nsi.bg
Национална академична библиотечно- информационна система	www.nalis.bg

²¹¹ Тук не са включени портали и сайтове на отделни музеи и на българските общини. Те са лесно откриваеми в Глобалната мрежа и фигурират в публичните регистри на Министерството на културата и на Националното сдружение на общините в България.

Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий"	www.nationallibrary.bg
Национално сдружение на общините в Република България	www.namrb.org
Официален туристически портал на България	bulgariatravel.org
Столична библиотека	www.libsofia.bg
European Museum Forum	europeanmuseumforum.info
Network of European Museum Organisations	www.ne-mo.org
Museum Assosiation	www.museumsassociation.org
Museum Studies: Information for Museum Professionals & Scholars	museumstudies.si.edu
Museum Studies: University of Leicester	www2.le.ac.uk
Museology Bibliography: Canadian Heritage Information Network	daryl.chin.gc
The World Museum Community	icom.museum

7.1. АБРЕВИАТУРИ И АКРОНИМИ

АЕК	Архитектурно-етнографски комплекс
БАН	Българска академия на науките
БНБ	Българска народна банка
ЗЗРК	Закон за закрила и развитие на културата
ЗКН	Закон за културното наследство
ЗНАФ	Закон за националния архивен фонд
ЗЮЛНЦ	Закон за юридическите лица с нестопанска цел
ИКОМ	Международен съвет на музеите
МВнР	Министерство на външните работи
МВР	Министерство на вътрешните работи
МК	Министерство на културата
МОН	Министерство на образованието и науката
МС	Министерски съвет

НБКМ	Национална библиотека "Св. св. Кирил и Методий"
НБУ	Нов български университет
НВИМ	Национален военноисторически музей
НИМ	Национален исторически музей
НЛИМ	Национален литературен музей
НМО	Национален музей на образованието
НМБИИ	Национален музей на българското изобразително изкуство
НС	Народно събрание
НФУМФ	Наредба за формиране и управление на музейните фондове
НХА	Национална художествена академия
СА	Селскостопанска академия
СВУБИТ	Специализирано висше училище по библиотекознание и информационни технологии

УИ	Университетско издателство
УниБИТ	Университет по библиотекознание и информационни технологии
ICOM	Interndtional council of museums
акад.	академик
ал.	алинея
бул.	булевард
г.	година
гр.	град
ж.	жители
м.е.	музейна единица
обл.	област
пл.	площад
проф.	професор
ред.	редактор
св.	свети
с.	село
съст.	съставител
чл.	член

7.2. СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ

<i>№</i>	<i>Заглавие на таблицата</i>	<i>Стр.</i>
1	Компоненти на музейната експозиция	89
2	Ключови показатели за българските музеи по десетилетия за периода 1930-2010 г.	122
3	Националните музеи в България, подредени по година на създаването	131
4	Регионалните музеи в периода 2000-2006 г. със съответстващия им териториален обхват	143
5	Групи ведомствени музеи в зависимост от публичния статус на принципала	177
6	Брой на обществените музейни колекции по административни области на България	192
7	Частни музеи	208
8	Музеи със смесено участие	213
9	Брой и разпределение на регионалните и общинските музеи по административни области	251
10	Брой и разпределение на националните и ведомствените музеи	253
11	Общ брой на музеите, музейните обекти и обществените колекции в България	253
12	Данни на Националния статистически институт за действащите музеи през 2013 година	254

Вера Бонева ✧ Музейната мрежа
в България

Рецензенти: *Сево Явашчев*
Светла Димитрова

Редактори: *Йордан Желев*
Лиляна Христова

Оформление: *Вера Бонева*
Генчо Генчев

Корица: *Нейко Генчев*

Книгата е подготвена и отпечатана от **Фабер**
www.faber-bg.com

ISBN